TARİHTE MARDİN

TARİHTE MARDİN

ITR-EL-NARDİN
fi
TARİH MERDİN

Yazan

METROPOLİT HANNA DOLAPÖNÜ

İSTANBUL, 1972

Hilâl Matbaacılık Koll. Şti. — Tel. : 22 91 78

ÖNSÖZ

Eğer tarihin bir lezzeti varsa, o lezzetin ruhu insanın gözünü ilk defa açtığı yurdunda gördüğü ışığın lezzetidir. Bu lezzet, kiminde yurduna ait olayları anlatmak, kiminde ise yazmak şeklinde tecelli eder.

Bu his ben, okuduğum birçok eserlerden memleketimi ilgilendiren kısımlarını yazmaya sevketti. Her şeyi hiç bir etki altında kalmadan, büyük bir titizlikle, en doğru şekilde anlatmaya çalıştım. Bununla beraber bu eserde memleketime ait bütün bilgiler yer almış değildir. Ancak bu eser bir kılavuzdur. Ondan istifade etmek isteyenlere rehberlik ve öncülük edecek nitelikte bulunacağı kanısındayım.

Tanrım!.. Bu ümiid beslerken lütfuna sığınıyorum. Sevgili yurdumuzdan inayet ve merhametini esirgeme.

M. H. Dolapönü

TÜRKÇEYE UYGULAYANIN ÖNSÖZÜ

Sayın Metropolit Hanna Dolapönü, uzun bir çalışma sonunda (Itr-El-Nardin fi Tarih Merdin) TARİHTE MARDİN adlı değerli bir eser hazırlamıştı.

İstanbul Süryani Kadim Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu, bu eseri çağdaş türkçeye uygulamak, düzene getirmek ve baskıya vermek ödevini bana verdi.

Sayın hocam M. H. Dolapönü'nün bana olan öğretmenliğinin emeğine karşı bu ödevi yerine getirmek benim için ödevlerin en ulvisi ve en zevklisiydi.

Eseri tetkik ettim, uzun bir çalışmadan sonra aslına sadık kaldım, ancak yazarın kısa biyografisi, Cumhuriyet devrine ait Mardin'e genel bir bakış ve çevrenin eşsiz mimarî sanat motifleriyle bazı eski eserlere ait bilgileri ilave ettim. Bundaki gayem memlekete ve millete hizmet etmektir. Hizmetimin hedefine ulaşması oranında amacıma ulaşmış olacağım.

Bu çalışmada bana yardımları dokunan arkadaşlara ve bu eserin basılmasına destek olan Süryani Kadim Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

P. Cebrail AYDIN
İstanbul

Süryani Kadim Metropolidi M. H. Dolapönü çalışma odasında.

METROPOLİT HANNA DOLAPÖNÜ KİMDİR?

Metropolit Hanna Dolapönü, 1885 yılının 27 eylününde Mardin'de doğdu. Babası papaz Yusuf Efendi, annesi ise Nani (Naima) hanımdı. Rahmetlinin daha küçük yaştan itibaren okumaya ve öğrenmeye karşı olan büyük arzusunun, evinde aldığı terbiyeden oluştuğu muhakkaktır. Henüz 6 yaşındayken kilisede başladığı ilk öğrenimine Kebuşîlerin okulunda devam etti. Rahmetli patrik Abdullah, genç Hanna Dolapönü'nün ruhanî mesleğine olan sevgisini görünce, kendisinin 5 mart 1908'de kiliseye intisap etmesine dellalet etti. O sıralarda Dolapönü 23 yaşındaydı. Turabdin ve Sedye (1) Manastırları'nda 5 yıl ruhanîlik stajı gören Hanna Dolapönü, 1913 yılında Deyrülzafaran Okulu öğretmenliğine getirildi. Bu sürede hem Deyrülzafaran matbaasını idare etmekte, hem de «Hikmet» isimli derginin yazıişleri müdürlüğünü yapmaktaydı. Kendisine

(1) Turabdin, Midyat çevresi manastırlarındandır. Seyde ise Deyrülzafaran'ın kuzeyindeki bir manastırdır.

tevdi edilen görevlerdeki üstün başarısı üzerine 18 mart 1918'de Patrik III. İlyas tarafından yetkili rahipliğe terfi ettirildi. Bu arada Deyrülzafaran'daki görevleri yanında Benabil köyü kilisesini de yönetmekteydi. Kendisini, 1919 yılında Adana'daki Süryanî Yetimhanesi'nin Mesul Müdürlüğünde, 1922'de ise Beyrut'ta kurulmuş olan yetimhanenin başında görüyoruz. Rahmetli, bu yetimhanelerin başında bulunduğu yıllarda, bir tek dakikasını boşuna harcamamış, idarecilikten artırabildiği boş vakitlerini ders vermekle değerlendirmiştir.

1925'te Halep'te inşaatı tamamlanan kilisenin açılış merasimine Patrik III. İlyas'ın refakatinde gelir ve çok önemli olan, Süryanîce bir konuşma yapar. 1926'da Patrik tarafından Kudüs'e gönderilir. Bu defaki görevi, kilisenin vakıf işlerindeki aksaklıkları gidermektir. Fakat o yalnız bu işle yetinmeyip, okul işlerinde de yardımlarını esirgememiştir. 3 yıllık bir çalışmadan sonra, hava değişimi için Deyrülzafaran'a geri döner.

Bundan sonraki çalışmalarını Mardin ve çevresinde buluyoruz. Olumlu çalışmalarının semeresi olarak Mardin Ruhanî ve Yönetim Kurulları'nın kararıyle Mardin ve çevresi Süryanî Kadim Kilisesi Başkanlığı'na getirilir. Cemaatin isteği üzerine bu görevinde devamlı olarak kalır, Mardin ve çevresi kiliselerinin gelişimlerine büyük katkılarda bulunur. Bu başarılı çalışma devresinin mükâfatı olarak gene cemaatin arzusu ve Patrik I. Efram'ın senato kararıyle 20 Nisan 1947'de Mardin ve Deyrülzafaran Metropolitliği'ne atanır.

Metropolitliği sırasında diyakos, papaz ve rahipliklere yaptığı basiretli tayinler, kiliselerin onarılmasında gösterdiği unutulmaz gayret ve açılışlarında yaptığı etkili konuşmalar anılmaya değer.

Denilebilir ki, rahmetli Dolapönü, doğuştan şairdi, yazardı. Süryanîceyi çok iyi bilirdi. Arapça dil ve gramerine bihakkın vakıftı. Çok iyi bir araştırmacıydı. Çalışmaktan yılmazdı. Türkçe, süryanîce ve arapça dilleriyle yazılmış 48 eseri vardır. Bu eserler dinî, tarihî ve edebî mahiyetedir ve çoğu basılmıştır.

M. H. Dolapönü, aydın bir din adamı ve gerçek bir tarihçiydi. İşte, ölümünden pek az önce söylediği şu cümle bu yönünü veciz bir şekilde ortaya koymuştur: «*Ölümden korkmam. Ama ne var ki, ölüm kalemi kırıyor!.*»

Dolapönü, görevinde taviz vermezdi. Kilisenin de bir bakıma Anayasa hocası idi denilebilir. Üzerinde titizlikle durduğu noktalardan biri de cemaatin dinî kuralları ve âyini daha iyi anlayabilmesiydi. Bu se-

beple o, her bakımdan Türk olan Süryanî cemaatinin dinî kuralları ve âyini, ancak türkçe olduğu takdirde en iyi şekilde anlayacağına karar vererek dinî kural ve âyini türkçeye çevirmeyi uygun görmüş ve başarıyle tatbik etmiştir.

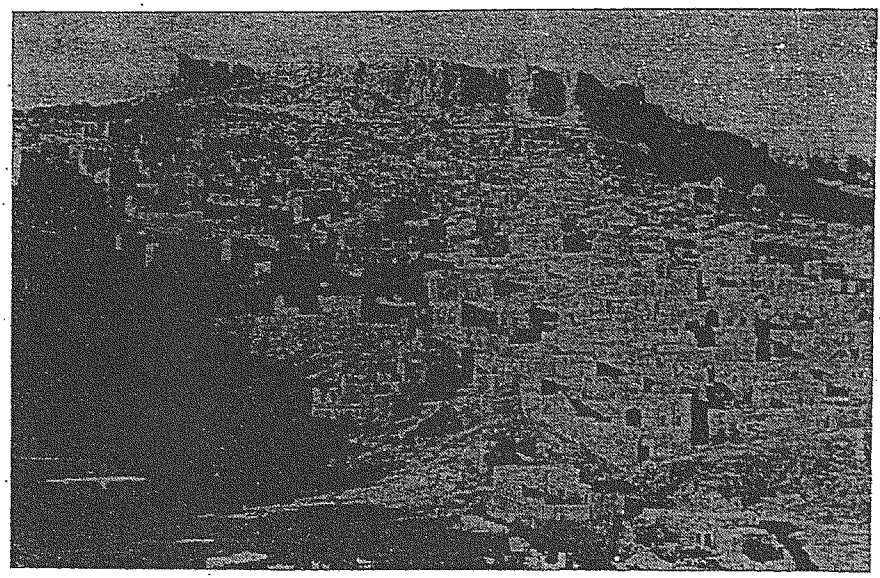
Rahmetli, vatanına ve milletine son derece bağlıydı. Gerçek dindarlığın gerektirdiği üzre herkese kardeş gözüyle bakardı. Onun için insan olmak yeterdi. Türklüğüyle her zaman övünürdü.

Ölümden korkmazdı. Alçak gönüllüydü, iffet sahibiydi. Ondaki Allah korkusu kendisini her zaman vicdanıyle başbaşa bırakacak güçteydi. Bu hasletler ondâ o derece kuvvetliydi ki, tam dört defa kendini felcin zalim pençesinden kurtarmayı bilmişti.

İnsan onun yanında huzura kavuşurdu. Kuvvetli bir hatipti. Kelimelerini öylesine seçerdi ki, karşısındaki, bir an daha iyisinin olamayacağını düşünmekten kendini alamazdı. Hele ölüm törenlerindeki konuşmaları!.. İnsanı huzura kavuşturmasını pek güzel başarırdı.

Geldi... ve gitti... Bırakmış olduğu eserler onu kalplerde her zaman yaşatacaktır.

P. C. Aydın

Mardin'in genel görünüşü.

BİRİNCİ BÖLÜM

MARDİN VE TABİİ MANZARASI

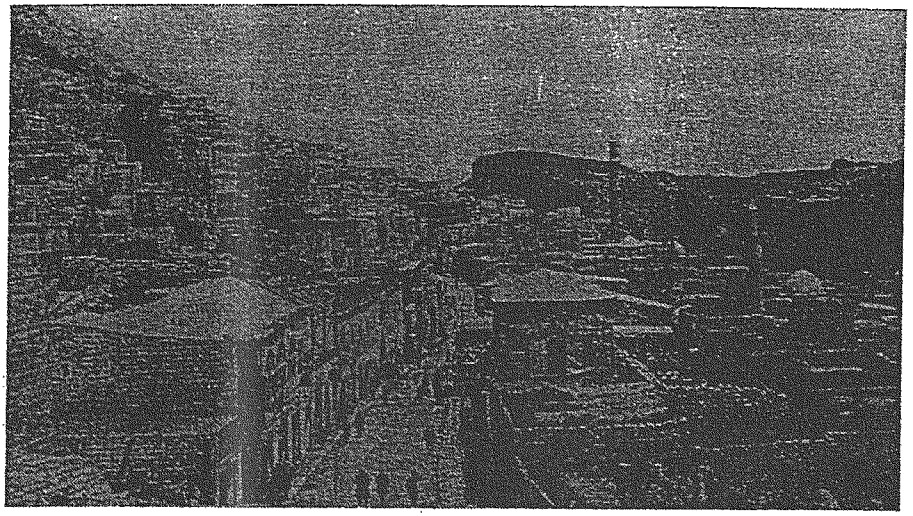
Bir dağın tepesinde kurulmuş olan Mardin, Mezopotamya'nın eski şehirlerinden biri olduğu kadar, Türklerin Anadolu'daki ilk duraklarından da biridir (1). Tabiatın kendisine bahşettiği güzelliği, mutedil iklimi anlatmakla bitirilemez. Üzerinde kurulduğu dağlar, eteklerinde göz alabildiğine uzanan bağ ve bahçelerle bezenmiş yemyeşil ovaya sanki bekçilik etmektedir.

Tarihî Kartal Kalesi'nin şöhreti o kadar yaygındır ki, pek çok şaire ilham kaynağı olmuştur.

Medeniyetin, tekniğin sihirli değneği bu zümrüt ovayı bugün nura boğmuştur. Geceleri güney yönünden muhteşem Kartal Kalesi'ne bakan biri, ovada parıldayan binlerce ışığı ikinci bir göğün yıldızları sanır.

---

(1) Aynı zamanda Süryanîlerin de kutsal merkezidir.

Mardin'in ana caddesi.

İKİNCİ BÖLÜM

MARDİN'İN ADI

Mardin'in adı hakkında pek çeşitli rivayetler varsa da, mantığa ve tarihe en uygun düşeni şu olsa gerektir:

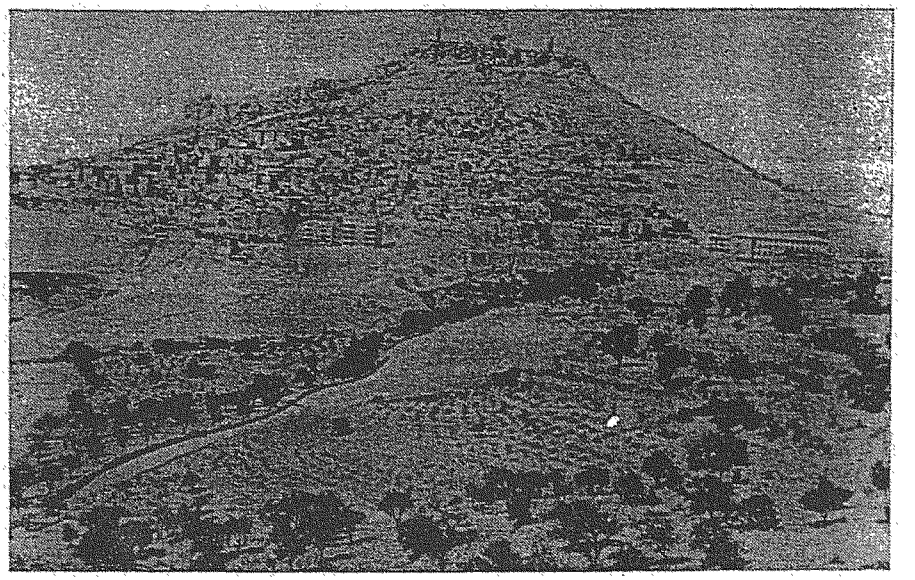
Mardin'in esas adı MERDİN'di (1). Zaten halkının çoğu da bugün böyle demektedir. «Kaleler» anlamına gelir. Şehre bu ismin verilmesine sebep de yakınında birçok kalenin bulunmasıdır. Bu kaleler şunlardır: Kartal Kalesi veya Kartal Yuvası, Kuşlar Yuvası denilen kendi kalesi, Kalıtmara Köyünün kalesi olan Kadın Kalesi, Deyrülzafaran'ın kuzeydoğusundaki Arur Kalesi yahut Arur Yuvası ve ona yakın olan Erdemeşt Kalesi.

Bununla beraber ismi bazı kitaplarda MERDÖ veya MERDİ şeklinde de geçmektedir.

Mardinli Mar Abhay'ın tarihini yazan (M.S. 350 - 460), atalarının geçici meskenlerinin Mezopotamya'nın Merdi mıntıkasındaki Rakman Köyü olduğunu bildirmektedir.

---

(1) Süryanîce «Kaleler» anlamına gelir.

Tarihî Mardin Kalesi'nin önden görünüşü (güney yönü).

Diyarbakırlı Mar Yuhanna, Burdaanlı Mar Yakup'un tarihini yazarken (M.S. 578), «Süryanî Ortodokslarının (1) yalnız üç episkoposları kaldı. Bunlardan biri Merdö Dağı'nda, biri Acemistan'da, biri de İskenderiye'dedir» der.

Mardinli Keşiş Addeyin (M.S. 640) ile Urfa Metropoliti III. Mar Yakup'un yazışmaları arasında «Bizim Mirdo Kalemiz» cümlesi geçer.

Merdin, Merdi veya Mirdo'nun arasında bir görüş farkı varsa da, üçü de anlamca aynıdır. Sadece biri çoğul, diğerleri tekildir.

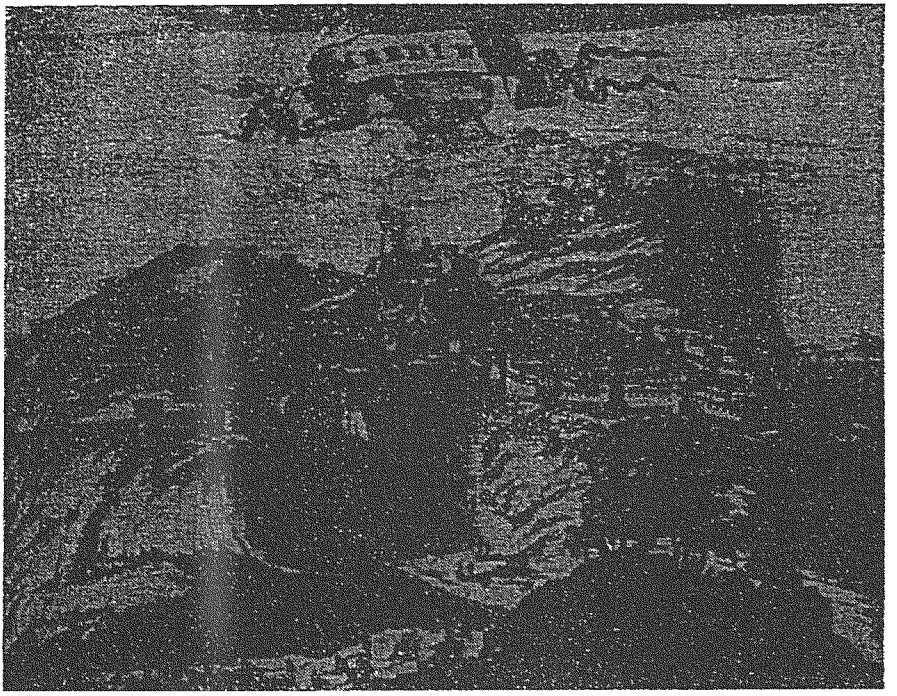
Siirt Episkoposu Addeyişir, Keldo ve Asur Tarihi'nin birinci cildinin 62. sayfasında «Asur Kralı Tığlat Ninip, Ninve'ye dönerken bir süre Ardobe şehrinde kaldı, Hitit Kralı ve Hanigilye'nin sefirleriyle görüştü» dedikten sonra, sayfanın bir kenarına «Ardobe, şimdiki Mardin'dir» diye ilâve etmiştir (2).

Buna dayanarak Mardin'in çok eski adı Ardobe'dir denilebilir.

---

(1) Ortodoks, «Doğru görüş» demektir.

(2) Mardin'i ilk kuranlar, Perslerin bu yöreye yerleştirdiği Marde adında bir kavimdi. Bu kavim, kurdukları kente Marde dedi. Bizanlılar, Marde'yi Mardia olarak değiştirdi ve Mardia Türklere geçtikten sonra Mardin oldu... denilir.

Eski Mardin ve Kalesi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARDİN'İN KURULUŞU

Mardin'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekteyse de, eski yakındoğu tarihine göre bu kuruluş Sümerler zamanına kadar dayanmaktadır (M.Ö. 2850).

Kuruluşu hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerin daha ziyade onarımı ile ilgili olduğu kanaatindeyiz.

Londra'daki British Museum'un (Britanya Müzesi) eski Mısır ve Asuri eserleri kısmının müdürü Mr. Hall'un «Yakındoğu'nun Eski Tarihi» adlı eserinde «Mardin'in kuruluşu M.Ö. 2850 tarihinden daha önce olmalı, zira bu tarihte Sümer Kralı Logazekiz, Mardin'i istila edip Akdeniz'e kadar uzanmıştır» denmektedir (1).

(1) Bu bölüm ilerki sayfalarda daha geniş olarak anlatılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MARDİN'İN COĞRAFİ DURUMU

Güney Anadolu'nun Dicle bölgesi illerinden biri olan Mardin, güneyden Suriye ve Irak, kuzeyden Diyarbakır, doğudan Siirt ve batıdan Urfa ile çevrili olup, 40-42'nci boylamlar ile 36-38'inci kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. İl merkezi olan Mardin, Mezopotamya ovasının kuzeyinde olup, Diyarbakır'a 96 kilometrelik güzel bir yolla bağlıdır.

Yüzölçümü 12.760 km.² olan ilin nüfusu çevresiyle birlikte 456.415'dir. Şehir merkezi ise eskiden 40.000 civarında iken, ekonomik durumun meydana getirdiği göçler sebebiyle (1) (1970 sayımına göre) 33.251 kadar kalmıştır. 11 ilçesi, 12 bucağı ve 688 köyü bulunan Mardin'in kuzey kısmı dağlık, güney kısmı ise göz alabildiğine ovalıktır. Ormanları ise 650 km.²'lik bir alana yayılmıştır.

İlin etrafını Masur, Tur Ali, Mazı ve Cudi Dağları çevreler. Cizre'nin doğu yörelerini kaplayan ve üzerinde birçok efsanelerin toplandığı Cudi Silsilesi'nin yüksekliği 1800 metreye ulaşır. Mardin şehrinin yaslandığı Masur'un en yüksek tepesi ise 1200 metredir.

Mardin'in belli başlı bir akarsuyu yoktur. İli Diyarbakır ve Siirt'ten ayıran ve topraklarından Seyhan, Zeni ve Savur kollarını alan Dicle, kuzey sınırları üzerinde büyük bir kavis çizer. Güneyde Fırat'ın kolu olan Habur'a akan Çağçağ, Hınıs ve Zerkan dereleri vardır.

Ovaları arasında Mezopotamya zenginliği bakımından kayda değer. Çevrenin servet kaynağıdır. Ovanın yukarı kısmı Mardin ziraatinin belkemiğini teşkil eder. Toprak kudretinin şayanı hayret bir nümunesi olan bu ova, bir zamanlar bölgenin zahire anbarı olarak bilinirdi. Bugün bu bölge eski verimliliğini yeniden kazanmak üzere bir bakıma silkinmektedir. Arazinin bu derece zengin olmasına sebep, toprağının ve yeraltı sularının zengin oluşudur.

Astropikal iklim bölgesine giren Mardin'de yazlar çok sıcak, kışlar ise soğuk geçer. Temmuz ayında il merkezinde ısı 36, Cizre ve Nusaybin ilçelerinde ise 48 dereceyi bulur. Ocak ayında 4 ilâ 8 derece arasında oynar. Yağış kış ve ilkbahara rastlar.

---

(1) Gelişememesinin sebebi, arazinin dar ve dağlık oluşundandır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SUBARİLER YAHUT ASURİLER VE MARDİN
(M.Ö. 4500 - 3500)

Subariler, Mezopotamya'da Mısırlılar, Sümerler ve Babillerden önce yaşamış bir devlettir. Büyük bir medeniyet kurmuşlardı. Başkentleri, Mardin'e yakın Rasulay'ın bir mil güneydoğusunda bulunan TELHALEF denilen HALEF şehriydi.

Alman Arkeologu Baron Max von Oppenheim'ın 1911 - 1929 yılları arasında yaptığı kazılardan elde ettiği sonuçlara göre (1), Subariler M.Ö. 4500 - 3500 yılları arasında yaşamışlardır. Baron buna sebep olarak da Sümer ve Babil katları arasında bulduğu kiremitleri göstermiştir. Bu kiremitler daha sonraları taklit edilmek istenmişse de muvaffak olunamamıştır. Zamanla renkleri esmerden kırmızıya çalan bu kiremitlerin M.Ö. 3500 yıllarında yapılmış oldukları sanılmaktadır.

Ayrıca Pensilvanya Üniversitesi profesörlerinden Mr. Vaylı, güney Mezopotamya'da yaptığı kazılarda Sümer katları altında, Telhalef'te bulunanlara benzer bir kiremite tesadüf etmiştir. Herhalde bu daha başka bir cins kiremitti. Zira Ur ile Telhalef arasındaki mesafe nazarı itibara alınacak olursa bu sonuca varmak icap eder. Ayrıca her iki ülkenin de kendine has bir uygarlığı vardı. Baron von Oppenheim'a göre de kazılardan ele geçen eserler kaybolmuş bir devre ışık tutmaktadır.

Telhalef sulak, son derece verimli bir bölgenin ortasında kurulmuş cennet gibi bir şehirdi. Bu sebeple Subariler kendilerine başkent olarak burayı seçmişlerdir. Şehir, hekimlerin oturdukları şirin köşkler ve her biri birer sanat eseri sayılabilecek heykellerle doluydu. M.Ö. 3500 yıllarında kurdukları uygarlık hemen hemen bütün Doğuyu etkisi altına almıştı. Ancak sonraları bu medeniyet üstünlüğünün Sümerler, Mısırlılar ve Asurlular eline geçtiğini görüyoruz. Bir Subari medeniyetinin varlığını ortaya koyan eserler ancak son yıllarda bulunmuştur.

O havali ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: Bir Bedevî, babasına mezar kazarken bir sürü irili ufaklı, kanatlı hayvan heykelleri ile karşılaşır. Büyük korkuya kapılan adam bulduklarını toprakla örtüp oradan kaçar. Ertesi yıl o bölgede veba salgını ve çekirge felâketi büyük tahribat yapar. Bedevîler, hayvan heykellerinin ruhlarını rahatsız ettikleri için böy-

(1) «Tarihte Süryanîler» adlı eserin 18. sayfası (P. Cebrail Aydın) eseri.

lesine ağır bir cezaya çarptırıldıklarına inanırlar ve olayı gizlerler. Arapçayı ve çevre lehçesini iyi bilen Baron von Oppenheim bu hikâyeyi pek çok kimseden işitince, Bedevî'nin mezar kazdığı yeri uzun aramalardan sonra bulur. Daha ilk kazma darbelerinde çeşitli öteberi ile karşılaşır. 25 - 30 metre kadar derine inince heykellerle dolu bir mabet kalıntısına rastlar. Bunlar sürüngenler, kuşlar ve memeli hayvanlara ait heykeller olup, bazı tablolarda arslanın cümbüş çaldığı, eşeğin şarkı söylediği, diğerlerinin ise dans ettikleri görülmektedir. Bazı akrep kuyruklu, kanatlı insan heykelleri de vardır ki, Ebilholi nheykeli gibi acaip hayvanlara benzemektedirler. Bunların üç tanesi 6 metre boyundadır. Bunlardan biri manda başı üzerinde duran bir adam, diğeri dişi arslan başı üzerinde bir kadın, üçüncüsü de arslan başı üzerindeki bir oğlan çocuğu heykeli ile süslenmiştir. Bütün bu heykeller ve kaideleri siyah mermerden yapılmışlardır. Telhalef kazılarında insan şeklinde heykellerin bulunmuş olması gayet önemlidir.

Subarilerden sonra Mardin, Sümerlerin idaresine geçmiştir. Bazı kaynaklara göre Sümerler, Sami değil Turanidirler. Fırat vadisinin doğusunda oturan bu kavim istiklâlini ilk defa Kişo şehrinde ilan etmiştir. Sonra yavaş yavaş Sınar'ın güneydoğusunu istila edip Ur şehrini kendilerine başkent yapmışlardır. Hükmettikleri bölgeye de Sümer denilmiştir.

Sınar'ı istila eden ve Ur şehrini merkez yapan Kral Meşkelendok'tur (M.Ö. 3500). Mezarı 1927'de bulunan Kral Meşkelendok ahşap bir tabut içinde sırtüstü yatmaktaydı. Yanında toprak, altın ve gümüşten yapılmış kaplar, silahlar ve kıymetli mücevherat bulunmuştur. Tıraş edilmiş olan sakalının yerinde büyük bir ustalıkla örülmüş altından bir sakal bulunmaktaydı. Ele geçenler arasında en değerlileri altın hançer, üzerinde Meşkelendok ismi yazılı bir altın vazo ve başının yanında duran peruka şeklinde gene som altından yapılmış bir beredir.

Meşkelendok'tan sonra gelen önemli krallar şunlardır: Kraliçe Şubed, Kral Nisanbede ve karısı Lazverdi, Kral Uranmo, babaları Donki ve Bursin, fetihleriyle ün yapmış olan Okuş oğlu Lugarzerkis. Lugarzerkis, Akdeniz'e kadar uzandığı seferinde Mardin'i hükmü altına almıştır (M.Ö. 2850).

Şehircilik, sulama ve tarım alanında ileri bir seviyeye ulaşan Sümerler, altın, gümüş ve bakır eşya yapmasını da bilirlerdi. Sümerler geniş fetihler sonucu güçlerini kaybedince, ele geçirmelerinden 30 yıl sonra Mardin'i Akad'lara bırakmak zorunda kalmışlardır.

ALTINCI BÖLÜM

AKADLAR VE MARDİN (M.Ö. 2820 - 2500)
AKADLAR - SÜMERLER VE MARDİN M.Ö. 2500 - 2200)

Akadlar, Sami ırkındandırlar. Mezopotamya'yı yüksek dağlarla birleştiren büyük cadde üzerinde, Sümerlerin kuzeyinde Akad adıyle bilinen bölgede oturuyorlardı. Bu çevrede Sami ırkından kavimler çoğalınca, aralarında geçimsizlik ve savaşlar çıkmıştır.

Akadlar, Sümerleri ilk defa Sergun (Şerkino) (1) komutasındaki bir ordu ile yenmişler ve Sümer Kralı Lugarzerkis'i esir edip Nipora'ya sürgün etmişlerdir. Sonra da fetihlerini Basra Körfezi'ne kadar uzatıp zafer silahlarını deniz suyu ile yıkamışlardır. Aylam havalisini de istila eden Akadlar, Madi ve Aylam Adamı denilen Başbuğ Oğa'yı da Nipora'ya sürmüşlerdir. Daha sonra Sergun'un oğlu (yahut torunu) Nıbamsın, Meluke ve Man'ı istila ederek Suriye ve Filistin yoluyle Akdeniz'e ulaşıp Yunan Adaları'na çıkmıştır. Bu arada Mardin'i de alan Akadlar, M.Ö. 2500 ytıllarında Sümerlerle anlaşarak Akad - Sümer devletini kurunca, Mardin de bu devletin topraklarında kalmıştır.

Takriben altı yüz yıl hüküm süren Akad - Sümer devleti, genç, dinç ve gelişme çağında olan Babil'e yenilince Mardin bu defa Babil'in hakimiyetine geçmiştir.

YEDİNCİ BÖLÜM

İLK BABİL DEVLETİ VE MARDİN
(M.Ö. 2200 - 1925)

Babilliler Sami ırkının Amuri kolundandırlar. M.Ö. 3000 yıllarında Suriye'ye yerleşen Babilliler, M.Ö. 2500'de hükümdarları Samoebi idaresinde Smar Ovası'na inerek Aylamlarla savaşmışlar ve Sınar'ın kuzey ve güney bölgelerini almışlardır. Samoebi'den sonra yerine geçen oğlu Samuleylo, Babil'i kendine merkez yapmıştır. Bu olay da Aylamlarla arasının açılmasına sebep olmuştur. Amuri ailesinin altıncı ferdi olan Hamurabi'nin M.Ö. 2287 yılında tahta geçmesine kadar süren bu geçimsizlik ancak Hamurabi'nin Aylamlar'a savaş açmasıyle sona ermiştir. Otuz

---

(1) Süryanîce adil kral anlamına gelir.

yıl süren bu savaşın sonunda Aylamları yenen Hamurabi, bütün Sümer ülkesini Babillerin idaresi altına sokmuştur. Böylece Babil adını verdiği ilk Babil devleti kurulmuştur. Daha sonra Suriye ve Filistin'i de alınca Mardin de Babil'in eline geçmiştir. Babil ve Güney Babil M.Ö. 1931 - 1910 yılları arasında hüküm süren beşinci kralları İtibil zamanına kadar yaşamıştır. İtibil'in hükümdarlığının altıncı yılında (M.Ö. 1925) Mardin'i işgal eden Hititler, daha sonra Babil'i de topraklarına katmışlardır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HİTİTLER VE MİDİLER DEVRİNDE MARDİN (M.Ö. 1925 - 1367)

M.Ö. 1925 yılında Mardin'i işgal eden Hititler, bir yıl sonra gene eski topraklarına dönmüşlerdir. Hititlerin Mardin'i terketmesi üzerine İran dolaylarından gelen Ari ırkından Midiler, Mardin ve çevresini ellerine geçirmişlerdir. Burada 500 yıldan fazla hüküm süren Midiler bilinmeyen bir sebepten Mısırlılara vergiyle bağlanmışlar ve bir Midi prensesi de bir Mısır firavunu ile evlenmiştir. M.Ö. 1367 yılında Midiler arasında iç savaş çıkınca, bunu fırsat bilen Asur Kralı Asurobalit, Mardin ve çevresini topraklarına katmıştır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ASURİLER VE MARDİN (M.Ö. 1367 - 800)

Asurobalit, Mardin'i işgal edince Midiler, Hitit Kralı Subbululiyama'yı yardımlarına çağırdılar. Fakat gene de bu beklenen neticeyi tam olarak verememiştir. Zira Kral Luluilniran, M.Ö. 1354 yılında Emet'e (Diyarbakır) sefer yaparken, her ihtimale karşı şehri koruması için Mardin'de asker bırakmıştı. Bu da karşı tarafın tam bir galibiyet elde etmesine mani olmuştur. M.Ö. 1305'te Adadniran, Mardin'e hükmetmiş, M.Ö. 1240'ta da I. Şalmanasır, Mardin ve havalisine hâkim olmuştur.

M.Ö. 1190'da Anadolu'dan gelen bazı Ari ırk kavimleri Mardin'i almışlardır. Rivayetlere bakılacak olursa bunlar Masıkı idiler. Fakat altmış yıl sonra I. Tıglatpalasır, Smcar, Nusaybin ve Mardin'den geçerek 20.000 kişilik bir Maşıkı kuvvetinin koruduğu Kemecin'e saldırıp onları

mağlup ettikten sonra, çevredeki diğer kralları da yenerek Mardin ve çevresini tekrar ele geçirmiştir.

I. Asurnasırbal zamanında Hititler birleşerek Gılgamış yakınlarında Asurları yenmişlerdir. M.Ö. 1060 tarihinde bazı yerler istiklâllerine kavuşmuşlarsa da, sonradan Asurların tekrardan kuvvetlenmeleri üzerine gene Asur hakimiyeti altına girmişlerdir.

II. Tıglatninip M.Ö.. 890 yılında Dicle'nin kaynağına kadar ulaşıp I. Iıglatnasırın (1) kitabesi yanına kendi kitabesini de diktirmiştir.

M.Ö. 880 yılında II. Tokulti, Anolti seferinde Mardin'den geçmiştir.

M.Ö. 883'te Tıglatnipin, Mardin'e gelerek şehrin kalesinde bir Hitit kralı ile Hanikilyan Kralı'nın elçilerini kabul etmiştir.

Addeşir'in kitabına göre Mardin'e Erdobe denilirdi (sayfa 52). M.Ö. 800 yılına kadar Asurilerin elinde kalan Mardin sonra Urarto Krallığı'na geçmiştir.

ONUNCU BÖLÜM

URARTO DEVLETİ VE MARDİN

Mardin'i M.Ö. 800 yılında Asurlardan alan Urarto Kralı Mimes'tir. Başşehirleri Dospan'dı (Bugünkü Van). Asur tarihine göre Mardin 50 yıl Urarto idaresi altında kalmıştır. Asur devleti IV. Şalmanasır'ın krallığı sırasında zayıflarken Urarto devleti günden güne kuvvetleniyordu. Hatta bu arada bazı Asur topraklarını bile işgal etmişlerdi.

M.Ö. 781 yılında Asur Kralı IV. Şalmanasır, Urarto Kralı Ergistis'e Dicle'nin kaynakları havalisinde yenildi ve bütün Nirbo ülkesi ile beraber Mardin de Urarto'nun hakimiyetine geçmiş oldu. Bununla beraber III. Adatnirani M.Ö. 754 - 646 yılları arasında Mardin'in tekrardan Asur hakimiyetine geçtiğini bildiriyor.

Bunun yanısıra Asur Kralı IV. Tıglatpalasır (M.Ö. 745 - 727), Urarto Kralı Şardur'u M.Ö. 743'te Fırat yakınındaki Kemenci'de yendikten sonra M.Ö. 735'te Van'ı da alarak eski topraklarını kurtarmıştır.

---

(1) Zaferlerini anlatan tarihî bir kitabedir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

ASURLAR VE MARDİN

IV. Tıglatpalasır'ın oğlu Sergun (M.Ö. 727 - 710), Turanî olup Kırım ve Kafkasya'dan gelerek Mardin'in kuzey bölgelerine yerleşen Kakerilerle savaşmak için birçok defa Mardin'den geçmiştir.

Milide (bugünkü Malatya), Kralı vergi vermeyi reddedince Sergun, Melide'yi alıp Asur topraklarına katmıştır. Milide Kralı Terhonazi'yi, ailesini ve halktan da beş bin kişiyi esir ederek Asur'a götürmüştür. Daha sonraları Kemuce Kralı Motelo da vergi ödemeyi reddedince Sergun, Kemuce üzerine bir sefer tertip etmiştir. Fakat Motelo'nun korkup kaçması üzerine Sergun Kemuce'yi yağma etmiş ve Asur'da *bulunan* bine yakın Arami esirini buraya yerleştirmiştir.

ON İKİNCİ BÖLÜM

SİTYANİLER - MİDYANİLER VE MARDİN

Kemerilerin bir kolu olan Sityaniler Mardin çevresinde M.Ö. 612 yılına kadar hüküm sürmüşlerdir. M.Ö. 608 yılında ise İran'dan gelen Midiler buraları da ele geçirmişlerdir. Bu arada Aşkuzilerle bir anlaşma yapan Midiler, Babil Kralı Nebuplasır idaresindeki Ninva'ya hücum edip şehri bir muhasara sonucu almışlar ve ülkeyi de aralarında paylaşmışlardır. Bu arada Habur ve Balıh nehirleri arasın yaşayan Aramiler istiklâllerine kavuşunca, Aşkuzi ve Kamerilerle birleşerek Harran şehrini yağma etmişlerdir.

«Katfelzuhur fi tarih eldehur» kitabına göre: Kiyaksar, Ninva'ya ve Mezopotamya'yı istila ederek babasının intikamını almıştır. Hatta Anadolu'yu da ideresi altına sokmuştur. Lidyalılarla yapılan savaşın galibi belli olmayınca anlaşma yapılmış ve Kiyaksar'ın oğlu Estiyaç Lidya Kralının kızı ile evlenmiştir.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ BABİL DEVLETİ VE MARDİN

Mardin, Keldo Kralı Nebublasır'ın idaresindeydi. Ninva'nın düşmesi üzerine çevredeki birçok şehirler istiklâllerine kavuşmuşlardı. Onlarla başa çıkamayacağını anlayan ihtiyar Nebublasır bu toprakları geri almak için oğlu Nabuhadnasır'ı bir ordu ile üzerlerine yolladı. O da Aşkuzileri, Ermeleri ve Aramileri yenip Harran'ı vergiye bağladı. Böylece Subaro tarafları Babil topraklarına katılmış oldu. Sonra Nabuhadnasır, Nil deltasına kadar uzanıp Firavun Ramses'i yendi. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Nabunit memleketin idaresini oğlu Belşasar'a bıraktı. Belşasar, M.Ö. 539'da Pers Kralı Kureş ile yaptığı bir savaşı kaybetti ve kendisi de bu savaşta öldü. Babası Nabunit ise ömrünün son günlerini esarette geçirdi. Bir rivayete göre de Persler tarafmdan Karamaniya'ya sürgün edilmiştir. Neticede Babil, Persler'in eline geçmiştir.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PERSLER - MARDİN VE ONARIMI

Persler, Nuhoğlu Samoğlu İlam'ın soyundan gelmektedirler. Bugünkü Hazar Denizi'nin etrafındaki dağlık arazide yaşamaktaydılar. Bir müddet için Asur ve Babil'in himayesine girmişler, ancak Daryos'un ölümü üzerine Medlerle birleşerek bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Kureş, Babil'in elindeki bazı ülkeleri kolayca kendi egemenliği altına sokmasını bilmiştir.

Persler, Mezopotamya, Ermenistan, Suriye, Anadolu ve Ortadoğudaki ülkelerin birçoğunu yendikten sonra, ancak vergi vermeleri şartıyle birer sömürge olarak kalmalarına müsaade etmişlerdir. Kuvvetli bir ordu ile Irak'a girmişler, Anadolu'yu, istila etmişler, Lidya Kralı Kripsosini'yi bozguna uğratmışlardır. Bu arada Mardin de Perslerin eline geçmiştir. Bu zaferler serisi M.Ö. 333 yılına kadar devam eder. Seferleri yalnız Ortadoğu ve Anadolu'ya inhisar etmemiş, İstanbul Boğazı'nı geçerek Makedonya'ya kadar uzanmıştır.

Mardinli yazar Abdülselâm Efendi'ye göre M.Ö. V. yüzyılda Pers kralının oğlu hastalanmış, tedavisinde hava değişikliğinin faydalı olacağı

düşünülerek bir süre Baron Dağı'nın yakınındaki Kartal Dağı'nda yaşaması uygun görülmüştür. Doktorlarıyle birlikte bir zaman Kartal Dağı'nda kalan çocuk iyileşmiş ve kendi arzusu üzerine Kartal Dağı'na yerleşmiştir. Rivayete göre bu araziye Pers Kralının oğlu olan Mardin (1) adı verilmiştir. Kralın oğlu ve tebaası ateşe tapardı.

Memleket olarak da bin yıl kadar Perslerin egemenliği altında kalmıştır. M.S. 493 yılında Çarçioğlu Orsiyos buraları istilâ etmiştir.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYALILAR ZAMANINDA MARDİN

Makedonyalılar, Yafetoğlu Yava'nın soyundan gelmedirler. Finikya medeniyetinin etkisi altında kalmışlardır. İlerigelen şehirleri Atina ve Isparta'dır. İdare şekli cumhuriyetti. M.Ö: 366 yılında Büyük İskender tarafından istila edilmiştir. Büyük İskender, Korintos bölgesindeki Yunan şehirlerinin başkanlarını, davasında haklı olduğuna ikna edince, genel komutan seçilmiştir. Pers ordusuyle Kilikya'nın güneyindeki Marbandros mevkiinde karşılaşan İskender, düşmanını büyük bir hezimete uğratmış ve Pers Kralı da Vizun yakınlarında şehit düşmüştür. Böylece Mardin, Büyük İskender'in eline geçmiştir.

İskender'in M.Ö. 323 yılının 28 mayısında Babil'de ölümünden sonra komutanlar arasında taht kavgası başlamış ve sonunda devletin dörde ayrılması uygun görülmüştü. Mardin, doğu mıntıkasında olduğu için Nikanır denilen Slokos'un payına düşmüştür. M.Ö. 311 yılında cereyan eden bu olay nedeniyle, 311 yılı Slokiler tarihinin başlangıcı da sayılır. Slokos, babasının ismine izafeten Antakya diye anılan devlet başşehrini inşa etmiştir. Horasan şehirlerinde yaşayan Partlar, egemenliklerini ilân edip kendilerine de Alşaki'yi kral seçtikten sonra, merkeze olan uzaklığı sebebiyle ihmale uğrayan Mardin'i, Antiyakos'un Mısır seferini fırsat bilerek işgal etmek için hazırlıklara girişirler. Ancak bundan sonra egemenliğe kavuşan Mardin, 74 yıldan sonra ilk defa Salukilerin hükümranlığından kurtulmuştur.

---

(1) Kral oğlunun ismi Merdo olması muhtemel ki, tekil olarak kale demektir. (Abulfaraç Tarihi)

ON ALTINCI BÖLÜM

MARDİN VE PARTLAR (M.Ö. 237 - 131)

Partlar egemenliklerini kazandıktan sonra Paktorya'yı ve Fırat - İndüs nehirleri arasındaki ülkeleri topraklarına katmışlardır. Partlar, Çin Türklerinden olup Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yaşamaktaydılar. 1932'de yazılan «Kavimler Tarihi»nde belirtildiği gibi (1), Aşkıyı kaviminden gelmektedirler. Müstakil siteler halinde yaşarlardı ve her sitenin ayrı hükümdarı bulunurdu. Bu sebeple tarihte «Partlar Krallığı» veya «Site Krallığı» diye adlandırılır. Yunanlıların idaresine geçtiği sıralarda küçük krallıklara bölünmüştür. Buna da sebep Büyük İskender'in Persleri yendikten sonra sorumluluk yüklenmemek için mağlup ülkeyi küçük krallıklara bölmüş olmasıdır. Bu krallıkların önemlileri Urfa, Tıdmır, Hatara, Mişen, Sancar ve Hidyab'dir. Slokiler cesurdular. Zayıf zamanlarında bile Partlarla savaş etmekten çekinmemişlerdir. Bir ara Kalakinos'un (II. Slokos) hücumuna uğradılarsa da savuşturmasını bilmişlerdir. Saltanat yıllarında pek başarılı olamamış olan Kalakinos, son günlerini hapiste geçirmiştir (M.Ö. 246 - 229).

Büyük Antiyakos lakabıyla anılan III. Antiyakos, yolu üzerindeki giriştiği savaşlarda büyük başarılar kazanmıştı. (M.Ö. 226). Babil'e yaptığı seferde geçtiği toprakları yakıp yıkmıştır. M.Ö. 187 tarihinde Persteki Elimayıs Mabedinde suikaste kurban gitmiştir. Yerini ise zalimliğiyle maruf Antiyakos Ebibenios almıştır. Ebibenios M.Ö. 162 yılında yaptığı savaşlarda büyük başarılar kazanmıştı fakat dönüşünde Zagros Dağı eteklerindeki Tabı köyünde öldürülmüştür.

Part Kralı I. Midritad (M.Ö. 171 - 139) değerli bir hükümdardı. Zamanında ülkesinin sınırları Hindistan'a kadar uzanmış, Dicle dolayları ve Hazar Denizi kıyıları Part topraklarına katılmıştı. Bir savaşta Nikanor denilen II. Dimitrios'a esir düşmüştür. Olay Afrahatoğlu Midritad zamanına rastlar (M.Ö. 138 - 128). Bu sıralarda Urfa Krallığı egemenliğine kavuşmuştu. (M.Ö. 131). Böylece Mardin ve çevresi Urfa Krallığının topraklarında kalmış oldu.

---

(1) 1932 «Eski Çağ Tarihi» sayfa 182

ON YEDİNCİ BÖLÜM

MARDİN - URFA KRALLIĞI (M.Ö. 131 - M.S. 249) (ABGARLAR)

Anityakos Septimos, Partlara yenilince Suriye halkı Slokilere karşı ayaklanmıştı. Kendi aralarında Abgar Aryo'yu (Süryanîce «Topal Arslan» anlamına gelir) kendilerine başkan seçtiler. Abgar Aryo cesur, zeki ve asil bir aileye mensuptu. Dirayetli idaresinden çok memnun kalan halkın sevdiği bu ailenin ismine izafeten devlet Abgarlar olarak anılmıştır. İlk zamanlar sınırları Fırat boyunca Nusaybin'e kadarken sonraları Ermenistan hududuna kadar dayanmıştır. 380 yıllık hükümranlıkları sırasında Mardin de Abgarların idaresi altına girmiştir.

Krallığın tarihi iki devreye ayrılır: 1) M.Ö. 131, M.S. 166 yılları arasındaki devrede hür bir krallıktı. 2) M.S. 166 - 249 yılları arasında ise Romalıların egemenliği altına girmiştir. Bu 83 yıllık son devreyi tazminatlar ödeyerek, haraç ve vergi vererek Romalılara bağlı olarak geçirmiştir.

URFA KRALLIĞI : Bu krallık M.S. 166 yılına kadar Suriye'deki Romalılarla işbirliği yaparak yaşamıştı. Bu arada Doğu ülkelerine akın yapan Dariyanos ile anlaşma yapmaya çalıştılar. Ancak daha tecrübeli Mezopotamya krallarını da kendilerine kazandıktan sonra Romalılara karşı başkaldırdılar. Romalılar üzerlerine Kaptimos, Maksimos ve Yusiyos kumandalarında kuvvetler gönderdi. İsyanı ancak Yusios bastırabildi ve bu arada da Urfa yakılıp yıkıldı. Nusaybin de Romalıların eline geçti. Yusios, ülkeyi Permonisyot'a teslim ederken kardeşini de kral ilân etti. Bu olaydan kısa bir süre sonra ölümü ile bütün emelleri yarıda kaldı. Bunun üzerine de zaptedilen bu yerler tekrar eski sahiplerinin ellerine geçince aralarında anlaşıp VIII. Mano'yu kral tayin ettiler (M.S. 139). Durumu lehine fırsat bilen Part Kralı Olgaş, Urfa'yı işgal edip idareyi Sahro adındaki bir valiye teslim etti. Bunun üzerine Urfa Kralı Mano, Romalılardan yardım talep edince Lukiyos Varos kumandasındaki Roma ordusu Mezopotamya'ya girdi. Urfalılardan da destek alan Lukiyos Varos, Partları yenip Urfa'yı vergiye bağlayarak Roma topraklarına katmıştır. Bu sırada zayıf düşmüş olan Mardin ahalisi merkezi Kefertüt'e nakletmiştir. O tarihlerde çevre Kral Kod'un hakimiyetindeydi. Kefertüt de Yuhanna Valiliğinin idaresindeydi (M.S. 185).

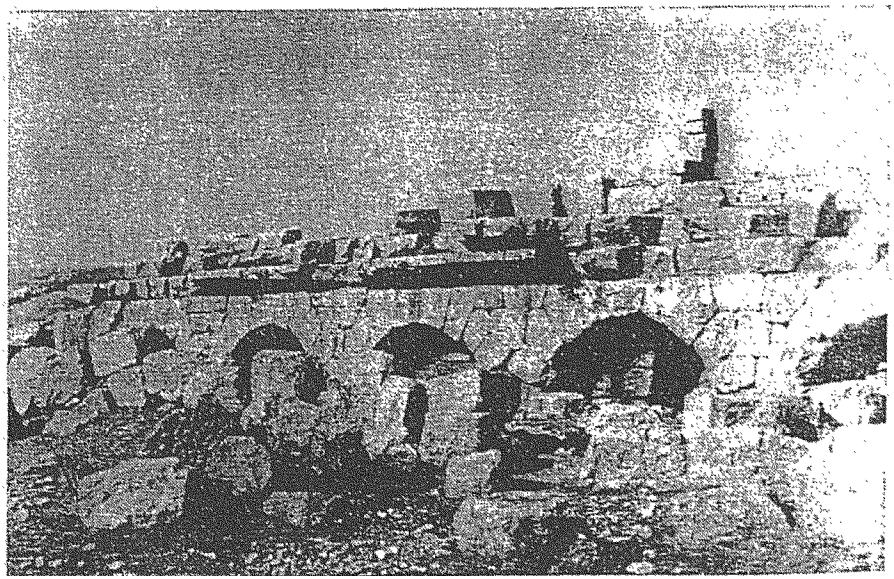
Urfa Kralı VIII. Mano'nun ölümünden sonra yerine geçen IX. Abgar'ın (M.S. 179 - 214) saltanatının XV. yılında (M.S. 194) Mezopotam-

yalılar ve Suriye topraklarındaki Romalı kumandan Piskonos'a karşı ayaklandılar. Kumandan Septimos Super ile Piskonos'un arası çok gergindi. Birbirlerini hiç çekemiyorlardı. Bu durumu fırsat bilen Septios Super, Piskonos'u öldürüp yerine geçti ve ayaklanmayı bastırdı (M.S. 214). Bundan iki yıl sonra Karakille, Mezopotamya'ya bir sefer yapınca durumun ciddiliğini anlayan Subar, IX. Abgar'ı tevkif ettirmiştir. Böylece Urfa bir Roma şehri olup çıkmıştır. Urfalı Yakup'a göre: M.S. 249 yılında Roma hükümdarı Filibos saltanatının beşinci yılında, bir isyan hazırladığı için Abgar'ı memleketten kovmuştur. Şehrin valiliğine de Hapsioğlu Urulyanos tayin edilmişti. Mardin de, Urfa'ya bağlı olduğu için o da Urfa ile birlikte Roma egemenliğine girmiştir.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE ROMALILAR VE PERSLER

Romalılar M.S. 249 yılında Mezopotamya'yı işgal ettikten sonra, M.S. 250 yılıda da Dakiyos, Pers ülkesini zaptetmiştir. Bu arada tahribata uğrayan Nusaybin'i onarmışlardır.

Dara Kalesinden arda kalanlar — Mardin.

M.S. 330 yıllarında Şah Buharî adında bir Pers kumandanı Mardin'e gelerek Kuşlar Yuvası denilen dağın başında kendine bir köşk yaptırmıştır. Burada 12 yıl kalan Şah Buharî havaliyi tetkik eder, kendi sıhhatine uygun bulur ve devamlı olarak burada kalmaya karar verir. Bunun üzerine içinde yaşadığı köşkü daha da genişletir. Beraberinde gelen göçmenler tarafından Mardin, M.S. 442 yılına kadar, kendi imkânlarınca epeyce genişletilmiştir. Ne varki bu gelişme ancak 442 yılına kadar devam edebilmiştir. Ortahğı kasıp kavuran amansız bir veba salgını, halkı o derece kırmıştır ki, Mardin oturulmaz bir yer haline gelmiştir.

Veba âfetinden takriben yüz sene kadar sonra Mardin'e Ursiyanos adında Romalı bir kumandan gelir. Rivayete göre kumandan burada bir şahsı çeşitli hadiyelerle kandırıp kaleden dışarı çıkartır ve kaleye sahip olur. Bir başka rivayete göre ise adamı zorla dışarı çıkartıp öldürür ve kaleyi ele geçirir. Fakat hakikat olan şudur ki, Ursiyanos, şehri yeni baştan inşa etmeye başlamıştır. O zamanın imkânlarıyle şehrin onarım işinde yüz mühendis, iki yüz elli büyük ve üç yüz küçük yapı ustası ile sayısız amele çalışmıştı. Şehrin yeniden inşası ancak kırk yedi yıl sonra tamamlanabilmiştir. Şehrin bu şekilde yeni baştan imarından sonra halk tekrardan Mardin'e dönmeye başlamıştır. Ursiyanos, halkın şehre girip ikâmetine müsaade ettiği gibi, yeni gelenlerin küçük çiftlikler kurmalarında da yardımcı olmuştur. Bu arada çok sevdiği kızına da bir kale yaptırmıştır. Vesaiklere göre bu onarım M.S. 541 yılı 15 kasımında bitmiştir.

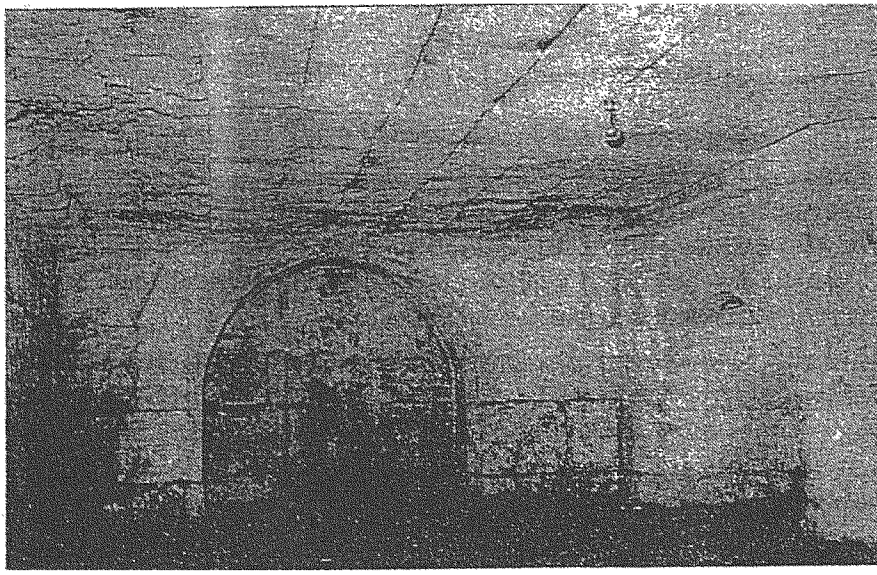
M.S. 503 yılında Perslerin Mardin'i zaptettikleri rivayet olunur. O sıralar Perslerin başında Anastas ve Kubel bulunmaktaydı. Bu kumandanların bütün Mardin ve havalisini işgal ettikleri söylenmektedir. Fakat bu işgal uzun sürmemiştir. O sıralar Emed'i (Diyarbakır) ellerinde bulunduran Rumların şehri terketmeleri üzerine Mardin de işgalden kurtulmuştur. Gene bu aralar Dara şehri de inşa edilmiştir ve inşaat Mardin Kalesi'ni korumakla görevli olan heyete verilmiştir. Şehrin kuzeybatısındaki Babışuat yakınlarında kurulmuş olan «Deyrulhummar» manastırından, Dara'nın inşasından birkaç yüzyıl sonra işgale uğradığı anlaşılmaktadır. Bu manastırın kapısına Hummar Kapısı denilmektedir.

M.S. 350 yılında Mardin Metropoliti Kristofor, Deyrulhummar Manastırı'nın takdisi sırasında, aslen Mardinli olan Mar Apha'yı da kâhinliğe yükseltip takdis etmiştir. «Deyrulzafaran Manastırı»nın inşası ise bundan daha sonraya rastlar ve bu konuda Aziz Mar Şleymun'un büyük emek ve gayretleri görülür.

Mardin'in boşalma sebeplerinden biri olarak veba âfetini bildirmiştik. Fakat bunun yanısıra bazı başka rivayetler de ileri sürülmektedir.

Mesela Deyrulukfonlu Mar Yuhanna, kendi kaleme aldığı tarihinde : «Mardin'in IV. Yüzyılın başlarında boşaltılmasının başlıca sebebi veba değil, Perslerin işgalidir» demektedir.

Perslerin işgalini duyan Dara ve Turabdin ahalisi o zamanlar havalinin yerli halkı olan Rumlarla beraber memleketi terkedip, Fırat nehrinin batı yakasında bulunan Rumaniye şehrinde yaşamaya karar vermişlerdir. Buralara yerleşen halk intikam almak için Asur, Ninve, Bahudra ve Becirme'ye saldırıp İzlo Dağı eteklerinden Erzuna'ya ve Fenik'ten Savura'ya kadar uzanan topraklara —Mardin'i de kapsayacak şekilde— yerleşmişlerdir. Bugün bile bu havaliye Turabdin denilmesinin sebebi budur.

M.Ö. kimler tarafından inşa edildiği bilinmeyen Deyrulzafaran Manastırı'nın kabosu (mahzen).

Haranlı Rahip İsa ise daha başka bir rivayette bulunuyor. Rahip İsa'ya göre M.S. 569 yılında Mardin ve çevresinde yedi kilise inşa edilmiştir. Bu da Mardin'in o zamanlar bir merkez olduğunu, hiç değilse bir din merkezi olduğunu göstermektedir. Persler M.S. 604'te Turabdin çevresindeki Hasankeyf'i işgal edince kaleyi terkedip kaçmıştır. Kalede yaşamakta olan Süryanî papazlar, Kefertüt'te oturmakta olan Piskopos Baseliyos'un emri olmadan kaleyi işgal etmişlerdir. Fakat sonunda Pers akınları karşısında tutunamayıp kaleyi terketmişlerdir (M.S. 607). Pers-

lerin başında II. Hüsrev Ebreviz bulunuyordu. Ebreviz askerleri tarafından pek sevilen bir kimse değildi. Bu sebeple orduda bazı çözülmeler olmuş ve bir kısım asker, Ebreviz'i terkedip, Herkal adındaki Rum kumandanın emri altına girmiştir. Ebreviz'in zayıflaması üzerine Herkal Perslere devamlı saldırılarda bulunmuş ve sonunda Rum şehirleriyle birlikte Mardin de Pers idaresinden kurtulmuştur. Fakat Rumlar burada ancak 640 yılma kadar tutunabilmişlerdir (1). Bu arada Hazreti Ömer'in halifeliği sırasında İlyas Bin Ganem adlı Arap kumandanın emrindeki bir ordu Mardin'i işgal ederek Rum idaresinden kurtarmıştır. Böylece de Mardin ve havalisi Müslüman Araplara geçmiştir.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

MARDİN'DE ARAP FÜTÜHATI (M.S. 640)

Araplar Mardin'i ele geçirdikleri sırada karşılarında güçlü olarak Rumlar ve Acemler vardı. Onlar ise aralarında yaptıkları savaşlardan yorgun düşmüşlerdi. Mardin halkı ne Rumlardan ne de Acemlerden memnundu. Bu fırsattan istifade etmesini dilen Araplar din farkı gözetmeksizin yerli halkla birleşti. Rakip taraf savaştan zaten bıkmıştı. Netice Arapların galibiyetiyle son buldu M.S. 640.

Esiroğlu, kitabının 205. sayfasında, Abdulfaraç'm «Muhtasar Eldüvel Tarihi»nin ise 178. sayfasmda şu satırlar yer almaktadır: «Halife Ömer zamanında Arap kumandanlarından İlyas Bin Ganem, Seruç ve Urfa'ya savaşsız girmiş ve gene aynı yılda da Raka, Emet, Nusaybin, Mardin ve Turabdin'i de aynı şekilde işgal etmiştir.»

Ünlü tarihçi Vakadin ise olayı şöyle anlatmaktadır: «Gasanoğlu Abdullah ve arkadaşlarının Mardin Kalesini işgal ettiğini duyan Mardin halkı korkudan şehri terketmiştir. Fakat bu kaçanların Rum oldukları sonradan anlaşılmıştır.»

Mardin'in işgalini bizzat gören Mardin Süryanî keşişlerinden Adey ise —Urfalı bilgin Mar Yakup kitabının 110. bölümünde— «Rumlar, Mardin'i terkettikten sonra pişman olmuşlar ve geri dönmek istemişlerdi. Ama başaramadılar. Çünkü şehir içinde yaşayan Araplarla Süryanîler bir-

(1) Hazreti Ömer, Mardin'i muhasara etmemiştir. Ancak, Tillo ve Dara şehirlerine yaptığı hücum ile Mardin de idaresine geçmiştir. Buradaki Romalılar öldürülmüştür. H. 19 - M.S. 640 Abu Farac Tarihi sayfa : 178.

leşerek geri dönmek isteyen Rumları uzun çarpışmalardan sonra yenerek, Mardin'i Rumlardan temizlediler.» demektedir.

Mardinli Abdülselâm Efendi ise kitabında: «İlyas Bin Ganem, Mardin'i aldıktan sonra şehrin idaresini Şahriyazoğlu Amud ile kızı Mari'ye bırakmıştır. Bu ikisi Mardin'i ölümlerine kadar çok iyi idare etmişlerdir. Diğer bakımdan ise Araplar fütühatlarını genişletmekten ziyade, halktan vergi toplamakla yetinmişlerdir.» diye bahsetmektedir.

Eski tarihlere ait Mardin'den bir görünüş.

YİRMİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE EMEVİLER (M.S. 692 - 749), (H. 73 - 132)

Zübeyroğlunun öldürülmesinden sonra M.S. 692 yılında Mervanoğlu Abdülmelik zamanında Mardin, Emevilerin eline geçmiştir. Emevilerin son hükümdarı olan Mervan ile Şeybanlı Kısoğlu Dahak arasmda geçen olay şöyle anlatılmaktadır: Mervan, Hımıs'ta meydana gelen iç karışıklıkları önlemek için Hımıs'a yürür ve şehri işgal eder. Bu sıralarda Şeybanlı Kısoğlu Dahak, Kûfe'de birtakım kuvvetler toplar. Bunların

büyük bir kısmı Safevilerden meydana gelmiştir. İlk iş olarak Musul üzerine yürür ve Şeybanoğlu Ekmehoğlu Katran ve taraftarlarını ortadan kaldırarak şehri alır. Bu arada bütün Musul askerlerini de kendi kuvvetlerine katar. Daha da güçlenerek 5.000 kişiyi bulan ordusuyla Rakka'ya yürür. Hımıs'ta bulunduğu sırada bu haberi alan Mervan, Dahak ile dövüşmek üzere Rakka'ya hareket eder. İki ordu Mardin'in Kefertüt sınırında karşılaşır. Yirmi dört saat süren savaşın sonlarına doğru Dahak ordusu ile birlikte pusuya düşürülür. Dahak'ın kesilen başı halka ibret olsun diye bütün Mezopotamya şehirlerinde halka teşhir edilir (M.S. 745 - H. 128).

Dahak'ın taraftarları yenilmelerine rağmen yılmazlar ve kuvvet toplayıp yeniden saldırmaya hazırlanırlar. Bu sıralarda ise Kûfe'de birbirlerini çekemeyen kumandanlardan Abbasoğlu, Muhammedoğlu İmam İbrahim'i öldürür. İmam İbrahim'in taraftarları daha çoktur. Başa İbrahim'in kardeşi Saffah Abdullah geçirilir (M.S. 749, H. 132). Zamanla kuvvetlenen Abdullah ile Mervan'ın arası açılır. Aralarında vukubulan çarpışma sonunda Mervan yenilir ve öldürülür. Mervan'ı tutan Emeviler de dağılınca Emevi devleti de yıkılır. Fırsatı değerlenbirmesini bilen Abbasoğulları da idareyi ele geçirirler.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE ABBASİLER (M.S. 749 - 330, H. 182 - 209)

Abbasilerin I. halifesi Ebul Abbas Abdullah'tır. Ondan sonra gelenler ise: Oğlu Muhammed, oğlu Ali, oğlu Abdullah, oğlu Abbas ve oğlu Abdülmuttalip'tir. Ebul Abbas Abdullah'ın dört yıllık halifeliği sırasında Cezire halkı onun idaresini kabul etmedi. O zamanlar Dara ve Mardin'de aşiret reisliğini Harunilerden Ebul Cafer Berika adında bir kumandan yapmaktaydı. Onun yardımcılığına ise Cezire amiri bulunan Musa Bin Kap'ın yerine Müsellimoğlu Bakkar tayin edilince bu işi hazmedemeyen Ebul Cafer Berika, Bakkar'a savaş açtı. Neticede öldürüldü (1). Bakkar da Urfa'daki shak'ın yanına gitti.

Bunu fırsat bilen Cizre ahalisi, o sıralarda ayaklanan Alioğlu Abdullah'ın yanında yer aldılar. Bu isyanı bastırmak için Mansur Ebu Cafer, Horasanlı Ebu Muslim'i (H. 137) Nusaybin'e gönderir ve Ali

(1) Esiroğlu V. cilti, sayfa 163.

oğlu Abdullah'ı Şam'a kadar kovalar. Olayı duyan Mansur çok kızar (H. 148) ve bazı kabilelerin reisi olan Mücerridoğlu Hasan'a arkadaşlık teklifinde bulunur. Bu teklif arasında düşmana birlikte saldırma da vardır. Bu saldırılar ve birtakım yağmacı aşiretlerin korkusu ile halkı kendi tarafına kazanır. Bu sıralarda bazı yağmacı kabileler de Mardin'e yerleşmişlerdir. Zamanın Mardin Emiri ise Acem asıllı Zeyyadoğlu Halil'dir. İçerdeki çapulcuları şehirden kovmak ve Mardin'in eski halkını geri getirmek için büyük gayretler sarfeder. Adamlarını sağa sola yollayıp ahaliyi geriye çağırır, Lüzumu halinde şiddet kullanmaktan çekinmez. Herkesin malını mülkünü geriye verir. Böylece şehir çapulculardan kurtulur.

M.S. 824, H. 209 yılında Hayşum'da Nâsır isyan eder. Ordu kumandanı Tahir, sözle Nâsır'ı isyandan vazgeçiremeyince, zor kullanmak mecburiyetinde kalır ve Hayşum'u işgal eder. Nâsır'ı da tutup Memun'a yollar. Nâsır'a bağlanmış olan Hayşum, Mardin ve çevresi böylece Memun'un vasıtasıyle Abbasilerin eline geçmiş olur. Mardin'e ise Memun en güvendiği kumandanlarından Liazar'ı tayin eder. Zamanın Mardin Süryanî Patriği Diyanasiyos, Şam'da Memun tarafından büyük bir törenle karşılanır ve kendisine Süryanîlerin gene Mardin'de kalabileceği bildirilir (M.S. 830).

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE KUNDAÇOĞLU İSHAK VE TORUNU MUHAMMED (M.S. 880 - 990, H. 267 - 279)

Cizre'de bazı aşiretler ayaklanmışlardır. Başta bulunan Mutedi gerekli tedbirleri almaktan uzaktı. Zaten pek geçmeden de ölmüştür. Yerine geçen Mutemed, huzursuzluğa bir son vermek için Kundaçoğlu İshak'ı vali olarak tayin eder. Kundaçoğlu İshak da isyanı bastırmaya muvaffak olamaz. H. 273 yılında kaçarak Mardin Kalesi'ne sığınırlar. Bununla beraber Rabia ve Madara şehirlerine vali olarak Mutemed Alallah tayin edilir. M.S. 891, H. 278 yılında öldükten sonra yerine oğlu Muhammed geçtiyse de halk yeni valiyi istemeyince yerine Mecrum Yahyaoğlu Muhammed geçmiştir. Yeni vali büyük bir ordu kurarak Mısır'a gider şehri kolayca ele geçirir. Ordunun seferde olmasını fırsat bilen Şeyh İsaoğlu Ahmet, Mardin Kalesi ile ona bağlı olan yerleri zapteder H. 279, M.S. 892.

Abbasiler zamanında Mardin ve Kalesi.

MARDİN VE ŞEYBANLI AHMET (M.S. 892 - 893, H. 279 - 280)

Kundaçoğlu Muhammed, Şeybanlılardan yardım görmek için kendilerine bazı hediyeler ve arazinin bir kısmını vermek vaadinde bulunmuştur. Buna kızan Mutazad ve Mardin halkı, Cizre'de ayaklanmış olan Şeybanlılara karşı topladıkları askerlerle harekete geçerler. Halkın birçoğu kılıçtan geçirilir, bir kısmı da yalvarmaları üzerine bağışlanır. Ordan da Bağdat'a giden Mutazad, Şebanlı Ahmet'e bir mektup yazarak Kundaçoğlu Ahmet'ten aldığı hediyeleri ve toprakları geri vermesini bildirir. Şeybanlı Ahmet de hepsini geri verir. Bu arada Mardin'in de teslim edildiği söylenmektedir.

M.S. H. 280 yılında Mardin Tağlepli Hamdanoğlu Hamdan'un idaresi altında buluyoruz.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARDİN'DE HAMDANİLER (M.S. 885 - 978, H. 272 - 368)

Hamdaniler Tağlip kabilesine mensupturlar. İlk kumandanları Hamdan olup kahramanlığı ile tanınmıştır. Hamdan, Musul askerlerinin yardımıyle çevreyi kendine bağlarken Musul'da da büyük görevlerde bulunmuştur. Sonra Becli Harun'la birleşerek (M.S. 895 - H. 272) Kundaçoğlu savaşır ve kazanır. Mardin Kalesini zapteder. Bununla da yetinmez Ce-

zire'de ayaklanan Arapları dağıtır. Hamdan'ın Becli Harun'la birleştiğini duyan Mutasap harekete geçer M.S. 894, H. 281 Zapsuyu kenarında ayaklanan birtakım aşiretleri nehre dökerek Mardin'e doğru yürür. Mutasap'ın geldiğini duyan Hamdan kaleyi oğlu Hasan'a bırakarak kaçar. Mutasap kaleyi bir günlük muhasaradan sonra alır ve her şeyi yakıp yıkar. Birçok ganimetle geri dönerken Hamdanoğlu Hüseyin'i de serbest bırakır. Türk asıllı kumandanı Vasıf Müşkire'yi de Hamdan'ı takiple görevlendirir. Vasıf Müşkire uzun uğraşlardan sonra Hamdan'ı yakalayıp Bağdat'ta hapse atar. Fakat oğlu Hüseyin'in Mutasap'a çok yardımları dokunmuş olduğu için, babasının hapisten çıkmasını sağlar. H. 885.

Bir süre sonra Hamdaniler yeniden kuvvetlenmeye başlarlar. Musul, Cezire, Diyarbakır ve Suriye'yi alarak Liasiye'ye kadar uzanırlar. Hamdanoğlu Hüseyin iyi bir kumandan olarak M.S. 901 - 908, H. 289 - 296 yılları arasında halifenin yanında kalır. Fesatçılık yaptığı sebebiyle bir süre sonra öldürtülür ve bütün Hamdanoğulları Emirleri ortadan kaldırılır. Daha sonra Ebul Hice, ilerigelenlerin bazılarının affını halifeden rica eder ve halife de kendisini Musul'a kardeşi İbrahim'i de Diyarbakır'a tayin eder. M.S. 921 H. 308 yılında İbrahim ölünce yerine Hamdanoğlu Davut geçer.

M.S. 925, H. 314 yılında Tekrit çevresinde birtakım ayaklanmalar olmuşsa da Ebul Hice bunu bastırmıştır. Bu başarısından dolayı halife tarafından Cezire ve çevresi emirliğine atanır. Ebul Hice M.S. 929, H. 317 yılında bir ayaklanma sırasında ölünce yerine oğlu Nasırul Devle Hasan Ali geçer. Hasan Ali'nin ilk icraatı Nusaybinli Mataroğlu Bağvii yenerek M.S. 930, H. 318 yılında Diyarbakır, Sancar, Habur ve Erzun şehirlerini almak olmuştur.

Tarihçi Esiroğlu'na göre, Nasırul Devle Hasan Ali, hayatta iken Mardin ve havalisini oğlu Hamdan'a bırakmıştır. Fakat Hamdan'ın arası kardeşi ile pek iyi değildi. Neticede kardeşi Ebu Tığlıp M.S. 971, H. 361 yılında Hamdan'ın yerine geçmiştir. Bu olay sırasında meydana gelen kargaşalıktan yararlanmasını bilen Rumlar Rabia, Nusaybin ve çevresini işgal etmişlerdir. Kaçan halkın bir kısmı Bahtiyar'a sığınır. Bu sırada Diyarbakır Valisi Hazar Mert, Ebu Tığlıp'tan yardım talep eder. Ebu Tığlıp kardeşi Habetullah kumandasında bir ordu gönderir. Bahtiyar kuvvetlerine ise Demsıtkıy adında biri kumanda etmektedir. Hacı Şepketkin idaresindeki yardımcı kuvvetleri zamanında yetişemez ve savaşı Habetullah kazanır ve Demsıtkıy, Musul'a sürgün edilir M.S. 974, H. 362. Böylece son kumandanları da bir yıl sonra sürgünde ölür.

Bundan sonra Ebu Tığlıp ile Bahtiyar arasında geçimsizlikler başlar. Barıştırma teşebbüsleri sonuç vermez. Bu arada bir fırsatını bulan Azatul Devle, Bahtiyar'ı öldürür. Durumun iyiye gitmediğini gören Ebu Tığlıp ise Şam'a kaçmaya teşebbüs ederse de Rama'da vuku bulan bir olay sırasında ölür. Onun ölümüyle de Hamdanilerin Musul, Cezire ve Diyarı Rabia'daki hükümdarlıkları sona ermiş olur.M.S. 978, H. 368.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MARDİN'DE BUVEYHLİLER - KÜRDEYEN VE HAMDANOĞULLARI (M.S. 978 - 990, H. 368 - 380)

Buveyhli Adil Eddevle Ebul Efe M.S. 978, H. 368 yılında Hamdanilerin hükümranlıklarına son verir ve bütün ülkelerini istila eder. M.S. 982, H. 372 yılına kadar hüküm sürer, ölünce Diyarbakır çevresinde yaşayan bir Hamidi aşiretinin başkanı olan cesur ve atak yaradılışlı Destekoğlu Kutbet ayaklanır. Yardımseverliği ile herkes tarafından sevildiği için taraftar bulmakta güçlük çekmez. Kuvvetli bir ordu kurarak önce küçük köyleri ele geçirir sonra da Erciş, Diyarbakır, Mayfarkin ve Nusaybin'i topraklarına katar.

Durumu haber alan Bağdat Emiri Simmasan Ed Devle Ebu Sait, Bahranbinardaşir emrinde bir ordu yollarsa da, Kutbet gelen orduyu yener. Düşman askerlerinin bir kısmını esir alır bir kısmını da öldürür. Olay Kutbet'in ismini daha da yükseltir. İşin ciddiliğini kavrayan Simmasan Ed Devle bu defa Ebu Kasım Sait kumandasında daha büyük bir orduyu Kutbet üzerine gönderir. Fakat Kutbet bu orduyu da Becil çevresindeki karşılaşmada yener. Ebu Kasım Sait, Musul'a kaçar. Peşinden giden Kutbet, Musul'u aldıktan sonra Bağdat'a yürür. Simmasan Ed Devle, Ziyar Bin Süheyl kumandasındaki ordusuyle M.S. 982, H. 374 yılında Musul yakınlarında Kutbet'in ordusunu bozguna uğratır. Kutbet canını kurtarmak için Diyarbakır'a kaçar. Ziyar Bin Süheyl de peşinden bir fedai yollar. Fedai gece Kutbet'in çadırına gizlice girip öldürmeye kalkıştığı sırada, darbe Kutbet'in ancak ayağına rastlar ve muhakkak bir ölümden kurtulur. İyileştikten sonra Ziyar Bin Süheyl'e haber gönderip anlaşmak ister. Yapılan anlaşma gereğince Diyarbakır, Turabdin ve Hasankeyf'e kadar olan topraklar Kutbet'e kalır. Ve bu bölge ölümüne M.S. 990, H. 380 yılına kadar onun idaresinde bulunur. Bu tarihte Musul, Hamdanoğullarının elindeydi. Kutbet, bir mektupla Musul

halkının muvafakatini ve davetini alınca ordusuyle gelip şehrin doğusunda konaklar (mektup Musul'un iltihakıyle ilgiliydi). Hamdaniler, Kutbet ve ordusuyle başa çıkamayacaklarını anlayınca Akıt Emiri Muhammed Bin El Museyibil'den yardım isterler. Akıt Emiri Muhammed Bin El Museyibil, ordusuyle yardıma gelince Kutbet'in ordusu iki düşman arasında kalarak savaşı kaybeder. Kutbet ise kaçarken attan düşerek boynu kırılır ve ölür. Peşindeki Hamdanoğulları tarafından başı kesilerek Musul'da Darulhummar önünde asılmak suretiyle halka teşhir edilir.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE MERVANİLER (M.S. 990 - 1089, H. 380 - 479)

Kutbet'in ölümü üzerine yeğeni Mervanoğlu Sait Ebu Ali, kumandanlariyle birlikte Hasankeyf'e gelir Kutbet'in karısına kocasının öldüğünü bildirir. Sonra da onunla evlenerek Hasankeyf'i kolaylıkla ele geçirir. Zamanla Kutbet'in hüküm sürdüğü bütün topraklara sahip olur. İşte böylece M.S. 990, H. 380 yılında Mervanoğulları devleti kurulmuş olur. Hamdanoğullarından intikam alan Mervaniler bu arada Diyarbakır'ı da ele geçirmişlerdir. Bu sıralarda Mayfarkinli (Silvan) Şeyh Ebu Şakar, halkı Ebu Ali'ye karşı kışkırtıp ayaklandırınca Ebu Ali kalkıp Mayfarkin'e gider ve bayrama rastladığı için halkın şehirde bulunmamasından bilistifade şehri, zor görmeden ele geçirir. Şeyh Ebu Şakar da kale surlarından aşağı atılmak suretiyle öldürülür. Kale kapıları da kapatılarak dışardaki halk içeri alınmaz. Ebu Ali'nin bu hareketinden iyice ürken Emet Şeyhi Abdülbir, Diyarbakır'ın ileri gelenleriyle görüşerek Ebu Ali Saadetil Devle'nin kızı Sıtılnise ile Diyarbakır'da nikâhlanmış, evlenmek üzeredir. Ebu Ali, Mayfarkin dönüşü Diyarbakır'da Yeni Kapı tabir edilen kapıdan girerken, etraftaki birkaç kişi üzerine para atarlar. O da gözüne gelmesin diye koluyle gözünü kapatınca, Dımneoğlu Yusuf üzerine atılıp oracıkta hançerleyerek öldürür. Bunun üzerine Abdülbir de Diyarbakır'ı eline geçirmiş olur. Yaptığı hizmete karşılık olarak da kızını Dımneoğlu Yusuf'a verir. Gene de Yusuf Diyarbakır'ın Abdülbir'e kalmasına tahammül edemez ve bir ziyafette Abdülbir'i öldürerek Diyarbakır'ı elegeçirince, ona bağlı olan Mardin de onun idaresi altına girmiş olur.

Fakat çok geçmeden Ebu Ali'nin kardeşi Ebu Nâsır, Erzurum Valisi Abdülkasım'ın yardımıyle Diyarbakır'ın öbür bölümlerini ele geçirdik-

ten sonra, zaten halkı bezdirmiş olan Yusuf'tan şehrin geri kalan kesimlerini ve Mardin'i almakta güçlük çekmez. H. 415. Halife Nâsır Billah, kendisine Nâsır Devle rütbesiyle taltif eder.

Mardinli Abdülselâm Efendi'ye göre, Nasırel Devle H. 440 yılında Mardin ve civarındaki köyleri onarmış, halkı ve mallarını şehre yerleştirmiştir. Bu arada cami ve çarşı yaptırmıştır. H. 454 yılında, 80 yaşında, bugünkü Silvan'da hayata gözlerini yumdu ve şehir dışındaki Dabat Mezarhğı'nda gömülüdür.

Nasırel Devle'nin ölümünden sonra oğullarından Sait, Diyarbakır'a Nâsır ise Mayfarkin (Silvan) a atanmışlardır. Sait'in H. 455'te vefatı üzerine kardeşi Nâsır, Diyarbakır'a geldi. Mardin ve Mayfarkin'i de vekilleri idare ediyorlardı. M.S. 1073, H. 463 yıllarında, Malazgirt Meydan Muharebesi galibi Sultan Alpaslan, Halep'e giderken Diyarbakır'a uğramıştır ve burada Nâsır tarafından büyük bir törenle karşılanıp kendisine kıymetli hediyeler verilmiştir. Alpaslan Diyarbakır'ı idaresi altına alır ve başta gene Nâsır'ı bırakır. Nâsır, M.S. 1081, H. 472'de Zülhice'de ölür.

Mervanilerin son emiri Nâsır'ın büyük oğlu Mansur M.S. 1081, H. 472 yılında babasının yerine geçer. M.S. 1087, H. 478 yılına kadar ülkesini genişletir. Bu arada Selçuk akınlarına rastlanmaktadır. Bu akınlarda pek çok zayiat vermiş olan Mansur, nihayet Musul Şeyhi Çekermiş ile birlikte Nusaybin'de yenilip esir düşer ve bağlı olarak Cizre'ye getirilir. M.S. 1089, H. 479 yılında hapishanede ölür. Bir rivayete göre ise, Mansur yenildikten sonra Cizre'de gizlendiği bir Musevi'nin evinde ölmüştür.

Böylece Mervanoğulları devleti de yıkılmış olur.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

MARDİN'DE SELÇUKLULAR (M.S. 1089 - 1101, H. 470 - 495)

Mardin ve Diyarbakır, Selçuklular devrinde Çuhayiroğlu Muhammed Fağret Ed Devle idaresinde idi. Daha sonraları ise Ebu Ali, Diyarbakır'ın idaresini eline almış ve M.S. 1096, H. 486'da Mervanilerin eline geçmişti. M.S. 1097 - 487 yılında ise Berkiyarık, Nusaybin'de iken amcası Teteş'in Azerbeycan'a sefer yaptığını haber alınca Nusaybin'i terkedip İsfahan'a doğru yola çıkar. Bu ara Mardin'de bir vali ismine rastlanmıyor. Fakat Berkiyarık ve Gibrua zamanında Mugannim adında bir valinin bulunduğuna dair kayıtlar vardır. Bu vali Berkiyarık'ın muganisi

iken Mardin ile çevresini kendisinden ister ve oraya tayin olunur. M.S. 1101, H. 495'e kadar hüküm sürer, sonraları burası Yakut'un eline geçer.

MARDİN'DE YAKUTÎ (M.S. 1101. H. 495)

Yakutî, Hasanoğlu Artık'ın torunudur. Gerboa, Diyarbakır'ı muhasara ederken, Diyarbakır Hakiminin yardımına gelen amcası Sekman'ın ordusunda bulunuyordu. Savaşı kaybetme ihtimali ortaya çıkınca Sekman kaçtı, Yakutî esir düştü ve Gerboa'nın emriyle Mardin Kalesi'ne hapsedildi. Sonra Artık'ın eşi olan büyük annesinin yalvarması üzerine serbest bırakılınca bu şehirden hoşlandığı için ayrılmak istemedi ve Muganni denilen Mardin Valisinden şehirde kalma müsaadesi istedi. Sonra büyük bir ustalıkla şehri ele geçirip topladığı bir ordu ile Çekermiş'e ait olan Nusaybin ve Cizre bölgesine yürüdü. Ele geçirdiği ganimetle dönerken Çekermiş yolda kendisine yetişti. Yakutî hasta ve yorgundu. Çekermiş'in saldırısına dayanamayarak aldığı bir yara sonucu öldü.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE HASAN ARTIKOĞLU ALİ - AMCALARI SEKMAN VE NECMETTİN ELGAZİ (M.S. 1101 - 1122, H. 495 - 516)

Yakut'un ölümü üzerine yerine geçen kardeşi Ali'nin ilk icraatı Mardin'i almak olmuştur. Yakut zamanında Çekermiş, senede 20.000 dinar vergi vermekteydi. Bu vergi sebebiyle Çekermiş ve Ali birbirlerini sık sık ziyaret ederlerdi. Ali ziyarete gittiği zaman yeri boş kalmasın diye yerine gene Ali isminde birini vekil olarak bırakırdı. Ali'nin Çekermiş'e yaptığı son ziyaretinde yerine vekil olarak bıraktığı Ali, Ali'nin Mardin'i Çekermiş'e bırakacağını duyunca, hemen bu haberi bir mektupla Ali'nin amcası Sekman'a bildirdi.

Bunun üzerine Sekman, Merdin ve Nusaybin'i kendisi işgal etti. Ali ise amcasından Mardin'in gene kendisine iadesini talep ettiyse de amcası kabul etmedi. Ancak Cevr Dağı mıntıkasını vermeyi uygun buldu. Ayrıca Çekermiş'in Ali'ye her yıl vermekte olduğu 20.000 dinarı da kendisi aldı.

M.S. 1104, H. 498 tarihinde Trabulus Hâkimi Fahrülmülk Bin Ammar, Emir Sekman'a mektup yazarak Franklara karşı yardımını ister. Trabulus Hâkiminin elçisi bulunan Dımeşk (Şam) Hâkimi, Atabey Dağıt-

kin eliyle gönderdiği mektubunda «Hastayım, ölüm yatağındayım. Ölürsem Şam düşmanların yatağı olacaktır. Bu duruma maruz kalmamak için, gereken vasiyetnamemi sana söylemek üzere en kısa zamanda buraya gel.» der. Bunun üzerine Sekman ordusuyle harekete geçer, fakat yolun yarısında ağır bir şekilde hastalanınca Hasankeyf'e götürülmesi teklif edilirse de kabul etmez ve az sonra da ölür. Bunun üzerine getirilip Hasankeyf'e defnedilir. (1)

Sekman'dan sonra Necmettin Elgazi ile Kral Rızvan'ın Nusaybin'in idaresini ellerine geçirdiklerini görüyoruz. M.S. 1105, H. 499. Fakat sonradan aralarında ihtilâf çıkınca Rızvan, Halep'e, Elgazi de Mardin'e gitmiştir M.S. 1106, H. 500.

Çekermiş'in ölümünden sonra Musul halkı Kılıç Arslan'a haber yollayıp şehri teslim alması için davette bulunur. Daveti kabul eden Kılıç Arslan komutanlarıyle birlekte Musul'a gider, fakat bir süre sonra Mardin'e dönmek üzere yola çıkar. Kılıç Arslan Habur vakasında suda boğulunca, Elgazi fırsattan bilistifade Nusaybin'i işgal eder. H. 502. Bu sırada Dara'da bulunan Ceveli Elgazi ile birleşmek isterse de bu arzusu pek ciddiye alınmaz. Fakat gene de Elgazi bir elçi göndererek Ceveli ile görüşmek arzusunda bulunur. Elçinin delâletiyle huzura çıkan Ceveli'ye Elgazi hürmette kusur etmez ve hatta akşamleyin birlikte Habur Irmağı'nın kıyısına kadar bir gezinti yaparlar ve Elgazi orada Ceveli'den ayrılıp Nusaybin'e döner.

Maltyalı büyük Mihail, Elgazi'nin oğlu Ayaz hakkında şöyle bir hikâye anlatılır: H. 505'te Sultan Gıyasettin'in, oğlu Ebul Feth Emir Berseki ile yolladığı kuvvet Mardin'den geçerken Elgazi kendisini karşılar ve gereken hürmeti gösterir. Ayrıca 300 gönüllü asker ile birlikte oğlu Ayaz'ı da Emir Berseki'nin yanına katar ve kendisini Şebektana'ya kadar yolcu ederler. Sultan Gıyasettin'in ordusunun ikinci kolu yaptığı seferden eli boş dönünce, o esnada Şebektan'da bulunan Ayaz'ı tevkif ettikten sonra Mardin çevresini yağma edip Dara'ya kadar yürürler. Bunu duyan Elgazi kardeşi Sekmanoğlu Davut'u Hasankeyf'e gönderip yardım ister. Ayrıca yeğeni Berk Berhem Türkmenlerden topladığı kuvvetle Elgazi'ye katılır. Berseki ile aralarında çok şiddetli bir savaş vuku bulur, neticede Berseki büyük bir hezimete uğrar ve böylece Elgazi'nin tutuklusu olan Ayaz da kurtulmuş olur.

Halep Şeyhi Sultan Şahin, M.S. 1117, H. 511 yılında vasisini öldürünce halk, şehri koruması için Elgazi'yi çağırır. Daveti kabul eden El-

(1) İbnilesir el Kâmil Fi Tarih, cilt 10, sayfa 163.

gazi, Halep'e gider ayrılırken de yerine oğlu Hüsamettin Demirtaş'ı bırakır. Fakat bir süre sonra Hüsamettin asker toplamaya kalkışınca halkın tepkisiyle karşılaşır. Arada yapılan anlaşmada böyle bir asker toplama bulunmamaktaydı. Ama Hüsamettin tepkiye rağmen bildiğini yapmaya devam edince şehirde huzursuzluk başlar ve bunu fırsat bilen düşmanları Halep'e tazyik yapmaya başlayınca halkın bir kısmı ve onların arasında Hüsamettin de şehri terkederek Mardin'e gider.

Halep'te kalan halk Elgazi'den yardım ister. Elgazi bin kişilik bir ordu ile Yitrip mevkiinde düşmana karşı koyar. Esas savaş Telafrin'de vuku bulur ve Elgazi kazanır. Ele geçen esirler arasında yetmiş aşiretin reisleri de bulunmaktadır. Bu zaferi duyan bazı aşiretler ise kendisine sayısız hediyeler yollayıp tebriklerde bulunurlar H. 513.

M.S. 1118, H. 515'de Elgazi'nin oğlu Süleyman, Halep'te babasına karşı isyan eder. Ama isyan kolayca bastırılır ve Süleyman da Şam'a kaçar. İsyanın elebaşılarını yakalayıp öldüren Elgazi, oğlunun yerine kardeşi Abdülcebbaroğlu Süleyman'ı tayin eder. Mardin'e dönerken konakladığı Mayfarkin'de yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak M.S. 1122, H. 516'da ölür. Tugatkin'in aracılığıyle beraberinde gelmeyi kabul etmiş olan oğlu Süleyman, babasının cenazesini önce Mayfarkin'de defnederse de, sonradan Mardin'e taşıyıp Elasfar Camii'nde istirahatgâhına bırakılır.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE HÜSAMETTİN DEMİRTAŞ (M.S. 1123 - 1153, H. 516 - 548)

Necmettin Elgazi'nin ölümünden sonra Mardin'de hükümdar olarak oğlu Hüsamettin Demirtaş'ı görüyoruz. Abdülselam Efendi'ye göre, bu zat zeki ve cesur olmasına rağmen şöhreti babasınınkine ulaşamamıştı. Her nekadar onun zamanında Mardin fesatçılardan temizlenmiş idiyse de, devlet her geçen gün bir daha itibarından kaybetmekteydi. M.S. 1124 - 1126, H. 517 - 519 yılları arasmda Mardin'e gelen bir ziyaretçi, şehrin iç ve dışını gayet harap halde gördüğünden bahsetmektedir.

M.S. 1128, H. 521 yılında Zengi, Nusaybin ve Dara'yı zaptedince, Hüsamettin ona karşı harekete geçerek Serçehan'da bir savaşa tutuşur. Fakat savaşı kaybeder. Askerleri Mardin'in surlarına kadar kaçarlar. Bununla beraber Hüsamettin sonra Zengi ile barışır ve birlikte Diyarbakır'ı muhasara ederlerse de şehri alamaymca geri dönerler. Bu arada M.S. 1135 H. 528 yılında Savur Kalesini alırlar. Dalkarna ve Savur, Hüsamettin'e

verilir. Bariye Kalesi'ni halkın korkusu yüzünden rahatlıkla alırlar. O da Hüsamettin'in emrine girer. M.S. 1139, H. 532'de Hetek Kalesi, M.S. 1140, H. 533'de de Urfa alınır. Muhasara sırasında erzağı biten Hüsamettin, Şemişat'tan gelen bir zahire kervanını vurur. Kervan de (1) Franklar da bulunmaktaydı. (2) Frankların elinde bulunan Sus Kalesi de zaptedilir. Zengi'nin Nusaybin'deki elçisi, ilerde Zengi'nin hışmına uğramaktan korktuğu için hükmü altındaki topraklarda bulunan kaleleri yıkmaya karar verince, Hüsamettin de bu fikri beğenir ve birlikte Hıvıribar, Tılbısım, Tuma, Telbiş, Kalıtmara ve Sercehan'daki kaleleri yıkarlar. Eski kaleler sağlam olduklarından ancak yeni olanlarını yıkabilmişlerdir.

M.S. 1150, H. 542'de Zengi ölünce yerine oğlu Gazi geçmiştir. Gazi, Hüsamettin'in olan Dara Kalesini zapteder, sonra Mardin'e gelerek şehri hem tahrip hem de yağma eder. Böyle bir olayı beklemeyen Hüsamettin çok şaşırır. Sonradan araya giren bazı kadıların arabuluculuğu ile yağma edilen mallar geri verilir. Gazi'nin Hüsamettin'in kızı Hatun ile evlenmesi teklif edilirse de ölümü buna engel olur.

Bu sıralarda Franklar Urfa'dan ayrılınca, Türk emirler eski topraklarına kavuşurlar. Hüsamettin'in payına düşen yerler Bire, Şemişat, Kuros ve Kefertüd olmuştur.

Mayfarkin'de 30, Mardin'de 32 yıl olmak üzere toplam olarak 62 yıl hüküm sürmüş olan Hüsamettin, M.S. 1153, H. 548 yılının Şevval ayının 27. günü tutulduğu hastalıktan kurtulamayarak ölmüştür.

Eğitime önem veren Hüsamettin, bilim adamı yetiştirmek amacıyle Mardin'de büyük bir medrese inşa etmiştir. Ve bu medresede medfundur. Namına bastırdığı bir de sikkesi (bakır para) vardır.

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

NECMETTİN ALPİ (ALKI) (M.S. 1153 - 1176, H. 548 - 572)

Hüsamettin Timurtaş'ın ölümünden sonra yerine oğlu Necmettin Alpi geçti (3). Necmettin Alpi cesur ve iyi bir idareciydi. 22 yıllık hükümdarlığı sırasında halk rahat bir hayat sürmüştür. En büyük başarısı, M.S. 1163 yılında Harım Kalesi savaşıdır. Zekâ ve dirayetiyle kazandığı bu savaş Franklarla yapılmıştı ve alınan esirler arasında Prens Bi-

(1) Haçlı kumandanları.
(2) Franklar : Haçlı ordusudur.
(3) Alpi, kahraman anlamına gelir.

mon gibi ünlü bir şahsiyet de bulunmaktaydı. Necmettin Alpi, ihtiyarlığı gerekçesiyle idareyi veziri Emirildin'e bıraktıktan sonra memleketteki huzur ve nizam bozulmaya başlamıştı. Meselâ Prens Kudbetin'e müteaddit defalar suikastler tertip ettiği halde, Kudbettin bunların hepsinden salimen sıyrılmayı bildiği gibi suikastleri Emirildin'in tertiplediğini de ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine M.S. 1174, H. 579 yılında Kudbetin, Emirildin'i kaleye çağırıp bir ziyafet verir ve ziyafet sırasında adamlarına işaret etmesi üzerine askerler Emirildin'in kafasını uçururlar.

Malatyalı büyük Mihail'in anlattığına göre, Necmettin Alpi, 22 temmuz 1176, H. 572'de ölmüştür ve Hüsamiye Medresesi'ne gömülmüştür (1).

Adına basılmış bakır ve gümüş paralar vardır. İlk zamanlar bu paralarda yalnız kendi adı bulunurken H. 558'den sonra halifelerin adlarını da ilâve etmiştir. Gerdanının üstünde «Melik Adil Necmettin, Melik Diyarbakır El Muzaffer» diğer yüzünde ise «Emir Elmümininin Elmüstentiç Billah Necmettin Alpi» diye yazıyordu (2).

Necmettin Alpi, öğretim ve eğitime çok önem verirdi. (Kitap elhaşayiş) adlı Meteryanidice kitabını Malatyalı Süryanî cemaatinden Selim vasıtasıyle süryanîceden arapçaya tercüme ettirdiyse de tercüme eksik görüldüğü için ,tamamlanmak üzere Mihranbin Mansur'a havale edilmişti. Bu kıymetli eserin tercümesi H. 560 yılının cumadalahre ayında bitmiştir. Şimdi Topkapı Sarayında III. Ahmet Ender'in kitabevinde 2147 numara ile kayıtlı olarak bulunmaktadır (3).

OTUZUNCU BÖLÜM

II. KUDBETİN ELGAZİ (M.S. 1176 - 1184, H. 572 - 580)

Necmettin Alpi'nin ölümünden sonra yerine oğlu II. Kudbetin geçti. Amcalarından biri Dara şehri sahibi Simsamettin, diğeri ise Hâni şehri sahibi Cemalettin idi. II. Kudbedtin Elgazi'nin bir aralık bu amcaları ile arası açıldıysa da, Musul ve Hasankeyf emirlerinin araya girmeleri ile münasebetleri eski durumuna avdet etmiştir.

II. Kudbetin Elgazi başa geçişinin ilk yılında M.S. 1176, Ulu Camii bir istimlâk neticesi inşa ettirmiştir. Bunu minaresinin üzerindeki yazı-

(1) Kâtip Ferdi Tarihi.
(2) Meskukâti Türkmaniye ile Mufassal Mayfarkin Tarihi. Sayfa 181.
(3) Aynzaryalı Diyozkoridin kitabıdır. Arapçası Topkapı Müzesi'ndedir.

dan anlıyoruz (H. 572 Muharrem ayı). İki yıl sonra ağır bir hastalığa yakalanıp yatağa düşünce memleketin durumu oldukça kötüye gitmiştir. Fakat bir süre sonra eski sıhhatine kavuşmuş ve ülkeyi eski nizamına sokmuştur.

Bu tarihlerde kıtlık sebebiyle Arap kabileleri arasında göçler başlamıştır M.S. 1178, H. 574. Fırat vadisine doğru göçe koyulan Araplar'ı II. Kudbetin, Fırat yakınlarında karşılar ve nehri geçmemeleri için elinden gelen bütün çabayı sarfederse de söz dinletemez. Neticede aralarında savaş başlar. Araplar büyük zayiat verirler. Sağ kalanlar Fırat'ı tekrar geçmeye kalkıştıkları bir sırada nehir taşar ve hepsi boğulurlar. Malları da yağma edilir. Bu yağmadan Kudbetin'in eline 12.000 deve geçer.

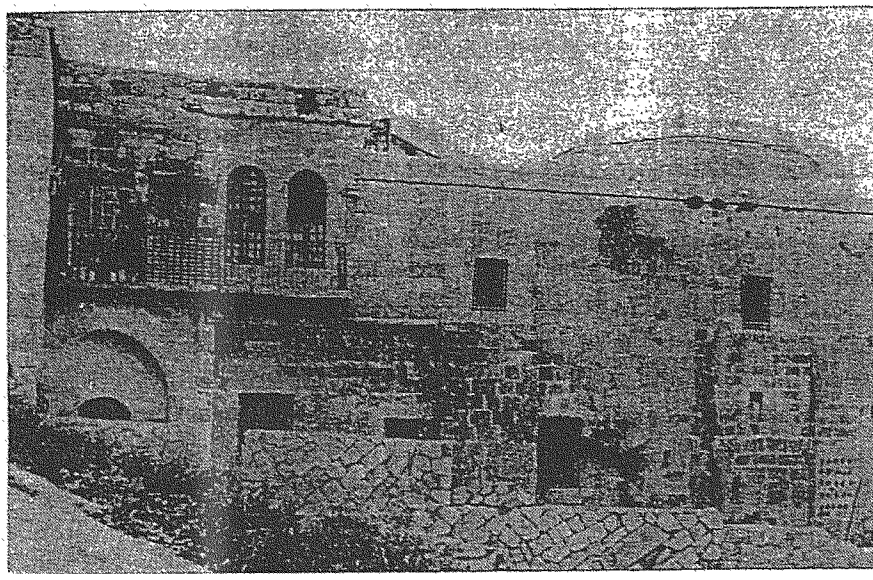
M.S. 1181, H. 577 yılında Bire'yi almak istemiş fakat muvaffak olamamıştır. M.S. 1182, H. 578'de Selâhattin Bey, Mardin'i almak üzere Herzan'a kadar geldiyse de, şehri alamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. M.S. 1184, H. 580 yılında Kudbetin vefat eder ve annesi Sıtrazi-ya'nın yaptırmış olduğu Savurkapı mahallesindeki medreseye gömülür. Kudbetin'in yedi türlü para bastırdığı söylenmektedir. Bunlar H. 577 ve 579 yıllarında basılmışlardır.

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSAMETTİN YALVAK (YULUK) ARSLAN (M.S. 1184 - 1201, H. 580 - 598)

II. Kudbetin Elgazi'den sonra cariyeden doğma oğlu Hüsamettin Yalvak Arslan henüz 12 yaşında iken idareyi eline alıyorsa da, esas olarak idare Kudbetin'in dayısı Ahlat Emiri Şeyh Ermen'in elinde bulunmaktaydı. Kudbetin'in ölümü ile idare vekilliğine atanmış olan Şeyh Ermen, hem memleketi idareye hem de 12 yaşındaki Yalvak Arslan'ı yetiştirmeye Nizamettin Bahş adındaki bir kumandanı tayin etmişti. Nizamettin Bahş iyi bir insandı. Çocuğa elinden gelen ihtimamı gösteriyordu. Sonraları annesiyle evlendi ve Yalvak Arslan'ın üvey babası oldu. Fakat Luli adlı kölesi halk arasında menfî propoganda yaparak çocuğu halkın gözünden düşürmeye çalışıyordu.

Kutbet'in meşru karısı, Hasankeyf Emiri olan Nurettin'in kızkardeşiydi. Nurettin kızlarıyla beraber Silvan'a (Mayfarkin) giderek idareyi eline aldı.

Kutbetdın Elgazi'nin içinde gömülü olduğu Sıt Razıye Camii.

M.S. 1185, H. 581 yılında Türkmenlerle Kürtler arasında sekiz yıl süren bir savaş olmuştu. Malatyalı büyük Mihail'e göre bu çatışmanın sebebi şöyleydi: Mardin çölünde büyük Türkmen aşiretleri göçebe hayatı yaşarlardı. Geçimleri küçük baş hayvan yetiştirmekti. Bu sebeple kışları güneye, yazları ise kuzeye çekilirlerdi. Kuzeye çıktıklarında çoğu kere başka aşiretlerin taarruzuna uğrarlar ve hayli ziyan verirlerdi. Bu durum karşısında hazırlıklı olmaya karar verdiler. H. 581 yılında dağa çıkarlarken Mardin sınırındaki Şebek mevkiinde pusuda bekleyen 200 kişilik bir çapulcu grubunun hücumuna uğradılar. Fakat tedbirli olan Türkmenler çapulcuları bozguna uğratıp çoğunu da öldürünce, iki taraf arasmda savaş başlamış oldu.

Cizreli tarihçi Esiroğlu'na göre; sebep daha başka türlüydü: Bir Kürt kadını bir Türkmen erkekle evlenir. Çiftin de içinde bulunduğu Türkmen kafilesi Zerzevan Kalesi önünden geçerken, Kalenin sahibi olan Kürtler düğün bahşişi isterler. Türkmenler bahşiş vermeyince Kürtler damadı vurup öldürürler. Bunun üzerine iki taraf arasmda büyük bir savaş başlar. Uzun bir zaman devam eden savaş ancak, Mücahittin Kalmaz'ın arabuluculuğuyle son bulur.

M.S. 1186, H. 582'de Urfa Emiri Muzaffereddin Kevkebri, Selahaddin Eyyubî'nin emri ile Şebek şehrini Mardin Emiri'nin elinden alır. Nizamet-

tin Bahş onlara karşı çıkarsa da birşey yapamaz ve geri dönmek zorunda kalır. Büyük Mihael, Şebek'e bağlı Tılarap Kalesi'nin ancak savaş ile alındığını söylemektedir.

M.S. 1193, H. 589 yılında Selahaddin Eyyubî ölünce, devlet üç oğlu arasında paylaşılmıştır. Bu da devleti zayıflatmaktan başka birşeye yaramadığı gibi, Musul Emiri İzzettin, kardeşleri, Cizre ve Sancar emirleri, Mardin Emiri ile aralarında anlaşarak, kaybettikleri toprakları geri alma hevesine düşmelerine sebep olmuştur. Haran'a kadar ilerleyip Selahaddin Eyyubî'nin çocuklarıyle çatışmışlarsa da kaybedince gene onların idareleri altında hükümranlıklarına devam etmek zorunda kalmışlardır.

H. 593 yılında Musul Emiri, Nurettin'in amcası oğlu Kudbettin'in elinde bulunan Nusaybin'i zaptedince, Kudbettin ve vekili Mücahettin Bintakş, Haran'a gidip Eyyubî'nin Şam'daki oğlu Adil'den yardım isterler. Adil de M.S. 1205, H. 594 yılında Mardin'i istila der. Rasin halkı Nizamettin'in idaresinden memnnu olmadığı için karşı koyarsa da, şehrin istilası gene de kolaylıkla olmuştur. Fakat Yuluk Arslan, Nizamettin'in taraftarları ve bir kısım halk kaleye çekilip müdafaaya başladılar. Savaş tam bir sene sürdü. Uzun süren müdafaadan sıkılan Adil'in askerleri dışardaki halka çok kötü muamelede bulundu, şehri yakıp yıktı, yağma etti. Kaledekiler de sıkıntılı günler yaşıyorlardı. Yiyecek darlığı başlamıştı. Bu sırada Mısır Sultanı Afzal ile Adil arasında çıkan ihtilaf yüzünden Şam ve havalisi tehlikeye düşünce Adil, oğlu Kâmil'i Mardin'de bırakıp Suriye'ye gitti. İşte bu sırada Nizamettin, Kâmil ile bir anlaşmaya vararak, kaleyi bir süre sonra teslim edeceğini, yalnız bu arada gerekli yiyeceğin kaleye girmesine müsaade etmesini bildirir. Teklifi kabul eden Kâmil, fazla yiyecek girmesin diye kale kapısına bir nöbetçi koyarsa da, muhafızla anlaşan kale halkı gereğinden fazla yiyeceğin kaleye girmesini sağlar.

Adil'in Şam'a gittiğini haber alan Musul Emiri Nurettin Arslanşah, amcası oğulları, Sancar Emiri Kudbettin Muhammed ve Cizre Emiri Sincar Şah birleşerek aralarında Mardin'i kurtarmak üzere bir karar alırlar. Bu kararlarını da Kâmil'e bildirirler. Herzan civarında yapılan savaşı Kâmil kaybeder. Askerlerinin bir kısmı esir edilir, kaçanlar ise Silvan'a gidip yerleşirler. Bunun üzerine şehir Türk bayraklarıyle donatılır, yardıma gelen hakanlara meydanlık bir yerde ipek çadırlar kurulur. Üç gün süren şenliklerden sonra konuklar kendi ülkelerine dönerler.

Üç yıl sonra Yuluk Arslan ağır bir hastalığa yakalanır ve kurtulamayarak ölür. Zamanında tam on yedi çeşit para bastırmıştır. Bundan da

her yıl yeni bir para bastırdığını öğrenmekteyiz. H. 581 - 584 yılları arasında çıkardığı Selahaddin'in de ismi bulunmaktadır. H. 596 - 597'de Melik Afdal Ali'nin ismi yazılmıştır. H. 587'de Melik Adil, H. 589'da da Nâsır isimlerine rastlanmaktadır (1).

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

NASRETTİN ARTUK ARSLAN (M.S. 1201 - 1239, H. 598 - 637)

Hüsamettin Yuluk Arslan'dan sonra yerine kardeşi Nasrettin Arslan geçti. İdare görünüşe nazaran elinde olmasma rağmen, esasında M.S. 1214 H. 601'e kadar Nizamettin ve Lulu'nun elindeydi.

Malatyalı Ebulfaraç ve Esiroğlu'na göre (2), önceleri Kudbettin adıyle çağrılmaya başlanmış, fakat sonraları gene Nasrettin denilmiştir.

Mardinli Abdülselam Efendi'ye göre H. 599 yılında Melik Adil ve oğlunun kumandasıdaki ordu Mardin'i işgal etmek istemiştir. Fakat Halep Emiri Melik Zahir arabuluculuk yaparak anlaşmalarına sebep olmuştur. Anlaşma gereğince Mardin hâkimi, Melik Adil'e 150.000 dinar ödeyerek, adını hutbede okutacak, basılan sikkelere adı yazılacak ve istediği zaman emrine ordu verilecekti.

Arabuluculuk yapmış olan Melik Zahir bir fırsatım bulunca oğlu ile birlikte Şebek'e bağlı Krade Köyü'nü zaptetmişler ve Mardin'e doğru yola çıkmışlardır. M.S. 1214, H. 611 yılında hastalanan Nizamettin'i ziyaret eden Nasrettin, geri dönüşünde kendisini uğurlamaya gelen Lulu adındaki veziri ve aynı anda Nizamettin'i bıçaklayarak öldürmüştür. Sonra da her ikisinin kafalarını kesip halka teşhir etmiştir. Durumunu böylece sağlamlaştıran Nasrettin hep kendi taraftarlarım iş başına getirmiştir. Sonra da Mardin ve Savur kalelerini zaptedince, kendi hükümdarlarından memnun olmayan Halat halkı M.S. 1216, H. 613 yılında ayaklanıp Nasrettin'i davet ederler. Bunun üzerine Nasrettin ordusuyle Halat'a doğru yola çıkar fakat daha varmadan yolda Bilyan ile karşılaşınca birşey yapamadan geri döner. Bu sırada Nasrettin'in yokluğunu fırsat bilen Melik Şerif, Mardin'e gelip vergileri aldıktan sonra Haran'a dö-

(1) Türkmaniye Meskükat Kataloğu

(2) Malatyalı Ebulfaraç Tarihi ve Esiroğlu cilt 10, sayfa 101.

ner. H. 618 yılında Nasrettin komşusu Dimyat'la birleşip Melik Şerif'e karşı koymaya çalışırsa da muvaffak olamaz. H. 628'de Tatarlar gelince Nasrettin ve kalenin etrafında bulunanlar Mardin Kalesi'ne sığınırlar. Tatarlar da Nusaybin, Cizre, Sancak, Habur ve Albani'yi yağma ederler.

Abdüselam Efendi'ye göre: Hasan Bayandurali bu havaliye geldiğinde Nasrettin ile aralarında şiddetli bir çarpışma geçmiştir ve savaşı kaybeden Nasrettin ölmüştür. Bunu duyan Hasan Bey, Nasrettin'in cenazesini Mardin'e getirip, Nasrettin'in inşa ettirdiği medreseye defnedilmiştir. Eyyubî Ebul Fidan'ın rivayeti ise; Nasrettin H. 637'de ölmüştür. Hükümdarlık ettiği 39 yıl içinde 63 çeşit para bastırmıştır ve çoğunun üzerinde Bin Eyüp ile kendi adı yazılıdır. Bazı yerlerde de Ahmet, Muhammet ve diğer bir kısmında ise Ebubekir, Ebu Abbas - Melik Diyarbakır yazmaktadır. Bu paraların çoğu bakır ve gümüştendi. H. 598 - 637 yılları arasında basılmışlardı. Yaptırdığı eserler arasında, şaheser motiflerle bezenmiş seksen hücreli Şehidiye Medresesi, Donaysar Camii ve yüksek minaresi, Herzan'ın Güzel Medrese denilen büyük medresesi ve bunları ayakta tutabilmek amacıyla yapılmış olan muhtelif vakıflar sayılabilir.

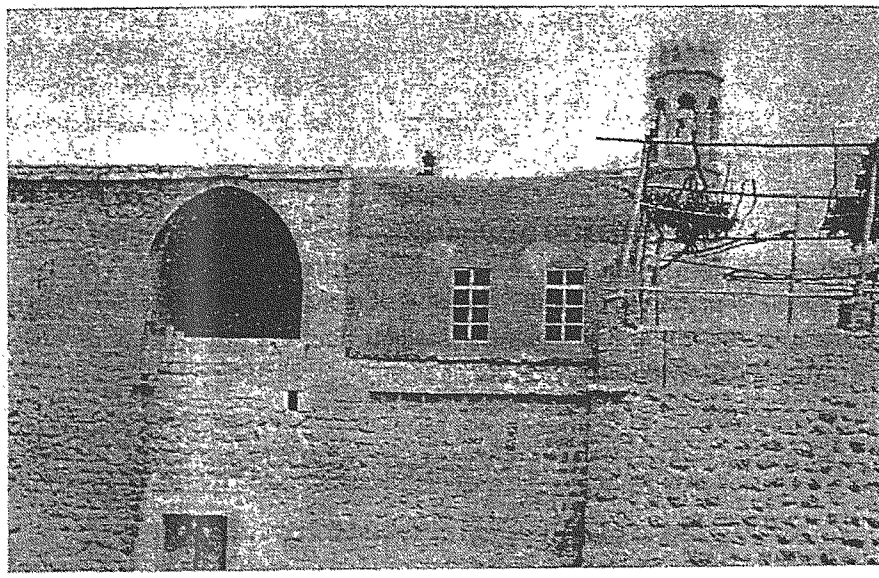
OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NECMETTİN GAZİ (M.S. 1239 - 1259, H. 637 - 658)

Nasrettin'den sonra başa oğlu I. Necmettin Gazi geçer. İlk iş olarak Bayandırlı Hasan Beyle savaşan Necmettin, Hasan Bey'i yenerek mal ve mülkünü yağma eder. Bir süre sonra Hülâgü Han, Mardin'e gelir. Necmettin bunu işitince kaleye sığınır. Hülâgü Han ise beraberinde bulunan Necmettinoğlu Muzaffereddin'i babasına yollayarak, «babasına isyan etmemesini bildirir.» Muzaffereddin babasına bu şekilde tembihte bulunursa da, söz dinletemeyince bağlayıp hapse atar. Bunun üzerine Hülâgü Han Mardin'i muhasara eder. Kralları ve kale halkından çoğu yiyecek sıkıntısından ölünce Muzaffereddin kaleyi Hülâgü Han'a teslim etmek zorunda kalır.

Necmettin'in ölümü M.S. 1259, H. 658 yılına rastlar. M.S. 1249 - 1259 ve 1257 yıllarında namına para bastırdığı söylenmektedir.

Necmettin Gazi, Mardin'e bağlı Kıllıt'taki Süryanîlere ait iki manastırı onarmış ve dört taş üzerine adını ve tarihlerini yazdırmıştı. (M.S. 1250 - 1256).

Necmettin Elgazi tarafından onarılan Süryani Kadimlere ait Kıllıt köyündeki tarihî manastır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARA ARSLAN

Necmettin Gazi'nin ölümünden sonra oğlu Kara Arslan, Hülâgü Han'a giderek kaleyi kendisine teslim etmeye hazır olduğunu bildirir. Buna çok memnun olan Hülâgü Han kendisini babasının yerine geçirir ve krallık yetkisi verir. «Ben hayatta olduğum sürece rahat ve huzur içinde yaşayacaksın» der. Sonra da Mardin'i Kara Arslan'a bırakıp gider. Hülâgü Han'ı Nusaybin'e kadar uğurlayan Kara Arslan, ona bağlı kalır.

Eyyubilerin soyundan gelen Hasankeyf Emiri Muhammed bu duruma karşı çıkar. H. 649'da Eyyubilerin sülâlesinden Muhammed'in devleti yıkılınca Hamadan, Savur ve Hasankeyf'i Necmettin Gazi'ye verir. Bundan memnun kalan Necmettin Gazi, Hamadan'ın selâhiyetlerini bir kat daha artırır. Fakat Necmettin Gazi ölünce Hamadan isyan eder ve Kara Arslan'ın elindeki toprakları almak ister. Hasankeyf'e bağlı on üç aşireti —Raşidî, Muhallemi, Mehranî, Becnevî, Şeffafî, İştorkî, Büyük Kürtlü, Aşaga, Keşiki, Çepiki, Andaki ve Muhani— kendi tarafına kazanır. Yapılan savaş sonunda Kara Arslan yenilip geri çekilir ve Muham-

med Hasankeyf aşiretleriyle birlikte Siirt, Buşeri ve Turabdin'i işgal eder. Böylece Artuk devleti gerileme devrine girmiş olur. Kara Arslan artık ancak sözünü Mardin ve çevresinde geçirebilecek kadar zayıflamıştı. Hatta veziri Şemsettin bile Eyyubilerin tarafını tutup Tatarlarla arasını açmaya çalışmaktaydı.

Hülâgü Han ise sözüne sadık kalarak, ölümüne kadar Kara Arslan'ın Mardin'deki hükümranlığını korumuştur. Kara Arslan'ın ölümü üzerine çeşitli rivayetler mevcuttur. Kimi M.S. 1264'te, kimi ise (Ebulfide ve Sait Paşa) H. 691'de öldüğünü söyler. Belka denilen Muzafferiye Medresesi ile yanındaki camiyi yaptırmış, diğer bazı camileri de onarmıştır. Yaptırdığı medresede gömülüdür.

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

KARA ARSLANOĞLU ŞEMSETTİN DAVUT (H. 681 - 683)

Kitabında Artıkoğullarından bahseden tarihçi Ebul Feda, (Takvim hal Mardin) adlı eserinde Kara Arslan'dan sonra başa Şemsettin Davut'un geçtiğini ve bir yıl dokuz aylık bir hükümdarlıktan sonra vefat ettiğini yazmaktadır. Bu da Abakaoğlu Ergun Han'ın padişahlık devresine M.S. 1284 - 1291 rastlamaktadır. Ergun Han, başvezirliğe Yahudi asıllı Sahak'ı tayin etmişti. Divan başkanı olarak Irak'a kadar bütün şehirlerin idaresi onun elindeydi. İki kardeşi vardı. Birisi Musul, Mardin ve Diyarbakır'a tayin edilmişti. Bu durum Ergun Han'ın M.S. 1291'de ölümüne kadar devam etmiştir.

Ondan sonra başa geçen Abakaoğlu Kiha Togan, Mardin ve Diyarbakır'ın idaresini Kudbettin Elgazi'ye bırakmıştır. Bu olay «Mirat il İbar»ın ikinci cildinin 71. sayfasında mevcuttur. Kudbettin Elgazi M.Ş. 1293 yılında ölünce yerine sülâlesinden kimse geçmemiştir.

OTUZ ALTINCI BÖLÜM

KRAL II. NECMETTİN GAZİ MANSUR (M.S. 1293 - 1298, H. 693 - 698)

Abdülselâm Efendi'ye göre Kral Mansur çok iyi bir idareciydi. Zamanında memlekette huzur, intizam ve hürriyet en ileri bir seviyeye ulaşmıştı. Kahramanlığı ve doğruluğunun yanısıra zevk sahibiydi de. Her mevsim başka bir yerde oturur, günlerini zevk ve eğlence içinde

geçirirdi. Baharda Mardin'in doğusundaki Firdevs köşkünde, yazın Sultan Yaylasında, sonbaharda Rışmıl ve Kabala'da, kışın ise Harzen'de ikâmet ederdi. Nereye gidecekse, maiyetini de beraberinde götürürdü. Bunların başında şair Hıllı Safidin gelir (1).

Bir rivayete göre M.S. 1297, H. 697'de Diyarbakır ona karşı isyan etmişti. Bunun üzerine Suriye'den Çaçaoğlu Alaaddin'i çağırarak aynı yıl büyük bir ordu ile Diyarbakır'ı sarmış, halkın bir kısmını kılıçtan geçirmiş, ayrıca on iki bin de esir almıştı.

M.S. 1299'da büyük bir kıtlık başgöstermiş, memleket harabeye dönmüştür.

Ebul Feda ve İbni Hacer'in rivayetlerine göre Kral II. Necmettin Gazi, Tatar hükümdarı Kozan'ın zamanına rastlayan bir devrede memleketi beş yıl idare etmiş, Sultan Hüdabende ile dostlukta bulunmuş ve kızı Dünya Hatun'u oğluna vermiştir. Tanınmış vezirleri arasında Şecaattin ve Emir İzzettin başta gelmektedir. Kral II. Necmettin Mansur M.S. 1299, H. 699'da ölmüştür.

OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM

ADİL AHMET - İMADETTİN ALPİ VE ŞEMSETTİN SALİH (M.S. 1312 - 1364, H. 712 - 766)

II. Necmettin Gazi'den sonra yerine geçen oğlu Adil İmadettin Elpi fazla yaşamamıştır. Yazar Abdülselam Efendi'ye göre tahta oturuşunun on yedinci günü ölmüştür. Ebul Fide ve Sait Paşa'ya göre ise on üç gün tahtta kaldıktan sonra zehirlenerek öldürülmüştür.

Ölümünden sonra yerine kardeşi Salih geçmiştir. Söylenenlere göre Salih, dindar ve bilgili bir insandı. İsyan eden halkı tekrar kazanmasını başarmıştı. 40'ı erkek 60'ı kız olmak üzere yüz çocuğu olmuştur. Kızlarından birini Sivas Hükümdarı Ardanaoğlu Şeyh Hasan ile evlendirmişti (H. 248). (2) Ata bindiği vakit 40 oğlu ona refakat ederdi. Çocuklarını yaş sırasıyle hükmü altındaki şehirlere tayin etmişti. Diyarbakır'a Me-

(1) En kıymetli dostlarının başında zamanın Süryanî Kadim Patriği Yusuf Bin Vuheb gelirdi. Süryanî Cemaati Patrikliğinin Malatya, Diyarbakırdan, Mardin - Deyrulzafaran manastırına taşınması da bu sıraya rastlamaktadır. Tarihten itibaren Deyrulzafaran manastırı, Süryanî Kadim Cemaatinin dinî merkezi ve kâbesi olmuştur.

(2) Sivas Tarihi, sayfa 152.

lik Ömer sonra Melik Nâsır, vefatı üzerine Melik Süleyman, sonra Melik Adil, Sincar'a oğlu Melik Latif, vefatından sonra Melik Raşit ve Rasulayna Melik Burhan, onun vefatı üzerine Melik Davut geçmiştir. Dört veziri vardı: Emir Osmanoğlu Emirhac Nurettin, Sincar'ı alan oğlu Emir Cemalettin Ali (Kavsoğulları'nın dedeleridir), Emir Sankaroğlu Emir Seyfettin, Emir Mustakimoğlu Emir Muhittin.

Musikiye meraklıydı. Mısır ve Şam'a müzikçi yetişmesi için pek çok kimseyi yollamıştı. Bunların başında Mardinli Abdullah gelir. Abdullah'ın sesi, nağmesi ve ud çalmaktaki hüneri pek meşhurdu.

Binbatuna seyahatnamesinde Salih için şöyle der: «Melik Mansur oğlu Salih bir kraldır. Melik Salih cömert bir insandı. Babasının âdeti gibi şairleri ve fakirleri himayesine almıştı. Onlara zengin hediyeler verirdi. Endülüslü Caburoğlu Ebu Abdullah, kendisine bir methiye takdim edince, o da ona yirmi bin dirhemlik bir ikramda bulunmuştur. Veziri de çok kıymetli bir zattı. İmamı ise zamanın Tebriz'de eğitim görmüş bilginlerinden olan Sancarlı Emir Celâlettin'di. Zamanında büyük bilginler yetiştirmişti. Ayrıca Musullu Burhanettin Veli Şeyh'e mensup kâmil bir imamdı. Aynı zamanda kadıların kadısıydı.

Son derece mütevazi bir kimseydi. Sırtına giydiği yün cübbe on dört dirhem değerinde bile değildi. Başında sarık taşırdı. Davalara çoğu kere cami avlusunda bakardı. Kendisini tanımayan biri hizmetkâr sanırdı. Bir seferinde gene cami avlusunda otururken yanma bir kadıncağız yaklaşır ve «Beybaba» der. «Kadı hazretlerini arıyorum. Acaba nerede, biliyor musun?» O ise «Arzunu söyle, seni dinliyorum» cevabını verir. Onun üzerine kadın: «Kocamın bir karısı daha var, bana iyi muamele etmiyor. Üstelik beni bugün dövdü de. Seni gidip kadıya şikâyet edeceğim, dedimse de hiç aldırış etmedi. Fakir bir kadınım. Kocamı kadı huzuruna çıkaramıyorum. Kadıya verecek param yok.» der.

— Peki kocan nerede oturur?

— Şehir dışındaki Mellehim Köyü'nde.

— Kalk beraber gidip getirelim öyleyse.

— İyi ama karşılığında verecek birşeyim yok!

— Ben senden bir karşılık istemiyorum. Köye yalnız git, köy dışında beni bekle. Ben peşin sıra gelirim.

Kadın köye gider, az sonra kadı ile karşılaşırlar. Kalkıp kadının kocasının yanına giderler. Adam kadıyı görünce karısını azarlar. «Be karı» der. «Bu tirit ihtiyar da kimdir?»

Bunun üzerine kadıların kadısı :

— Haklısın. Gerçekten de dediğin gibi ihtiyarın biriyim. Fakat sana nasihat ve tavsiyem şudur ki, karına iyi davran, memnun etmek için elinden geleni yap.

O sırada yanlarına yaklaşan halk kadıyı tanıyıp hürmetle önünde eğilince, adam büyük bir hata yaptığını anlar ve korkuya kapılır. Kadı:

— Korkma oğlum, der. Karını al ve dirlik içinde geçinmeye gayret göster.

Adamdan söz aldıktan ve kadıncağızın günlük nafakasını verdirdikten sonra oradan ayrılır.

Hilli Safahaddin'in Melik Salih hakkında meşhur bir şiiri vardır. Bir kısmı aşağıya alınmıştır.

Hakara hazırlanmayan izzeti görmez içinde
Şevketli, korkulu Kral Salih gibi
Dehrin yüreğini tehdit etse ikiye ayırır
Fırtınada çıplak olarak yüzer durmadan
Yiğitlerin kanını beraber getirir
İnsanlara, dilemeden önce ihsan eder
Suçlu olanları istemeden affeder
.....
Artukoğullarının tanınmış zikrini gizletirsem
Mis gibi dışarı çıkıyor kokuları, der.

Açıklanmışı:

Tahkire uğramayan, izzetin değerini bilmez
Heybetli, şevketli Kral Salih gibi.
Dehre öfkelenirse eğer, parçalar rastgeleni.
Fırtınaya göğüs gerer mahir bir kaptan gibi.
Karşısındaki kahraman bile olsa, döker kanını umurunda bile değil

Af dileyeni bağışlar şefkatli bir baba gibi
Karşı gelene hunharca eziyet eder,
Boyun eğeni kucaklar sevgili bir anne gibi.
Artukların şanı örtbas edilse eğer,
Kokuları dağılır her yana mis gibi.

M.S. 1300, H. 716 yılında Ebu Sait Bahadırhan'ın Emir İrincin'i Diyarbakır'a vali tayin etmesiyle Mardin, Diyarbakır'ın idaresinden çıkmıştır.

Fakat Emir İrinci öldürüldükten sonra Ebu Sait Han H. 718 yılında kendi yerine dayısı Ali'yi tayin edince, Ali de Şemsettin Salih'in çocuklarından Muhammed Nâsır'ı Diyarbakır'a vali tayin etmiştir. Her nekadar Nâsır, Diyarbakır'ı M.S. 1314 H. 730 yılına kadar elinde tutmuşsa da, bu arada Ali bizzat Diyarbakır'a kadar gelerek idareyi eline almıştır. Şemsettin, 54 yıllık hükümdarlığından sonra H. 766'da 94 yaşında ölünce Şehidiye Medresesi'ne gömülmüştür. Bazılarına göre ise oğlu Lâtif'in yaptırmış olduğu medreseye defnedilmiştir.

Zamanın tanınmış kişilerinden Mardinli Altunbağa M.S. 1327 - H. 743'te, Ahmedî Katlunbağa ise M.S. 1348 - H. 764'te Halep'te hükümdarın temsilciliğini yapmaktaydılar. Bunlardan sonuncusu ancak üç aylık bir temsilcilik sonunda ölünce yerine Mardinli Emir Aşkdemir tayin edilmiştir M.S. 1349 - H. 765.

OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK MANSUR AHMET (M.S. 1364 - 1366, H. 766 - 768)

Melik Salih'in ölümünden sonra küçük oğlu Mansur Ahmet yerine geçer. Savur Kapı Camii'nde şu yazı bulunmaktadır: «... Eldin Ahmet bin Sultan el Melih, Salih, Şemsettin, Aslan, Allah, Şanahu ve Thekkele bil Mizaneu Hasanatau» (1)

Abdülselam Efendi'ye göre Küçük Mansur iyi niyetli, güzel görünüşlü, şefkatli bir insandı. Başa geçmesinden bir yıl sonra Bayram Hoca, Mardin Kalesi'ni zaptetmek üzere ayaklanınca, Altunboğa'yı büyük bir ordu ile asilerin üzerine yollar. Şiddetli bir çarpışma olur. Mansur, düşmanla baş edemeyeceğini anlayınca Tebriz ve Azerbeycan hükümdarı Evis'ten yardım ister. Rivayete göre Evis kendisi de ordusunun başında olduğu halde süratle yardıma koşmuş ve Bayram Hoca'yı bir daha toparlanamayacak bir şekilde bozguna uğratmıştır. Bayram Hoca Musul'a kaçarsa da peşinden gidip yakalamış ve başını uçurmuşlardır. Evis'in bu

(1) Ahmet bin Sultan el Melik Salih Şemseddin'in Allah işlerini rastgetirsin ve ağırlığını iyiliklerle artırsın.

iyiliği karşılıksız kalmamış, nadide hediyelerle ağırlanıp Tebriz'e uğurlanmıştır. Melik Mansur iki yıllık bir hükümdarlık devresinden sonra ölmüştür 1366 - H. 768, ve Melik Sait Mezarlığı'na gömülmüştür. Ferdi'ye (1) göre sadece bir yıl hüküm sürmüş, Karamanlı'ya (2) ise üç yıl hüküm sürmüş ve H. 769'da vefat etmiştir.

MELİK MAHMUT

Melik Mansur, Ahmet'ten sonra yerine oğlu Melik Mahmut geçmiştir. Tahta geçmesiyle amcası Davut ile arası açılır. Halk arasında da ikilikler başgösterince iş vuruşmaya kadar gider. Sonunda Mahmut vurularak öldürülmesi üzerine tahta Melik Davut geçer. Böylece Mahmut ancak dört ay hükümdarlık etmiş olur.

Ferdi ve Abdüsselam Efendi'ye göre, Melik Mahmut iki yıl iki ay hüküm sürdükten sonra H. 768'de ölmüştür. Ve kendisi tarafından inşa ettirilmiş olan caminin avlusunda medfundur.

Melik Mahmut dört ay gibi kısa bir süre hükümdarlıkta kalmasına rağmen para bastırmıştır. Avusturyalı bir askerî kaymakamın yaptığı incelemeleri ihtiva eden Doğunun Meskükat'ı (madenî para) adlı eserinde sikkelerden birinde şu ibare yer almaktadır: «Bin Ahmet ve el Melik, el Salih, Hefedallah Mülkehu (Allah, Kral Salih'in memleketini korusun)».

El Melik Davut bin el Melik Salih 1366 - 1376, H. 768 - 778 yılları arasında tahtta kalmıştır. Saltanatının daha ilk yıllarında teyzesi kurnazca bir hareketle Davut'u hapse attırmış ve kendisi başa geçmiştir. Fakat Duhya Hatun zalim bir insan olduğu ve ilk iş olarak Davut'un vezirini öldürdüğü için Ayan (senato) toplanarak Duhya Hatun'un tahttan uzaklaştırılmasına ve Davut'un yerine getirilmesine karar vermiştir. Başa yeniden geçen Davut'un ilk işi ise teyzesini öldürmek olmuştur.

Başka bir rivayete göre ise Melik Davut dokuz yıllık bir hükümdarlıktan sonra 1376 - H. 678'de ölmüş ve Hüsamiye Medresesindeki özel kabrine defnedilmiştir.

Mesudî'nin Meruç el Deheb'in rivayetine göre (Altın çimenlik) H. 759'da Halep'teki halk idaresini Mardinli Emir Ali yapıyordu. Aynı zat vekil olarak bulunduğu Musul'da H. 772'de vefat etmiştir.

---

(1) Ferdi Tarihi, sayfa 55.
(2) Karamanlı Tarihi, sayfa 279.

OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM

MELİK ZAHİR İSA (1376 - 1401, H. 778 - 809)

Karamanlı'nın yazdığına göre Melik Zahir İsa yahut Necmeddin İsa, babası Melik Zahir hayatta iken Savur Beyliği'ni idare etmekteydi. Babası H. 778'de ölünce yerine geçti ve ilk hizmeti Zincirli Medresesi'ni yaptırmak oldu. Bununla da yetinmeyerek H. 792'de edebiyatı öngören on medrese daha yaptırdı. Yaptığı hizmetler arasında şehrin onarımı da vardır ki, rivayete göre bu 1399 - H. 802 tarihlerine rastlar. Babasının zamanından beri süregelen karışıklıkları basiretle bastırmış, Türkmen kabilelerinin isyanı ise veziri Feyyaz tarafından önlenmiş ve ülkeye huzur yeniden avdet etmişti. Zamanında memleket bir kültür merkezi halini almıştı.

Karakoyunlu Türkmen Beyi Kara Muhammed (1), Melik Zahir'in ülkesine yürüyüşe geçtiği zaman yol üzerinde bulunan Mardin ve çevresini yağma eder. Melik Zahir de veziri Feyyaz'ı, komutanlık görevi vererek bir orduyla Karakoyunlular üzerine yollar. Çarpışma sonunda Mardin savunma ordusu yenilir ve Feyyaz iki dağ arasındaki Buvayri köyüne kadar takip edilip esir edilir. Buna çok kızan Melik Zahir başına geçtiği yeni bir orduyla Karakoyunlular üzerine yürür, onları büyük bir hezimete uğratır ve Kara Muhammed ancak kaçarak hayatını kurtarır. Veziri Feyyaz'ı da kurtaran Melik Zahir ordusuyle geri döner 1390 - H. 793.

Bu sıralarda Timur, Mardin ve çevresi ile eski Musul'a kadar uzanan akınlar yapmaktadır. Bu da Melik Zahir'i zor durumlara düşürmeye yeter. Bunun üzerine ileri gelenleri toplar ve şu açıklamada bulunur: «Ben gidip Timur Han'a itaatimi bildireceğim. Şayet beni kabul edip sizlere geri yollarsa ne alâ, yok beni tutuklayıp sizlerden kaleyi isterse karşı koyunuz. Yoksa hepinizi kılıçtan geçirir» der. Ve yerine amcasının oğlu Şehabettin'i vekil bırakıp, 15 mart 1393 - H. 797'de dediği gibi kaleden aşağı inip Timur'un yanına varır. Timur kaleyi teslim etmesini isterse de o «Kale halkın elindedir. Sana verebilecek ancak bir hayatım vardır. Başka birşey yapacak durumda değilim» der. Bunun üzerine Timur, Melik Zahir'i alıp kaleye gider. Kaleyi teslim etmedikleri takdirde Melik Zahir'in başını keseceğini söyler. Halk bu tehdite aldırış etmeyince, yüz fümen karşılığı kendilerini rahat bırakacağını bildirir. Halk bu-

(1) Aralarında vukubulan savaşın sebebi öc almaktı.

Mardin'i şiddetli akınlarına sahne kılan Timurhan

nu da kabul etmeyince Timur, Rışmıl, Nusaybin ve eski Musul çevresine geçerek Mardin'i muhasara altına alır. Güneyde Yahudilerin Rabiye'sinden, batıda tepelerden, doğuda ise Minşar'dan şehre girerek yakıp yıkmaya ve katliama girişti. Halka edilmedik eziyet ve işkence bırakılmadı. Halkın bir kısmı esir alındı bir kısmı ise öldürüldü. Sokaklar ölüden geçilmez hale gelmişti. Katliam güneş batana kadar sürdü. Geceyi Arabun'da geçiren halk ertesi gün gene mücadeleye devam ettiyse de şehir kısa bir süre sonra Timur'un eline geçti. Etraftaki bütün surlar yıktırıldı. Bununla beraber kaleyi alamayacağını anlayan Timur sulha başvurdu. Kale kumandanına bir mektup yollayarak, «Bundan sonra tarafımdan size hiç bir kötülük gelmeyecektir. Bundan emin olabilirsiniz. Sizi affettim. Duanızdan bizi yoksun bırakmayınız» der ve Mardin'den ayrılıp Beşiri'ye doğru yola çıkar. Diğer taraftan Sultan Mahmut kumandasındaki orduyu Emed'e (Diyarbakır) yollar ve şehri işgal ettirir. Tel Kapısı'ndan şehre giren Mahmut ve ordusu, ellerine geçen herkesi kılıçtan geçirir birçok da esir alır. Bu arada esir edilen iki binden fazla insan kılıçtan geçirilir. Halk korkudan camilere sığınır.

Timur Han daha önce esir aldığı Melik Zahir ile dört vezirini (Emir Rükneddin, İzzeddin, Altunboğa ve Ziyaeddin Paşa) Sultaniye şehrinde zindana attırır. Bir yıl zindanda kalan Melik Zahir ve vezirleri Kraliçe Sultaniye aracılığı ile affa uğrarlar ve Timur tarafından gayet dostça karşılanıp birçok hediye ile ağırlanırlar. Timur bunlardan başka Melik Zahir'e Diyarbakır, Azerbeycan ve Ermenistan'a kadar olan elli altı yerin valiliğini verir. Ayrıca bir de ferman hazırlayıp kendisine verir. Timur'un bu aradaki maksadı, Melik Zahir'in başkalarıyle savaşarak zayıf düşmesini temin etmektir. Ancak o zaman Kaleyi alabileceğini hesaplamaktadır.

Melik Zahir'in serbest bırakılması aşiretler arasında sevinç yaratır. Karşılamak üzere yola koyulan halk kendisini büyük bir merasimle Mardin'e getirir. 1395 - H. 768 yılında Mardin'e varan Melik Zahir'in ilk işi Hüsamiye Medresesi'nde yatmakta olan babasının mezarını ziyaret etmek olur. Tahttan feragat edip Hac'a gitmeye niyetlenen Zahir, halkın ricası üzerine bu fikrinden vazgeçer. Bir süre sonra Şam'dan dönen Timur, Mardin'e gelir, Melik Zahir'le görüşmek isteğinde bulunur. Zahir ise Timur'un yaptığı zulmü hatırlar ve davete icabet etmek istemez. Gene de Hasbeyoğlu Hacı Mahmut adlı adamıyle hediyeler ve bir mektup gönderir. Mektupta şöyle yazılıdır: «Size olan hürmetim sonsuzdur. Fakat gördüğüm ve geçirdiğim işkencelerden sonra sizinle görüşmek cesaretini kendimde bulamıyorum.» der.

Timur Ramazan'ın onuna müsadif bir pazartesi günü (H. 803), çadırını Dunaysar'da (Kızıltepe) kurdurur. Bunu gören Mardin halkı korkudan şehri terkedip Kale'ye sığınır. Timur şehre ve Kaleye girmek için uzun tırmanma direkleri ve mancınıklar hazırlatır. Fakat Kale'ye bir türlü giremez. Bunun üzerine baltalarla kale duvarlarını oydurmaya başlar. On gün süren bu çabadan da bir sonuç alamayınca Mardin içindeki ne kadar cami, medrese ve yapı varsa hepsini yıktırıp, yerle bir ettirir. Sonra Ramazan'ın 25'inde ordusuyle Nusaybin'e gelir. Fakat bunu daha önceden haber alan halk şehri terketmiştir. Buna sinirlenen Timur, bütün şehri yıktırıp harabeye çevirir (1).

Simani'ye göre 1393 yılında Timur, Bağdat'ı işgal ettiği zaman Erbil, Cizre Bin Ömer, Musul, Hasankeyf, Erzun ve Mardin'i zor kullanmadan sulh yoluyla almıştır. Hatta bu şehirlerin emirleri kendisine sayısız hediyeler vermişlerdir. Bunlar Erbil reisi Ali Türkmenli, Musullu Yar Ali, Cizreli Kürt İzzeddin, asankeyfli Süleyman, Erzunlu Sartasyakos ve Mar-

(1) Acayip el Makdur fi tarih Timur adlı eserden.

dinli Zahireddin'dir (1). Daha sonraki yıllarda bu Emirler baş kaldırmayı deneyince Timur ülkelerini tekrar işgal etmiş ve her tarafı yakıp yıkmıştır. Bunlardan yalnız Arbo Köyü (2), köyün Süryanî Metropoliti Behnam'ın Timur'u karşılayarak köyü ve ahalisini affetmesini rica etmesi üzerine kurtulmuştur. Metropolitin ricasını kabul eden Timur, köye girmeden Mardin'e döner.

Melik Zahir ise Timur, Mardin'den ayrılınca şehri yeni baştan onarmaya koyulur ve bu da ölümüne kadar sürer (3). Gene söylendiğine göre Melik Zahir 1406'da ölmüştür ve Abdülselam Efendi'nin bildirdiğine göre de kendi inşa ettirdiği medreseye gömülmüştür.

ŞEHABETTİN AHMET (M.S. 1406 - 1409 H. 809 - 812)

Şehabettin Ahmet hakkında tarihçiler değişik şeyler yazmışlardır. «Cami el düvel» kitabının yazarı olan Muzaffer, «Şehabettin Ahmet, Melik Davut'un torunu ve İskender'in oğludur» der. Galip Bey Türkmen'in Basılı Para Kataloğu'nda ise, «Melik İsa, Zahir'in oğludur.» şeklinde geçer. Her nasılsa Melik Zahir'in ölümünden sonra idareyi ele almayı başarmıştır. Abdülselam Efendi ise kitabında, «Şehabettin Ahmet, zekî, kahraman, mert, mütevazi ve dindar bir adamdı» diye bahseder.

İdareyi ele aldıktan sonra Mardin'in onarımına başlar. Arası Türkmen Beyi Kara Muhanımedoğlu Kara Yusuf ile açılır. Neticede Şehabettin Ahmet yenilir. Kara Yusuf'un ordusu Şehabettin Ahmet'i Musul'a kadar kovalar. Ordusu dağılmış, askerlerinin bir kısmı esir düşmüştür. Geri kalan askerleri ile kaleye sığınır. Kara Yusuf kaleyi muhasara altına alır. Bu arada altı çocuğu Kara Yusuf tarafından bir çarpışmada öldürülmüştür. Muhasara iki yıl kadar sürer. İçerdeki halk açlık ve yokluktan çok perişan olmuştur. Bunun üzerine halk anlaşma yapılmasını ister. Taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre:

1) Kale yerine Musul, Şehabettin Ahmet'e verilecektir.

2) Kara Yusuf kızlarından birini eş olarak Şehabettin Ahmet'e verecektir.

3) Kara Yusuf, Şehabettin Ahmet'i zor durumda bırakmayacağına teminat verecektir.

---

(1) Simani kitabı, cilt II, sayfa 134.
(2) Arbo Midyat civarında bir Süryanî köyüdür.
(3) Makariz'in kitabı.

Kale halkı tarafından ileri sürülen bu şartları Kara Yusuf kabul eder. Bunun üzerine Şehabettin, Kale'den inerken şu sözleri mırıldanır:

Bence ecelim yaklaştı, ah zilletime, vah utancıma,
Dünya sözümüze eğilirdi, şimdi ise acele kaçtı,
İlk asırlarda çok iyilikler bizden oldu,
Birisi bizi arasa boş elle dönmedi,
Ne kadar çalıştım ve gözlerimden uykuyu kaçırdım,
Şerefle tahta çıktım, korku ile dönüp indim,
Bu dünya ne kadar fanidir, hiç kimseye kalmadı.

Kara Yusuf, Kale'yi 1409, H. 812 yılının bir salı günü teslim aldı. Melik Şehabettin de Kara Yusuf'un kızıyle evlenerek Musul'a gider. Fakat ancak bir hafta yaşar, üzüntüsünden ölür. Arkasından da ilk karısı ölür. Rivayet edildiğine göre Şehabettin Ahmet ve eski karısı, Kara Yusuf'un kızı tarafından zehirlenerek öldürülmüşlerdir. Böylece 343 yıl süren Artukî Devleti, 1409, H. 812 yılında tarihe karışmış olur.

Melik Şehabettin'in üç çocuğu, Musa, Mahmut ve Abdülhay, Sancar'da bir ülke sahibi olmak için uğraşırlarsa da başaramazlar (1). Musa'nın Mansur ve Mahmut adlı iki çocuğundan Mansur ölünce Mahmut, üç bin aile kadar tutan efradı ile Sancar'ı terkedip göçebe kavimlerle H. 834 yılına kadar bir arada yaşamışlardır.

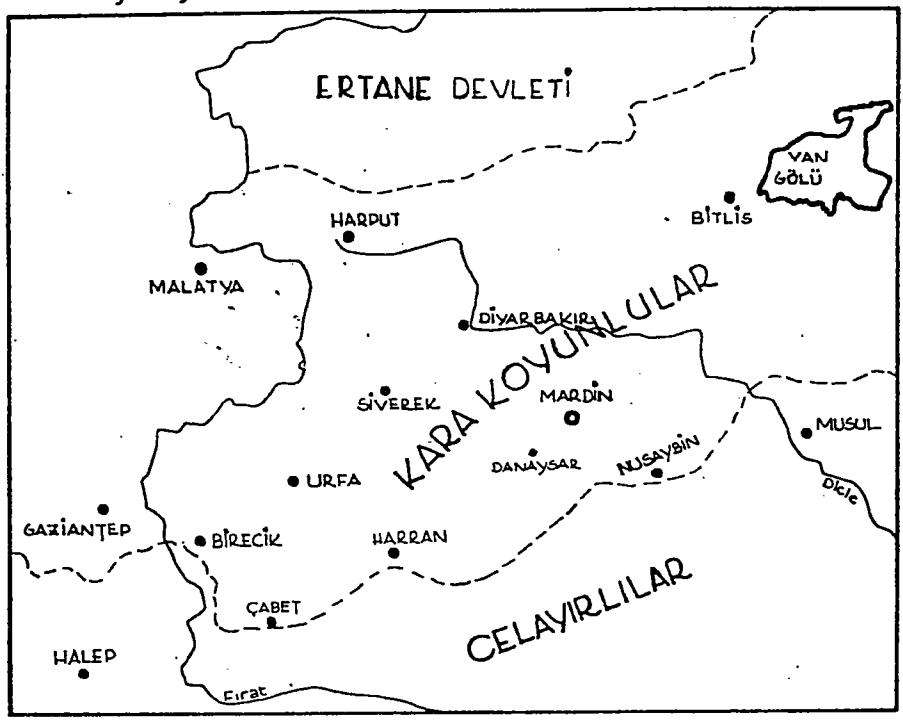
KIRKINCI BÖLÜM

KARAKOYUNLULAR VE EMİRLERİ

Karakoyunlular, Türkmenlerin bir koludurlar. İlk önce Türkistan'a yerleşmişlerse de sonradan Tatar Ergun Han ile Azerbeycan'a gelmişlerdir. Bunların bir kısmı Erzincan ve Sivas dolaylarına, diğer kısmı ise Musul, Erbil ve Dehrizzor illerine yerleşmişlerdir. İçlerinde en tanınmış kimse, Bağdat hâkimi Celyirli Evisoğlu Sultan Ahmet'in kumandanlarından biri olan Kara Mahmut'tu. Kara Mahmut, Türkmenlere Emir olarak tayin edilmişti. Şöhreti bu tayinden sonra daha da artmıştır. 1392 - H. 793'te Melik Zahir, Kara Mahmut'la savaşmış fakat başa çıkamamıştı. Hele Kara Yusuf'un şöhreti, Karakoyunluları kuran babası Kara Muhammed'den de fazlaydı.

(1) Sancar'a ancak iki sene kadar bir zaman hâkim olabilmişlerdir. İslâmiye mütercimi Halil Ethem, sayfa 240.

XIV.yüzyılda KARAKOYUNLULAR ve MARDİN

Kara Yusuf, kahraman ve mert bir insandı. Bu sebepten herkes tarafından sevilip sayılırdı. Celayirli Sultan Ahmet'le çok samimiydiler. Babasının intikamını almak üzere Mardin'e gelen Kara Yusuf, Şehabettin Ahmet'i yenerek Mardin'i alır. H. 813 yılında Sultan Ahmet'i öldürerek Bağdat'ı da topraklarına katar. Sonra Basra, Kûfe, Diyarbakır, Ermenistan ve İran'ı da işgal ederek Tebriz'i kendisine başşehir yapar, Erivan yakınlarında Timuroğlu Şaharh ile vukubulan savaşta ölünce bütün mal ve hazinesini kaybeder. 1420 - H. 823. (1).

Kara Yusuf'un ölümü üzerine oğulları Emir İskender ile Emir Mirze Cihanşah, babalarının öcünü almak üzere birleşerek Cezire'ye giderler 1423. İskender ile Şaharh arasında vukubulan savaşı Şaharh kazanır ve İskender'i Ercis'e kadar kovalar. Orada yapılan ikinci bir çarpışmayı Şaharh kaybedince kaçmak zorunda kalır. Ne var ki, iki kardeşin bir-

(1) Abdülselam Efendi'ye göre ölüm tarihi 1425 - H. 829'dur.

liği uzun sürmez, Mirze Cihanşah, kardeşi İskender'e cephe alır ve Timuroğlu Şaharh ile birleşir. Şaharh, kendisine babasmm topraklarını İskender'den alıp geri vereceğini söyler. Bunun üzerine Mirze kardeşiyle savaşmak için büyük bir orduyle yola çıkar. Bunu duyan İskender, Tebriz'den ayrılıp korunmak üzere Azerbeycan'ın Ancak Kalesi'ne çekilir. Mirze, Kale'yi sararsa da alamaz. Bu defa maksadına kurnazlıkla erişmeye kalkar. Kardeşinin muhafızlığını yapan Habeşli Kubat'ı bu işte kullanmayı plânlar. Kubat ise İskender'in gene Habeşli olan bir cariyesine tutkundur. İskender'i öldürürse cariye ile evlendirileceği vaat edilince Kubat İskender'i öldürür. Ne varki Mirze, kardeşi İskender'i öldürttüğüne sonradan çok pişman olmuştur. Bu iş Abdülselam Efendi'ye göre Mirze'nin hükümdarlığının ikinci yılına rastlamaktadır. Simani'nin Şark Kütüphanesinde bulunan esirinin III. cildinin 138. sayfasında bildirildiğine göre ise 1435. H. 839 yılında vukubulmuştur.

İki kardeş, (İskender ile Mirze) babalarınn intikamını almak üzere Cizre'ye doğru yola çıkmalarını fırsat bilen Diyarbakır Emiri Bayandıralı Kara Osman, Mardin'e yürür ve şehri ele geçirir. Hâkimliğine de Mirze ile İskender'in düşmanı Artukilerden Nasreddin'i getirir. Sonra da oğlu Hamza ile birlikte, iki kardeşle savaşmak üzere Cizre taraflarına gider. Fakat yapılan savaşta oğlu ile beraber ölür. Kara Osman'ın ölümünü ve iki kardeşin aralarının açılmasını fırsat bilen Nasreddin, Mardin'de istiklâlini ilân eder ve durumu da Sultan II. Murat'a bildirir.

Diğer bir rivayete göre ise, bu tarihten itibaren yine Artukilerden Nasreddin, Mardin Emiri olur. Nasreddin, Kara Osman'ın Erzincan çevresine sefer yapmasını fırsat bilerek istiklâlini ilân etmiştir. Fakat Kara Osman'ın oğlu Hamza Bey bunun üzerine asker toplayarak Mardin'e yürürse de yapılan savaşı kaybeder ve askerlerinin bir kısmı esir düşer. Nasreddin bu galibiyetten sonra zamanın Osmanlı Padişahı II. Murat'a şöyle bir mektup yazar: «Bayandıralı Kara Osman, Erzincan çevresine gitti. Oğlu Hamza Bey ise Mardin'e hücum ederek Osmanlı askerlerine saldırdı. Fakat Hamza Bey ve askerlerinin esir edildiğini arzederim.» Sultan II. Murat da keendisini taltif ederek teşekkürde bulunur. Böylece Nasreddin'in plânı gerçekleşmiş olur. Zira Kara Osman, Erzincan'da savaşta şehit olmuştur.

Bir başka rivayete göre de, Nasreddin, Hasan Ali Mirze'nin ölümü ile Karakoyunlu Devleti'nin ortadan kalktığı 1468 yılına kadar Mardin hâkimi olarak kalmıştır. Karakoyunluların hükümranlıkları 61 yıl sürmüştür. Fakat Mardin bu süre içinde yalnız Karakoyunluların değil, daha başka emir ve aşiretlerin idareleri altında yaşamıştır.

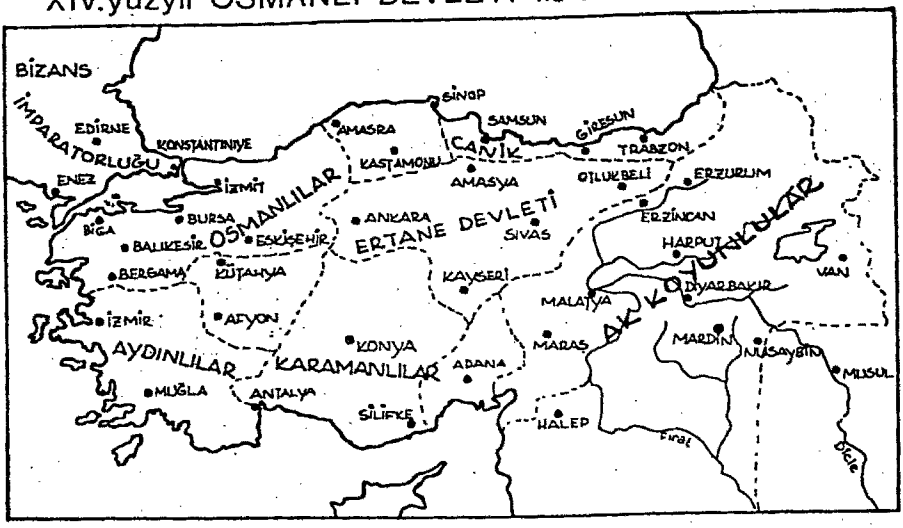
KIRK BİRİNCİ BÖLÜM

AKKOYUNLU DEVLETİ VE MARDİN

Türkmenlerin bir kolu olan Akkoyunlular, Tur Ali Bey Alaaddin'in başkanlığı altında Diyarbakır ve Musul çevrelerinde bir krallık kurmuşlardır. Alaaddin ölünceye kadar başta kalmış ve kimseyi düşman edinmemişti. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Kutluğ Bey ancak bir yıllık bir hükümdarlıktan sonra ölünce, onun yerine de oğlu Kara İldik Osman geçmiştir. Değerli bir kumandan olarak adı tarihe geçen Kara İldik Osman'ın Araplarla zaman zaman çarpışmaları olmuş, 1420 - H. 823'te Kara Yusufoğlu İskender'i yenmeyi başarmıştır. Mardin Hâkimi Melik Zahir İsa ile savaşarak onu da yenmiş ve Mardin Kalesi'ni ele geçirmiştir 1433 - H. 837. Bunu takiben Şam ve Halep Kralı Melik Adil ile savaştı, Melik Adil'in öldürülmesi üzerine de Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'ı topraklarına kattı. Diyarbakır'ı istilâsı sırasında Karakoyunlular ile Akkoyunluların arası iyice açılmıştı. Kara Yusuf'un oğlu Emir İskender idaresinde silâha sarılan Karakoyunlular, Kara Osman'ın ordusunu bozguna uğratmışlar ve Erzurum Kalesi'ndeki Kara İldik Osman'ı muhasara etmişlerdir. Kurtulamayacağını anlayan Kara İldik Osman da kaleden kendini aşağıya atarak intihar etmiştir. Kara Osman'ın devletinin sınırları 1436 - 1438 yılları arasında Fırat ve Kızılırmak nehirleri arasında uzanmaktaydı. Devletin merkezi de Diyarbakır'dı.

Kara Osman ölünce oğlu Ali yerine geçti. Ali'nin başta kalışı 1439 yılına kadar sürmüştür. Ali'nin ölümünden sonra Diyarbakır Krallığı'nın başına kardeşi Hamza Bey gelmiştir. Sevilen bir kimse değildi. Çok zalim bir insandı. 1444 - H. 848'de ölünce yerine Kara Osmanoğlu Cihangir Ali Bey geçti. Cihangir Ali Bey'in de amcası Ali'den kalır tarafı yoktu. Onun zamanında halk çok sıkıntılı günler geçirmiştir. Hatta bazı ayaklanmalara bile sebep olmuştur. Bu arada karşısına amcası Hasan Bey talıta sahip olmak üzere çıkmıştır. Aralarında çıkan savaşta Hasan Bey karşısında rakip olarak Cihangir Ali'nin kardeşi Uzun Hasan'ı bulmuştur. Uzun Hasan diğerine nazaran her bakımdan üstündü. Neticede Hasan Bey ailesi ve askerleri ile beraber Uzun Hasan'a esir düşmüştür. Savaştan sonra 1451 yılında idam edilir ve elde ettiği bütün ganimetlere sahip çıkan Uzun Hasan bir darbe ile Cihangir Ali'yi de bertaraf edip krallığı eline geçirmek ister. Kömürcü kılığına soktuğu askerleri kaleye girince Cihangir Ali kaçar ve Diyarbakır'ın idaresi böylece Uzun Hasan'ın eline geçer.

XIV.yüzyıl OSMANLI DEVLETİ ile AKKOYUNLULAR

1451 yılında Turhanoğlu Rüstem Bey, Diyarbakır'ı kuşatır fakat alamaz. Aynı şeyi 1457 yılında gene tekrarlar. Bu defa karşısına Uzun Hasan çıkar ve Uzun Hasan tarafından öldürülür. Uzun Hasan bundan sonra Osmanlı topraklarına saldırır, Develi Hisar'ı eline geçirir. Ne varki sonradan bu hareketinin kötülüğünü anlayıp barış yoluna gitmeyi uygun bulmuştur. 1462'de Diyarbakır ve Musul'u zapteder, Mardin ve Musul'u elinde bulunduran Kara Yusuf'u öldürür. Sonra yanına Ali Cihanşah'ı alarak Tebriz'e gider, orayı işgal ederek kendine merkez yapar. 1469'da Ali Cihanşah, Tebriz'de ölünce, Karakoyunlu topraklarına da sahip olur. Kısa zaman içinde halk tarafından sevilip sayılmış olan Uzun Hasan adına para da bastırmıştır.

Uzun Hasan'ın kahramanlık haberlerini duyan Timur'un torunu Ebu Sait (1), bazı şehirleri almak üzere otuz bin kişilik bir ordu ile Uzun Hasan'ın üzerine yürür. Uzun Hasan ise eski anlaşmaya sadık kalır; Ebu Sait ile savaşmaktan kaçınır. Melik Sait'in kızıyle birçok hediyeler yollarsa da Ebu Sait gelen elçileri kovar. Bunun üzerine Uzun Hasan başka bir haberciyle Tebriz ile Azerbeycan'ı kendisine verebileceğini bildirir. Bu habere fena halde sinirlenen Ebu Sait, habercinin sakal ve bıyıklarını kestirerek geri yollar. Bu hareketi şahsına yapılmış bir hare-

(1) Timur'un soyundan olup, Kara Osman'ın velinimetidir.

ket olarak nitelendiren Uzun Hasan, on iki bin kişilik bir ordu ile Ebu Sait'in üzerine yürür. Karabağ yakınındaki bir vadide karargâh kurmuş olan Ebu Sait, sağlı sollu iki geçidi olan bu vadiye hâkim bir durumda bulunmaktadır. Uzun Hasan ise kurnazca davranıp bu iki geçidi kapatacak şekilde ordugâhını kurmuştur. Kırk gün süren muhasara sonunda Ebu Sait'in ordusu açlık ve susuzluktan perişan duruma düşünce, Ebu Sait barış teklifinde bulunur. Elçi olarak da annesini yollar. Şeyh Cüneyt barış aleyhinde bulununca, kadıncağız eli boş olarak oğluna döner. Durumun iyiye gitmediğini kestiren birtakım asker ve kumandanlar kaçmaya teşebbüs ederlerse de, Uzun Hasan'ın oğlu Zeynelmirze tarafından kısa bir takip sonucu yakalanarak Uzun Hasan'ın huzuruna çıkarılırlar. Uzun Hasan barış taraflısı olmasına rağmen birtakım fesatçıların telkiniyle Ebu Sait öldürülür 1468. Uzun Hasan sonra Irak ve havalisini işgal eder. Böylece Faris, Karaman ve Tebriz'i topraklarına kattıktan sonra Tebriz'i kendine başşehir yapar 1469.

OTLUKBELİ SAVAŞI (1473)

Uzun Hasan, Doğu'da büyük zaferler kazanarak ününü ve sınırlarını Fırat'tan Maveraünnehir'e kadar uzatmıştı. Bunlar da ona kâfi gelmemişti. Topraklarını daha da büyütmek azmindeydi. Osmanlılardan kaçan Karamanoğlu Pir Ahmet Beyle kardeşi Kasım Bey ona sığınınca Uzun Hasan kendisini Timur'a benzeterek, bunların haklarını koruyarak Osmanlılara kafa tutabilecek güçte olduğunu göstermek hevesine kapıldı. Amcaoğlu Yusufça Mirza komutasında 20.000 kişilik bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Yusufça Mirza, Sivas üzerinden yürüyerek Tokat'ı yakıp yıktı ve Akşehir'e kadar geldi. Karaman Valisi Şehzade Mustafa, Kıreli'nde yapılan savaşta Yusufça Mirza'yı yenerek esir etti 1472. Uzun Hasan bu defa Karamanoğulları'nın haklarının koruyucusu sıfatını takınarak, Osmanlı Padişahı Fatih Mehmet'e mektup yazdı. İkisi arasında teati edilen mektuplarda Uzun Hasan, Fatih'e gerekli hürmeti göstermeyince Fatih fena halde sinirlendi ve ertesi yıl ordusunun başına geçerek yola çıktı. Erzincan yakınlarındaki Otlukbeli mevkiinde iki ordu karşılaştı. Uzun Hasan fazla dayanamadı, ancak kaçabilecek fırsat bulabildi 1473. Bu savaş Akkoyunlu Devleti'nin de sonu olmuştur.

MARDİN HAKKINDA ÇEŞİTLİ RİVAYETLER

Rivayete göre Mardin bu sıralarda Mirkor Abdullahoğlu Emir Şemseddin'in idaresindedir. Uzun Hasan, Ali Cihanşahı yendikten sonra Mardin'in idaresini Emir Şemseddin'e vermişti. Sayın Aziz Topçu'nun

35 × 182 cm. ebadındaki vesikasına göre, Ebulnâsır'ın imzasını taşıyan, 14 Rabielevel H. 870 tarihli divanlı yazı bunları ortaya koymaktadır (1).

Bu vesikanın ilk paragrafı şöyledir :

> «Bismillah Elrahman Elrahim, kal Allah tabarak ve taala etiü Allah ve etiü Elresül ve eveli elemir minküm, kal elnebi Salla Allah'u aleyhi ve sellem, Altazim limair Allah ve şafak elhalk İllah, (...) imza yeri. Hükkemi Müslüman ve akabir ve eşraf ve ayan ve kullü İran ve riaya ve mükiman vilayet Mardin, ahsan Allah Taala ahvalihim, rais avkar sahipelmuazzam, mafhar emecid Emir Şemseddin veled Abdullah Haznadar dergâh alempinah»... vesair.

Tebriz'de Cihangir'in ölümünde nsonra, Mardin ve Diyarbakır'ı oğlu Sultan Hamza idare etti. 1473'te Sultan Hamza'nın ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Kasım, Mardin'in onarımmı ele aldı. Zira şehir Timur zamanında yakılıp yıkılmıştı. Sonra Tebriz ve Azerbeycan çevresinden birçok halkı getirip Mardin'e yerleştirdi. Şehir köylere varıncaya kadar onarıldı. Kasım Bey, Diyarbakır ve Mardin'in her zaman ikisine birden yetişemediği için, kendisi bulunmadığı zamanlar yerine İbrahim Bey vekâlet etmekteydi.

1485 yılında, Süryanî bilgin papaz Yuhanna Bedro, cemaat reisi İsa ve Savur Metropoliti Şeyhullahoğlu Mar Yuhanna, İbrahim Bey'e giderek patrik seçiminde kendilerine yardımcı olmalarını rica ederler. İbrahim Bey'in yakın ilgisiyle yapılan seçimde Savur Metropoliti Mar Yuhanna patrikliğe seçilir. İbrahim Bey yeni patriği kıymetli, işlemeli kadfie bir elbiselik, imza ve mührünü taşıyan tasdikli bir fermanla taltif etmştir.

İbrahim Bey 1491'de vefat etmiştir. Diyarbakır'da, kendi ismi ile anılan bir cami ve Tekye Camii, arkasmda bıraktığı eserlerdendir. Tekye Camiine yakın bir yerde olan Hatuniye Medresesi'ni de onarmıştır.

O sıralarda Mardin Hâkimi olan Kasım Bey 1492 yılında, «Hükmümdeki Süryanîlerin patriği...» diye başlayan bir fermanı, zamanın Patriği Mar Iğnatiyos Nuh'a vermiştir. Ayrıca Hasankeyf ve Cizre Emirleri de Patriğe fermanlar vermişlerdir. Kasım Bey 1505'te ölünce, halen Kasım Padişah diye anılmakta olan ve kendisi tarafından onarılmış olan medreseye gömülmüştür. Diyarbakır'da onarmış olduğu caminin yanında, İbrahim Bey'in eşi Hatice Hatun bir medrese inşa ettirmiştir ve bu sebeple Hatuniye Medresesi diye anılmaktadır.

(1) Bu vesika Mardin Metrapolitlik Kütüphanesi'nde korunmaktadır.

UZUN HASAN'IN ÇOCUKLARI

Uzun Hasan'ın Tarcan Ovası'nda ölen oğlundan başka altı çocuğu daha vardı: Halil, Yakup, Yusuf, Maksud, Mesih ve Uğurlu Muhammed. Uzun Hasan, oğullarından Uğurlu Muhammed en atılgan ve cesurları olmasına rağmen, karılarının arasında en çok Halil'in annesini sevdiği için yerine Halil'i veliaht olarak gösterir. Bunu hazmedemeyen Uğurlu Muhammed babasına karşı iki defa isyan ederse de (Azerbeycan ve İran'da) bastırılır. Bunun üzerine Uğurlu Muhammed, Osmanlı Padişahı Fatih Mehmet'e sığınır. Fatih de onu Sivas'a vali tayin eder. Uğurlu Muhammed biraz güçlenince babasına karşı üçüncü bir defa daha isyan eder. Ama bu sefer savaşta öldürülür. Sonra oğlu Ahmet Mirze, Sultan Beyazıt'a sığınır, ondan yardım görür ve kızıyle evlenir. İki ay sonra Uzun Hasan ölür 1478. Yerine oğlu Halil geçer. İlk işi Uğurlu Muhammed'in tarafını tuttuğu için kardeşi Maksud'u öldürmek olur. Yusuf ve Yakup'un anneleri çocuklarının da öldürülmelerinden korktukları için onları Uzun Hasan ve Süleyman Bey'in akrabası olan ve saray muhafızı bulunan Bayındır Bey ile Diyarbakır'a gönderirler.

Amcası oğlu Murat, Irak'ta isyan edince Halil ordusuyle onun üzerine yürür. Bu sırada Diyarbakır hâkimi olan 14 yaşındaki kardeşi Yakup, Baymdır Bey'in teşviki ile Tebriz üzerine yürüyünce, Halil Murat ile savaşmaktan vazgeçip Yakup ile kozunu paylaşmak için onun üzerine gider. Fakat çarpışmada ölür 1479. Böylece Halli'in başta kalışı altı ay kadar sürmüş olur. Yerine kardeşi Yakup geçer.

YAKUP MİRZE

Yakup Mirze iyi bir idareciydi. 12 yıllık hükümdarlığı sırasında II. Beyazıt'ın temsilciliğini de yapıyordu. 1481 yılında Bayındır Bey'in teşvikiyle memlekette birtakım isyan hareketleri baş göstermeye başlamıştı. Bu işte Yusuf'un annesinin de parmağı vardı. Bir zamanlar oğlu Halil'i başa geçirmişti. Şimdi ise Yusuf'u tahta oturtmak istiyordu. Hatta işi o derece ileri götürdü ki Yakup'u zehirlemeye bile teşebbüs etti. Fakat netice hiç de beklediği gibi tecelli etmedi. Aynı zehirden yanlışlıkla hem kendi hem de oğlu Yusuf içince üçü birden öldüler.

YAKUPOĞLU SANKOR

Yakup'un üç oğlu vardı: Sankor, Murat ve Hasan. Sankor'un başa geçmesini isteyenler ve istemeyenler arasında şiddetli bir mücadele başladı. İstemeyenlerin başında bulunan Mesih'in öldürülmesi üzerine Sankor tahta oturdu. Bu sıralarda Sankor henüz 9 yaşında bir çocuktur. O

arada Halil'in oğlu İbrahim, Maksud'un oğlu Rüstem'i hapisten kurtarır ve birlikte Sankor'un üstüne yürürler. Çocukları Sankor ve Murat'ın öldürülmelerinden korkan anneleri oğullarını dedelerinin yanına gönderir. Dedeleri de bir ordu toplayıp Rüstem'e karşı çıkarsa da savaş olmadan iş tatlıya bağlanır ve anlaşma gereğince Karabağ, Kende, Gence, Berde Sankor'a, diğer taraflar ise Rüstem'e verilir. Bu taksimattan memnun kalmayan Sankor bir süre sonra Azerbeycan'a yürür. Yolda Rüstem'in kumandanıyle karşılaşır. Çarpışmada Sankor esir düşer ve İsfahan'a getirilip idam edilir 1494 - H. 900.

Bunun üzerine başa Rüstem geçer. Rüstem idareyi İbrahim Bey'e bırakmış sefahat âlemine dalmıştı. Hatta Osmanlı sultanının emirleri bile yerine getirilmiyordu. Bu durumu fırsat bilenler Uğurlu Muhammed'in oğlu Ahmet Mirze'yi başa geçirmek için çalışmaya koyuldular. O sıralarda Ahmet Mirze, II. Beyazıt'ın yanında bulunuyordu ve aynı zamanda da eniştesiydi. Kendisine yapılan teklifi kabul ederek bir ordu ile yola çıktı. Aras'ı geçerek Tebriz'e geldi. O sırada Rüstem Mirze de Gürcistan'dan dönüyordu. Savaşı kaybeden Rüstem tutulup idam edildi 1495 - H. 901. Bir rivayete göre ise Irak ve Azerbeycan Beyleri Rüstem'i tutarak Ahmet Mirze'ye teslim etmişlerdir. O da idam edilmesini emretmiştir.

Rüstem ölünce tahta Ahmet Mirze geçer. Devleti nizam ve intizama sokar. Osmanlı kanunlarını tatbik etmek ister, fakat bazı devlet ileri gelenleri buna itiraz ederler. Sonunda bir kumandanın oyununa kurban olarak tahtını kaybeder. Ahmet'in yerine geçmesi düşünülen Elvent Mirze de gene aynı kumandanın oyununa gelir ve tahta Murat geçer. Aralarında vukubulan savaşı kaybeden Elvent Mirze, Maraga Kalesi'ne hapsedilir.

Murat, Irak ve İran'dan asker toplayarak, o esnada istiklalini ilân eden kardeşi Muhammed Mirze üzerine yürür. İsfahan yakınlarında vukubulan çarpışmayı kazanarak ikinci defa İran tahtına oturur. Murat, kardeşi ile uğraşırken, Elvent Mirze de Tebriz'i istilâ etmiştir. Bunun üzerine Murat ile Elvent'in arası açılırsa da araya giren kişiler vasıtasıyle barıştırılırlar ve ülkeyi şöylece aralarında bölerler: Diyarbakır, Mardin, Azerbeycan ve İran Elvent Mirze'ye, Acemistan, Irak ve Faris de Murat'a düşer.

Şark Kütüphanesi sahibine göre Elvent Mirze, Murat'ı hapisten kurtarınca kendisini başa geçirmiştir. Murat Bey de 1508'de Safavî hükümdarı Şah İsmail'in Akkoyunlu devletini yıkmasına kadar başta kalmıştır.

Mardinli Rıbban (Rahip) Süleyman'ın bildirdiğine göre 12 mayıs 1498 yılında Mardin, şiddetli yağmurlar sebebiyle harap olmuş, Kale'nin dörtte üçü yıkılmış ve çok insan hayatını kaybetmiştir.

KIRK İKİNCİ BÖLÜM

SAFAVİ HÜKÜMDARI ŞAH İSMAİL
(1499 - 1516, H. 905 - 920)

Şiî olan Şah İsmail, Şah Cüneyt'in torunu, Şah Haydar'ın oğlu ve aynı zamanda Uzun Hasan'ın kızının oğludur. 1488 yılında babası ölünce kardeşi Yar Ali ile beraber İsfahan Kalesi'nin zindanına hapsedilmişti. Yakup'un ölümünden sonra Rüstem Mirze onları serbest bırakmıştı. Yar Ali başlangıçta Rüstem Mirze ile iyi geçinmekteydiyse de sonradan ona karşı ayaklandı ve idam edildi. Altı buçuk yaşında olan İsmail ise Geylan Hâkimi Şerif Hasan Han'a sığındı. O sıralar Akkoyunluların başına geçen Ahmet Mirze, hudut dışı etmek için İsmail'i arattıysa da, Şerif Hasan Han'ın yanında olmadığını söylemesi üzerine bulamadı. İsmail çocukluk yaşından çıkmasından hemen sonra, Diyarbakır çevresindeki Şeyh Sadrettin'in müritlerinin de kendisine katılmasıyle kuvvetlenince Geylan'a gittiğine herkesi inandırarak Şirvan'a saldırır H. 906, arkasından da Şemah'ı alır. Azerbeycan Hâkimi Şemsettin Geylânî de korkusundan ona iltihak eder. Böylece dağınık Akkoyunlu kuvvetleri de ona katılınca Şah İsmail iyice kuvvetlenir ve Elvent Mirze'yi yenerek güçlü bir devlet kurar, Tebriz'i de merkez ittihaz eder 1507 - H. 913. Şah İsmail'in gittikçe kuvvetlendiğini gören Osmanlı padişahı, fütühatını daha fazla genişletmemesi için haber gönderir. Sultan Beyazıt bu arada Ankara hududuna bir de ordu yollar. Şah İsmail'in bazı kumandanları Osmanlıların bu itirazını göz önünde tutmak isterlerse de Şah İsmail kimseyi dinlemez. Ve Kaderilerin üzerine yürür, işgal eder, sonra Diyarbakır'a dayanır. Osmanlılara bağlı Diyarbakır hâkimi, şehrin anahtarını karşı koymadan Şah İsmail'e teslim eder. Bununla da yetinmeyen Şah İsmail Suriye'ye geçip çevreyi hükmü altına alır ve idareyi de Ustağruoğlu Muhammed Han'a verir. 1508 - H. 914.

Şah İsmail; Irak, Musul ve Mardin'i de kolayca topraklarına katarak büyük bir nam kazanır. Sonra geniş bir Şiilik propogandasına girişir. Sünnî Müslümanlara zalimce davranarak mescitlerini yıkar, Şiiliği kabul etmeyenlerle âlimleri öldürür. Bağdat'ı işgali sırasında Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin mezarını, birçok camiyi yıkar ve tarafını tutmayanları öldürür. Şah İsmail'in bu hunharca davranışlarını işiten Osmanlı Padişahı Sultan Selim mukabil harekete geçer ve bu arada 40.00 kişi öldürülür. Bununla da netice alamayan Sultan Selim 14 Mart 1514'te 100.000 kişilik bir ordu ile Şah İsmail'in üzerine yürüyüşe geçti. İki ordu Çaldıran Ova-

sı'nda karşılaştı. Çok şiddetli bir savaş oldu. Beş bin ölü veren Şah İsmail ancak yaralı olarak kaçtı ve canını kurtarabildi. Sultan Selim ise Şeh İsmail'in valilerinden Abdülbaki Mirze, Şeyh Şerif, Şeyh Muhammed Kammuni, Diyarbakır ve Mardin Hâkimi Ustaçlı Mehmet Hani, Şeyh Hüseyin Bek, Sultan Ali Mirze ve Pir Ömer Şirecibaşı'nı diğerleri gibi öldürerek fethettiği bölgelerde yeniden düzeni tesis edip İstanbul'a döndü. Bu tarihten itibaren de Mardin, Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir.

KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVRİNDE MARDİN
(1517 - 1621, H. 920 - 1031)

Mardin'in idaresine Ali Efendi'nin getirilmesini, Mardin Senatosunun, Veziri Azam İdris'ten rica ettiği muhtemeldir. Bu arada şunu da belirtmek isteriz ki, 110 yıl gibi uzun bir süre içinde Mardin'i kimlerin idare ettiği tam olarak bilinememektedir. Ancak kayıt edilen bazı noktaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1517 yılında harman zamanı kuraklık her tarafı kasıp kavurmuş, susuzluktan kavrulmuş tohumların çoğunu da kurt ve örümcekler yemişti.

1534 yılında bir grup kuvvet Mardin'de akan tuzlu suyun kenarında konaklayıp şehri istilâya kalkışır. Fakat muhasara ile şehri alamayacaklarını anlayınca çevre köylerine eziyet ve işkence etmeye başlarlar. Göllü Köyü papazı Abdullah, çıkar yolu suyun yatağını değiştirmekte bulur. Bu su bugünkü Babule suyudur (1).

1549'da Mardin veba salgınına uğramış, çok insan ölmüştür. Bu arada Kale boşaltılıp yıkılmıştır.

1569 ekiminde inşasma başlanan Han yakınındaki Rıban Hırmız avlusu aynı yılın aralık ayında bitirilip kullanılır hale getirilmiştir. Bu sıralarda Diyarbakır'da Sultan Murat'ın veziri Hakkı Paşa hüküm sürmekteydi.

1579'da Mardin'e Babil, Suriye, Urfa ve Ermenistan'dan çok muhacir gelmiş ve şehir eski canlılığını kazanmıştır.

1583'te Mardin, Anadolu'dan gelen Türklerin istilasına uğramıştır.

---

(1) Vaktiyle bu su Kasır Köyü yakınındaki Babule'den geçiyordu.

1594'te Mardin'deki Büyük Cami'nin minaresi inşa edilmiştir. Üç yıl kadar süren bu inşaatın masrafını Köse Efendi karşılamıştır. Aynı yılda büyük bir kıtlık da baş göstermiştir.

1596'da Kalaba'daki bahçelerin vakfiyesinin gösterdiğine göre, Mardin'de halife mütevellisi olarak Ömerli Hacı İsmail Efendi bulunmaktaydı.

1603'te İran anlaşmayı bozarak bazı yerleri almak isteyince Sultan Mehmet, Nasuh Paşa idaresinde bir ordu yollar. Fakat bu arada Sultan Mehmet ölünce yerine oğlu Sultan Ahmet geçer. Mehmet Paşa komutasında yeniden asker göndererek İran kuvvetlerini yener.

1611'de Mardinli Rahip Abdullah'a göre Mardin'in durumuna acıyan Nasuh Paşa yeni baştan onarımı için elinden gelen çabayı sarfeder. Köyleri onarıp kendini sevdirir.

1613'te Kleybin Köyü sakinleri adına Nibo, Nasuh Paşa'ya gelerek köylülerin bir araya getirilmesi için ricada bulunur. Nasuh Paşa halkın arzusunu yerine getirdikten sonra kiliseleri de onararak halkın daha da sevgisini kazanır.

Hammer'in Osmanlı Tarihi'ne göre Nasuh Paşa, Diyarbakır Valisi iken Leşitiye Kalesi'nde asiler ayaklanırlar. Murat Paşa'nın emriyle sayıları 4.000'e yaklaşan asiyi aynı kalede dumanla boğarak kaleyi zapteder.

KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(MARDİN İDARECİLERİ) «HAKİMLERİ» (H. 1031 - 1150)

Mardin, Osmanlı idaresine bağlandıktan sonra, çeşitli kişiler tarafından yönetilmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Gaziantepli Mehmet Ağa, H. 1031'de

Süleyman Ağa, H. 1032'de

Kenan Ağa, H. 1033'de idarecilik yapmıştır.

H. 1035'te idare mevkiinde bulunan Vayvola Küçük Ahmet Ağa, Acemlerle bazı savaşlar yapmış ve onları Mardin hududundan uzaklaştırmıştır.

Şubaşı Bekir Ağa'nın Bağdat'ta egemenliğini ilân ettiğini duyan Osmanlı hükümdarı, Diyarbakır Valisi Hafız Paşa'ya Bağdat'a gidip duru-

ma hâkim olması için emir verir. Hafız Paşa da Sıvas, Musul ve Kerkük Valiliklerinden yardım alarak yola çıkar. Bunu duyan Bekir Şubaşı, şehri kendilerine vermek şartıyle Acemlerden yardım ister. Fakat Karctay kumandasındaki 300 kişilik Acem kuvveti daha Bağdat'a varmadan Hafız Paşa şehre dayanır. Bunun üzerine Bekir Subaşı şehri kendisine teslim edeceğini Hafız Paşa'ya bildirir. Hafız Paşa zaten Bağdat'ın yakılıp yıkılmasının aleyhindedir. Böylece Bekir Subaşı'm paşalık rütbesiyle taltif ederek Bağdat'a murahhas tayin eder. Diyarbakır'a geri dönmek üzere yola çıka nHafız Paşa, Abaza Ağa'nın Diyarbakır'ı kuşattığım işitir. Bunun üzerine Mardin'e geçerek geçici olarak oraya yerleşir. Bu arada Acemler Bekir Ağa'nm yardımıyle Bağdat'ı ele geçirirler. (28 kasım 1623, H. 1035). Ve Sarıhan'ı vali tayin ederler. Bununla da yetinmeyan Acemler, Arapların ve Kürtlerin kendilerine itaatlerini isterler. Mardin'i kuşatmak üzere de Karctay Han'ı gönderirler. Bu kuvvet Nusaybin'e gelince yağmaya başlar. Şakaki aşiretinden 200 koyun alırlarsa da, Taya aşiretinden gelen 100 kadar süvari, Acemlerden 200 deve ve daha başka hayvanlar alırlar. Bağdat'ın Acemlerin eline geçtiğini haber alan Hafız Paşa, Diyarbakır'ı işgal etmek üzere yürürken Becevi İbrahim'i 200 süvari ile geride bırakır. Decevi İbrahim de Küçük Ahmet Ağa gelinceye kadar idareyi elinde tutmuştur.

Hafız Paşa, Diyarbakır'a girince Urfa Kapısı'ndan Dağ Kapısı'na kadar toplar yerleştirerek müstahkem bir hat meydana getirir.

Diğer taraftan Şah İsmail, Kasım Han'ı Musul ve Kerkük üzerine yollamıştır. O sıralar Kerkük'ü Kerkük Mirimiranı Bostan Paşa idare etmektedir. Fakat bu zat Acem saldırılarına karşı koyamaz ve Diyarbakır'daki Hafız Paşa'ya sığınır. Kerkük'ün düşmesini Musul takip eder. Bu olayların devamı sırasında Osmanlı padişahı, Küçük Ahmet'i Mardin'e vali tayin eder. Aslen Arnavut olan Küçük Ahmet yiğit bir kişidir. Padişahtan emir gelince Becevi İbrahim'i de yanına alarak 500 askerle Musul'a yürür. Acemler, Sıncar Beyi Hacı Bey'den yardım isterlerse de, yardım daha yetişemeden Küçük Ahmet, Musul'a varır. Acemler karşı koymadan kaçarlar. Musul böylece kolaylıkla Küçük Ahmet'in eline geçer. Sonradan gelen yardım kuvvetlerinin öndegelenleri tutulup idam edilirler. Küçük Ahmet yeğenini Sincar Hâkimliğine getirir. Becevi İbrahim Bey'e de Rakke emirliğini verir.

Küçük Ahmet'in H. 1307'de ölümü üzerine yerine Şah Mirze getirilir. Şah Mirze'nin genç ve tecrübesiz oluşu sebebiyle kısa bir süre sonra Sultan Murat tarafından azledilip, yerine Husro Paşa tayin edilir. Husra Paşa'nın Koçhisarlı defterdar Bekir Paşa ile arası açıktır. Halbuki

Mardin'e gidebilmesi için de Koçhisar'dan geçmesi icabetmektedir. Bunun üzerine bir kolayını bulup Bekir Paşa'yı yakalar ve getirip Mardin'e hapseder. Daha sonra da Musul'a gidişinde yolda öldürür.

Husro Paşa aldığı emir üzerine Bağdat'ı işgal için yola çıkar. Ve gelip şehri kuşatır. Fakat kış bastırdığından alamaz. Yeniçeriler iki yıldır da memleketlerinden uzak oldukları için yorgun düşmüşlerdir. Mardin'e geri dönülür.

Bunun üzerine IV. Murat, Husro Paşa'yı azlederek yerine hafız Paşa'yı tayin eder. Hafız Paşa Genel Meclis'ten aldığı bir kararla Mardin ve Diyarbakır'daki askerleri İstanbul'a gönderir.

Başka bir rivayete göre, Küçük Ahmet, Musul'u aldıktan sonra yerine Mardin Valiliği'ne Abdullah Ağa tayin edilmiştir. H. 1037'de Musalli Ağa, 1038'de Cafer Paşa ve 1039'da da Yakup Paşa aynı görevde bulunmuşlardır. Yakup aşa, Mardin'in batı kesimini terkedip, kendi zamanında inşa edilen doğu kesimindeki sarayda oturmuştur. Valiliği ise H. 1040'tan 1046 yılına kadar sürmüştür. Zamanında kayda değer bir olay ise, H. 1042 yılında Murtaza Paşa ve Timur, Kazık Halil Paşa'nın kuvvetleriyle birleşerek İranlıları yenmesidir. Yakup Paşa'dan sonra yerine Hüseyin Ağa geçmiştir (H. 1046 - 1048). İki yıllık valiliği sırasında önemli bir olay olmamıştır. Sadece bu arada IV. Murat, Bağdat seferinde Mardin'den geçmiştir.

Ondan sonra valiliğe gelenler sırayla şöyledir :

Mataracı Ahmet Ağa	1049 - 1052
Yakup Paşa (ikinci defa)	1052
Ferhatzade Ömer Bey	1053
Mataracı Ahmet (ikinci defa)	1054
Süleyman Ağa	1055
Nebi Ağa	1056
Kör Hasan Ağa	1057
Mahmut Ağa	1058
Nasif Ağa	1059
Bekir Paşa	1060
Nasif Paşa (İkinci defa)	1061
Acem Muhammet Ağa	1062
Derviş Ağa	1063
Hacı Musa Ağa	1064
Sivaiş Ağa	1065

Sincarlı Mustafa Ağa	1066
Sivaiş Ağa (ikinci defa)	1067
Hızır Ağa	1068

Hızır Ağa'nın zamanında şehri büyük bir veba salgını kaplamıştır. 15 şubat ile 21 eylül arasında hüküm süren salgın pek çok insanın ölümüne sebep olmuştur. 21 eylülde Mar Mihail Kilisesi çevresinde yapılan sayıma göre hayatta kalanların sayısı 1034'tür.

Karakaş Muhammet Ağa	1069
Koca Yusuf Ağa	1070
İbrahim Ağa	1071 - 1074
Bakkal Muhammet Ağa	1074
Koca Yusuf Ağa (ikinci defa)	1075
Ali Bey	1076
Bakkal Muhammet Ağa (ikinci defa)	1077

Bakkal Muhammet Ağa'nın ikinci valiliği sırasında Mardin'de büyük bir deprem olmuştur. Surlar ve evlerin dörtte üçü yıkılmış, Sarı Cami'nin minaresi düşmüş, yerlerde büyük çatlamalar görülmüş ve sular fışkırmıştır.

Şeytan Yusuf Ağa	1078
Aksakallı Osman Ağa	1079 - 1081
Musallı Mehmet Ağa	1081 - 1083
Abdi Ağa	1083 - 1085
Arslan Ağa	1085
Kedi Osman Ağa	1086
Hasan Ağa	1087
Cafer Ağa	1088
Sarhoş Muhammet Ağa	1089 - 1091

Onun zamanında bilinmeyen bir sebepten bir hafta süren umumî bir eğlence tertip edilmiştir.

Halil Paşa	1091

Halil Paşa'nın valiliğine rastlayan devirde büyük bir pahalılık baş göstermiştir. Buğdayın kilesi (1 kile takriben 50 kg.'dır) üç kuruşa, unun batmam ise (1 batman 8 kg.) on beş paraya yükselmiştir. Bu arada Gurslu Cuma adında bir muhtekir satmak üzere Mardin'e bir miktar buğday getirir. Fahiş bir fiyat istemesi üzerine halk tarafından linç edilerek öldürülür. Bunu duyan Diyarbakır valisi, Mardin halkından öldür-

me cezası olarak 30 kese para alır. Bunun üzerine halkın bir kısmı Mardin'i terkeder.

Hasan Bey	1092
Halil Paşa (ikinci defa)	1093
Hasan Bey	1095 - 1098
Muhammet Ağa	1098
Uzun Ali Ağa	1099
Kiki Ahmet Ağa	1100

Kiki Ahmet Ağa'nın devrinde aralık ayında Mardin'e gelen bir paşa, Müslümanlardan 55, Hıristiyanlardan 33 ve Yahudilerden de 11 kese parayı zor ve tehdit yoluyle almıştır.

Şeyhoğlu Kasım Ağa	1101 - 1103
Mustafa Ağa	1104
Kiki Osman Ağa	1105
Yakup Paşa'nın oğlu İsmail Bey	1106
Kilisli Kasım Ağa	1107 - 1114
Yakup Paşa'nın oğlu Süleyman Bey	1114
Milli Mustafa Bey	1115
Deli Halil Paşa	1116

II. ci Veba salgını Deli Halil Paşa'nın zamanında olmuştur.

Yakup Paşa'nın oğlu Osman Bey	1117 - 1119
Milli Mustafa Bey (ikinci defa)	1119 - 1121
Yakup Paşa'nın oğlu (ikinci defa)	1121
Milli Mustafa Bey (üçüncü defa)	1122

Bu devirde başkanlık için Yakup Paşa'mn oğulları ile Millizadeoğulları arasmda geçimsizlik çıkmış ve şehir ikiye ayrılmıştır. Taraflardan biri Yakubî diğeri ise Millî idi. Başa geçen taraf diğer tarafı ezmeye çalışırdı. Bu arada Mardin tekrar Bağdat'a bağlandı ve emirliğe Halil Paşa atandı 1124.

Hacı Sadık Ağa	1125 - 1141

Hacı Sadık Ağa, Mardin'i onarıp bir düzene sokmuştur.

Hacı Sadık Ağa oğlu Muhammet Ağa	1141 - 1147

Muhammet Ağa evlerden vergi almaya başlamıştır. 1143'te İran sefirleri olan Rıza Kuluhan ve Veli Muhammet Han, Mardin Kalesi'nde tutukluydular.

Kabasakal İbrahim Ağa 1147 - 1148

Onun zamanında Mardin, İstanbul'a bağlanmıştır.

Bunun üzerine Sultan Mahmut, aslen Mardinli olan Ali Rıza Bey'i Mardin Valiliğine tayin etmiştir. Fakat Rıza Bey'in valiliği ancak dört ay sürer. Ölümü üzerine yerine geçen oğlu Taki Bey ise öldürüldüğü için valiliği ancak iki ay sürmüştür. Ahmet Paşa, padişahın cariyelerinden birinin oğlu olması hasebiyle, padişah sülâlesinden geldiğini düşünüyordu ve bu sebeple de Mardin'i İstanbul'dan ayırıp Bağdat'a bağlamak istiyordu.

O zaman Diyarbakır merkez valisi, Mardin ve Diyarbakır'ın bir idareye bağlanmasını rica etti. Bu teklif İstanbul hükümetince uygun karşılandı ve bu çevreye şu kimseler atandı:

İlyas Ağa 1148'de dört aylık bir valilikten sonra ayrılınca yerine geçen Milli Abdullah Bey sadece 8 gün başta kalmıştır.

Selim Ağa (1148 - 1150). Zamanında Mardin, Bağdat'a bağlandı.

KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

MARDİN'İN HAKİMLERİ - ŞEHİR HALKI VE ÇEVRESİ (H. 1150 - 1192)

Mardin'in hâkimleri sırasıyle şöyledir:

Sadık Ağa'nın yeğeni	1150 - 1152
Ömer Ağa	1152 - 1154
Hazine Kâtibi Muhammet Efendi	1154 - 1158

Muhammet Efendi zalimliği yanında cömertliğiyle de isim yapmıştır. 500 kadar taraftarı olduğu söylenir.

Rüstem Ağa 1158

Sadece altı ay kadar idarede kalmıştır.

Muhammet Efendi 1158 - 1160

Bir buçuk yıl idarede kalmıştır.

Ebu Leyla Süleyman Paşa 1160

Onun zamanında Mardin, İstanbul'a bağlanmıştır.

Ali Rıza Paşa oğullarından	
Uzun Hacı İbrahim	1161
Pir Ahmet Ağa	1161 - 1162
Haşrızade Süleyman Ağa	1163

Zamanında Mardin, Bağdat'a bağlanmıştır.

Tokatlı Osman Ağa	1163 - 1164
Ömer Ağa (ikinci defa)	1164 - 1168

Dört yıllık idâreciliği zamanında şehir merkezinde bazı eserler meydana getirmiştir. Meselâ Çarşı yakınındaki Rihan Camii ve minaresi Ömer Ağa'dan kalmadır. Caminin gübrelik olan temeli kazılırken, çürümemiş durumda bir ceset bulunmuş, buranın kutsal bir yer olduğuna kanaat getirilmiştir. Caminin inşasına Ahmet Paşa'nın kızı maddî yardımda bulunmuştur.

Abdurrahman Ağa	1169
Ömer Ağa (üçüncü defa)	1169 - 1171

Ö devreye rastlayan yıllarda kıtlık o derece amansız bir hal yaratmıştı ki, halkın açlıktan ölü ve çocuklarını yediği söylenir.

Osman Ağa (üçüncü defa)	1171 - 1173
Köprü Beyi Mustafa Ağa	1173 - 1174
Ömer Ağa (dördüncü defa)	1174 - 1176

Vezir Ebu Leyla'nın vefatı bu devreye rastlar.

Gürcü Hasan Kâhya	1177
Ömer Ağa (beşinci defa)	1177 - 1179
Hacı Süleyman Ağa	1179 - 1182
Gürcü Hasan Kâhya (ikinci defa)	1183

Bir süre Musullu İsmail idarede kaldıktan sonra yerine tekrar Hasan Kâhya geçmiştir. 1186 yılına rastlayan bu devrede çevrede kolera salgını baş göstermiştir. Göllü Köyü'nde günde 35 - 40 kişinin öldüğü söylenmektedir. Bütün can kaybı 1500'e varmaktaydı.

Hacı Süleyman Paşa	1187

Bu zat bazı uygunsuz davranışları yüzünden Mardin'den kovulmuştur.

Hasan Kâhya (dördüncü defa) idarenin başına geçmiş, bir yıl sonra önce Kerkük'e sonra da Bağdat'a vezir olarak atanmıştır.

Yusuf Ağa zamanında Mardin'de birtakım kargaşalıklar olmuştur. Bunların başlangıcı olarak Müftü Ahmet Ağa ile Millizade İsa Bey'in anlaşmazlığı zikredilebilir. Millizadelerden İsa Bey'in kardeşleri olan Abdullah Bey, Muhammet Necip ve Haydar Beyler şehrin ilerigelenlerini bir araya toplayıp, Müftü Ahmet Ağa'nın işine son verilmesine ve şehirden sürülmesine karar verirler. Bir grup silâhlı kişiler Ahmet Ağa'nın evine giderken vaziyeti farkeden Ahmet Ağa daha erken davranıp kaçar. Hasımları ise evini yağma ederler.

Bu olaylar vuku bulduğu sırada Ahmet Ağa'nın Bağdat'ta bulunan kayınpederi Hacı Abbas Ağa'ya Mardin'in idaresi vekâleten verilmiştir. Hacı Abbas, Mardin'e varıncaya kadar geçen sürede Yusuf Ağa, Mardin idare vekilliğini Millizade Abdullah Bey'e teklif etmiştir. Ne varki Hacı Abbas'm Müftü Ahmet'in başına gelenlerden haberi yoktur. Abdullah Bey her ne kadar korkarsa da teklif edilen işi kabul eder. Ve ilk iş olarak Müftü Ahmet'in yağma edilen eşyalarının toplatılması için tellallar bağırtır. Fakat gene de hepsini bulmak mümkün olmaz. Hacı Abbas ancak Nusaybin'e vardıktan sonra Müftü Ahmet'in başına gelenlerden haberdar olur. Bunun üzerine derhal Millizadelerden Abdullah Beyle Hacı Bey'in yakalanmalarını emreder. Bunun üzerine İsa Beyle Muhammet Necip Bey, Mardin'den kaçmak zorunda kalırlar. Hacı Abbas Ağa, Firdevs Çeşmesi'ne vardıkları zaman, Kale kumandanı İbrahim Bey'in idamını emreder. Böylece yağma hareketine öncülük eden İbrahim Bey'in cesedi ibret olunmak üzere halka teşhir edilir.

Bağdat'tan dönen Yusuf Ağa idam edilmiş cesedi görerek şehre girer. Hemen yağma edilmiş olan malların geri kalan kısımlarının da bulunmasını emreder. Mallar toplatılır. Millizadelerden Abdullah ve Haydar Beyler Kale'de tutuklu kalırlar.

O sırada Sırgeci Emiri Hacı Hasanoğlu Hüseyin Ağa, Yusuf Ağa'ya tehdit edici mahiyette bir mektup göndererek, Kalede tutuklu bulunan beylerin serbest bırakılmalarını talep eder. Bu mektubu diğer aşiretlerin tehdip mektupları takip eder. Yusuf Ağa, özellikle Hüseyin Ağa'nın mektubuna öfkelenir ve çevre aşiretlerinden 1500 asker toplar. Aralarında Ömeryan Emiri Osman Ağa, Muhallemi Emiri İsa Bey ve Sadet Emiri Hasan Bey olduğu halde savaş hazırlığına girişirler. Bundan korkan Hüseyin Ağa, çöl Emiri Milli Timur Paşa'ya sığınır ve Yusuf Ağa ile aralarını bulmasını ister. Milli Timur Paşa da ricasını kabul eder ve ikisini barıştırır. Yusuf Ağa şerefine, Hüseyin Ağa muhteşem bir ziyafet

düzenler, günlerce yenilip içilir. Bu fırsattan istifade etmesini bilen Yusuf Ağa, Sırgeciler'e bazı kaleleri verir ve karşılığında onları kalede tutuklu bulunan Millizadleeri öldürtmeye ikna eder.

Millizadelerin ölüm haberi H. 1191 yılı baharında Bağdat'a ulaşınca Bağdat valisi Mardin'e gelip Hacı Abbas'ın azlini emreder. Üç ay sonra Mardin'in idaresi gene Yusuf Ağa'ya verilir. Bu sırada Müftü Ahmet Efendi, Bezirzade Hacı Muhammet Ağa, Köse Ali, Fetva Kâtibi Mahmut Efendi, Şehidiye İmamı Molla Ömer, Deri Kasım Ağa, Tüfekçibaşı Hışman, Ali Kâhya'nın oğulları Şehmus ve kardeşi Hacı Mustafa ile beraber Kabala'ya kaçarlar. Alanı boş bulan Sırgeci Hüseyin Ağa da Tay Şeyhi ve Gurs zabiti Hacı Hasan Bey'i yanına alarak Mardin'e gelirler ve Hacı Abbas'ı yakalayıp Kale'ye hapsederler. Sonra Yusuf Ağa gelince serbest bırakıp Bağdat'a yollar. Mardin'in idaresini de Gurslu Hasan Ağa'ya verir. Hasan Ağa, bir tertiple bir ara Mardin'den kaçan Abdullah Bey'i, Ali Kâhya oğlu Şehmus ve Hışman'ı, Bezirzade Hacı Muhammet'i çağırtıp kendilerine çeşitli rütbeler tevdi eder. Bütün bunları öyle ustalıkla yapar ki, bir tuzak karşısında olduklarını hissetmezler. Bir biçimine getirip kendilerini hazine dairesine yollar ve içeri girer girmez öldürülürler. Sadece 10 kese altın veren Bezirzade ile bir kese altın veren Osman Bey kurtulurlar H. 1191.

Yusuf Ağa, Ömeryanlı Osman'ın tedibine askerleriyle bizzat gider. Fakat Tay Şeyhi aracılığıyle anlaşmaya varırlar. Sonra Yusuf Ağa tekrar Mardin'e döner ve orada yerleşir. Zamanında Bağdat valisinin ölümü üzerine valiliğe Kerkük Valisi Gürcü Hasan Paşa atanır H. 1192.

Yusuf Paşa'nın son zamanlarında tekrardan iç karışıklıklar baş göstermiştir. Güpegündüz yol kesilip adam soyulması ve silâhlı yedi kişinin odasına girip Yusuf Ağa'yı öldürmeleri asayişin ne derece zayıf olduğunun bir delilidir. Yusuf Ağa'yı katleden eşkıyalar daha sonra Ömeryanlı Osman'a da çok zulümde bulunmuşlardır H. 1192.

KIRK ALTINCI BÖLÜM

MARDİN HAKİMLERİ VE HAYATLARI (H. 1192 - 1231)

Yusuf Ağa'dan sonra Mardin'i Yakupoğlu Abdülkadir yönetmiştir. Kendisinin Mardin'e tayini duyulunca Tüfekçibaşı, Fetva Kâtibi Haki Ahmet Efendi, Hızır Efendioğlu Abdurrahim Efendi, Alizade Ali Efendi, Millizade İsa Bey ve diğer bazı kişiler şehri terketmişlerdir. Bu arada Rüstem Ağa da Diyarbakır'a kaçmış, fakat orada zehirlenerek öldürül-

müştür. Abdülkadir Efendi idarenin başında sadece dört ay kalmıştır. Halkın çoğunluğu kendisini sevmemiş ve mallarını alıp şehirden atmışlardır. H. 1192-1193 yılları arasında İsmail Kâhya'yı görüyoruz. İsmail Ağa'dan sonra yerine Arap Ali Ağa geçmişse de üç ay sonra yeniçeriler tarafından haznedarı Süleyman ile birlikte öldürülmüştür. H. 1193 yılı Recep ayının 15'inde durumu işiten merkez, yeniçerilerin ilgasında belki daha da acele davranmışlardır.

Peşinden Milli Muharremoğlu İsa Bey geçmiştir. İki yıl süren idareciliği sırasında zulmünden bıkan birçok halk şehri terketmiştir. İsa Bey'den sonra idare bir yıllığına İbrahim Bey'in eline geçer. H. 1197. Onun zamanında Derliler ile Daşilerin arası açık olduğundan, Derli Kasım Ağa, kardeşi İbrahim ve altı kişi Daşiler tarafından öldürülmüştür.

1198'de idarede Cenütoğlu Abdullah'ı görüyoruz.

Mardin hâkimliğini 1199'da Millizade İsa Bey yapmıştır. İsa Bey Bağdat'tan Nusaybin'e gelince Daşileri, kardeşi Muhammet Necip'i ve Ömeryanileri, Mardin ayanından Tekke Hatibini, Köprüzade Mehmet Ağa ve Cevzi Ali'yi öldürmeleri için Mardin'e yollar. Emri üzerine her üçü de evlerinde öldürülür H. 1200.

1220'de Mektupçu Osman Ağa geçer. Valiliği sadece 18 gün sürmüştür. O da zehirlenerek öldürülmüştür.

1201'de bir seneliğine Mustafa Ağa idarede bulunur. Mustafa Ağa, Serdar Ağa ile Hasan Tote'yi öldürmüştür.

1203'te Milli İsa Bey üçüncü defa valiliğe getirilir.

1203-1205 yılları arasında İbrahim Bey'i hâkimlikte görüyoruz.

1205'te Milli İsa Bey dördüncü defa valiliğe gelir. Milli Timur Ağa'nın isyan etmesi üzerine Osmanlı Sadrazamı, Bağdat Valisine isyanın bastırılmasını emreder .Vali de 1205'te kalkıp ordusuyle birlikte Mardin'e gelir. Bunu duyan Milli Timur Ağa, Sancar'a kaçar. İki yıl sonra da Bağdat'a gelip Süleyman Paşa'ya sığınır ve affını ister. Affedilerek Urfa Valiliğine tayin edilir. Fakat Urfa halkı kendisini şehre sokmaz. İstanbul'dan, Saray'dan gelen emir üzerine görevinden geri alınır. Süleyman Paşa dört aylık idareciliği zamanında Sırgeci Hüseyin Ağa ile Gurslu Hüseyin Ağa'yı yakalayıp Mardin caddesinde asar. Ayrıca devlet büyüklerinden, Timurlenk ve Kasım zamanında yıkılmış olan Mardin'in onarılmasını ister. Zamanın Süryanî Patriği İğnatiyos Mette, kardeşi Metropolit Abdullahat ile Mardinli Metropolit İlyas, Süleyman Paşa'yı zi-

yaret ederek kiliselerin ve Deyrülzafaran Manastırı'nın onarılmasını rica ederler. Bu isteklerini gayet makul karşılayan Süleyman Paşa, onarım işiyle bizzat yakından ilgilenir. Zamanından kalma iki yazıttan biri Deyrülzafaran Manastırı'nda, diğeri ise Kırklar Kilisesi'nde bulunmaktadır.

Bağdat'a dönmeden önce çapulculuk ve eşkıyalıklarıyle halkı bezdiren Masusan Yezidilerinden 220 kadarını öldürmüştür.

Mardin sur duvarlarının onarımına ancak o gittikten sonra başlanmıştır. Onarım üç yıl kadar sürmüştür. Bu arada Hüseyin Ağa'nın kardeşleri ile Timur Ağa'nın kardeşi İbrahim Ağa büyük bir ordu toplayarak Mardin üzerine yürürler. Maksatları Milli İsa Bey'i ya öldürmek ya da Mardin'den sürüp atmaktır. Her gün şehre akın yapan mütecavizler İsa Bey'in sert karşı koymasına rağmen birçok bağ ve bahçenin yağma edilmesine ve 20 kadar insanın katledilmesine mani olamaz. Onun üzerine Diyarbakır ve Mazıdağ Millizadelerinden yardım ister. Gelen yardımla mütecavizlere saldırıp dağıtır ve 40 kadarını yakalayıp saray avlusunda cesetlerini halka teşhir eder. Ömeryanlı Şeyh Yusufoğlu Osman Ağa'nın araya girmesiyle taraflar aralarında anlaşırlar ve İsa Bey Şemdin Ağa'ya kıymetli bir kürk ve 25 kese para öder. İsa Bey surların onarımına tekrar devam eder, fakat daha bitiremeden H. 1207 yılının Zilhicce Bayramı gecesi ölür.

Yerine geçen kardeşi Muhammet Necip Bey zalim bir insandı. Mezalimine dayanamayan halk saraya hücum ederek saray nazırı ile Milli Emiri'ni öldürür. Kendisi ancak kaçarak canını kurtarır ve bir daha da geri dönmez. Böylece başta dört ay gibi kısa bir zaman kalabilmiş olur. Yerine geçen Sarı Muhammet Ağa idarede bir buçuk yıl kalmıştır. Halk tarafından pek sevilmediği için Koçhisar'a göç etmek zorunda kalır. Bir süre sonra tekrar Mardin'e dönmek isterse de halk bırakmaz H. 1208.

Yerine Bağdatlı Ali Bey geçer. Tüfekçibaşı Abdülkadir Ağa'dan hoşlanmayan Ali Bey, Daşilerin düşmanı olan Abdürrahim Ağa'nın yardımıyle, gene Daşilerden olan Abdülkadir Ağa'yı öldürür. Abdürrahim Ağa da tüfekçibaşı olur H. 1210.

Bundan sonra Millizade Necip Bey'i ikinci defa olarak başta görüyoruz. Bunun üzerine Tüfekçibaşı Abdürrahim Bey isyan eder. Sürgücü Fındi ve Savur Emiri Salih Beyle birleşir. Necip Bey durumu Nusaybin'deki Süleyman Paşa'ya iletir. Süleyman Paşa da ona Musul, Kerkük, Kürt ve bazı çöl kabilelerini yardıma yollar. Bu arada Sürgücü Fındi'nin yeğeni Timur, Necip Beyle birleşince Sürgücüler ikiye ayrılır. Böylece Ne-

cip Bey, Timur'un yardımıyle Fmdi'yi yener, Fındi'nin birçok taraftarının kelleleri uçurulur.

Bu arada Mardin halkı 40 gün muhasarada kalmıştır. Gece gündüz surları korumaktan ve kıtlıktan perişan duruma düşmüştür. Bunun üzerine bir özür mahiyetinde olmak üzere Abdurrahim Bey'i Necip Bey'e teslim ederler. Necip Bey de Abdürrahim Bey'i bağlı olarak Bağdat'a yollar, fakat yolda öldürülür. Necip Bey ayrıca kabadayılardan Mahmut Ağa'yı, Ulu Cami kâtibi Lutfullah'ı ve pazarcıbaşılardan Hacı Ahmet ile Hacı Muhammet'i öldürür. Abdürrahim Bey'in evini de yıkarak yağma eder. O derece sert tedbirler almıştır ki, etrafa korku salan Kürtleri bile sindirmiştir. Zamanında ucuzluk alıp yürümüştü. Rivayete göre buğdayın kilesi 4, arpanın kilesi 2 paraya satılmaktaydı. Gene onun zamanında kolera salgını olmuştur. H. 1214'te vukubulan salgında 333 kişinin öldüğü söylenmektedir. Necip Bey'in valiliği 1215 yılına kadar sürmüştür.

Necip Bey'den sonra yerine üç aylığına Derviş Ağa geçmiştir. Onu takiben de Abdullah Ağa idareye gelir. Zamanında Daşili Fettah Ağa ve bazı taraftarları isyan ederler. Bunu duyan Derviş Ağa askerlerini Fettah Ağa üzerine yollar. Mansuriye Köyü'nü yağma eden asi Daşiler korkup kaçarlar. Bu defa köyü askerler talan ederler. Fakat ele geçen ganimet yoksullara ve geçim sıkıntısı içindeki dul kadınlara dağıtılır. Bu sırada Süleyman Paşa vefat eder. Bundan korkan Derviş Ağa Mardin'den kaçıp Hasankeyf'e gelir. Sonra affını rica eder. Arzusu kabul edilince vezirin yanına gider. Hâkimliği bir yıl beş ay sürmüştür.

Ondan sonra sabık hâkim Muhammetoğlu Mustafa idarenin başına geçer 1218. İdarede altı ay kalmıştır.

Ali Bey ikinci defa başa geçer. Zamanında çölde suna denen bir haşere felâketi baş gösterince buğday fiyatları beş misli artar. H. 1219.

O sıralarda Bağdat Veziri Ali Paşa, Bağdat eşrafından olup Sincar'da mukim Savioğullarından hıyanet görünce, Sincar'a giderek hainleri öldürerek Bağdat'a geri döner. Ali Paşa, Sincar'da bulunduğu sıralarda, Mardin hâkimi Ali Bey kendisine zahire yardımında bulunmuş ve kendisini ziyaret etmiştir. Ali Bey şehre dönüşünde zehirlenerek ölmüştür 1220.

Onun arkasından İsa Bey'in oğlu Muhammet Sadık Bey'i başta görüyoruz. Bir buçuk yıllık idareciliği sırasında çeşitli kargaşalıklar olmuştur. Tüfekçibaşı Mustafa Ağa ile Odabaşı Selimoğlu Hüseyin'i öldürtmek isterse de başaramaz. Bunlar Ömeryan Emiri'nin yanına kaçıp sığınırlar. Sadık Bey de Tüfekçibaşılığına Abdülfettah Bey'i Odabaşılı-

ğına da Ahmet Bey'i tayin eder. Bu ikisi Daşi kabilesinden olduklarından, Haruni kabilesinden olan Mustafa ve Hüseyin Beyler onlarla anlaşamıyorlardı. İki kabile arasındaki husumet, Sadık Bey'in azline kadar devam etmiştir 1222.

Sadık Bey'den sonra çok kısa bir müddet için İspiroğlu Osman Ağa idareye gelmiştir. Bunun peşinden Fettah Ağa idareyi ele almak üzere uğraşır. Beş ay gibi bir süre devam eden bu uğraşı halkın huzurunu kaçırmaya yetmiştir. Bunun üzerine Azap Ağası halktan kendisini başa geçirmelerini ister. Fettah'ı şehirden atacağı ve şehri yabancı kabilelerden temizleyeceğini vaat eder. İlk iş olarak da Fettah'a haber göndererek şehri terketmesini bildirir. Tek çıkar yolun bu olduğunu gören Fettah şehri terkedince, bu defa Haruniler Mardin'e girmeye kalkışırlar. Fakat Azap Ağası buna da engel olur. Bu sırada vezir Ali Paşa ölmüş yerine Süleyman Bey geçmiştir. Mardin halkı durumu Süleyman Bey'e iletir. O da Harunilerin şehre alınmamasını ve bu davadan vazgeçmelerini bildirir 1223.

Onun arkasından bir sürü uğraştan sonra Ebudıbıs diye anılan Ahmet Ağa başa geçer. Halk kendisini pek sevmemektedir. Halkın güvenini kazanmış olan Şeyhoğlu Abdürrahim Ağa, Azap Ağası Hüseyin Ağa ve bayraktarlardan Hacı Ahmet Ağa'dan çekindiği için onları bertaraf etmek üzere gizli olarak Harunilerle anlaşır ve şehre hücum etmelerini söyler. Harunilere Ömeryaniler ve dağ Kürtleri de katılır ve hep beraber bugünkü Savur Kapısı'na dayanırlar. Azap Ağası ve arkadaşları mütecavizlerin şehre girmesine engel olmak için uğraşırlar ve ancak beş ay kadar dayanabilirler. Muhafızlardan Hıdır Kasım, saldıranlar tarafından kandırılınca Deri mahallesinden şehre dalarlar. Haruniler ve yrdımcıları şehre girince ilk iş çarşıyı yağma ederler. Sonra Azap Ağası'nın evini yakarlar ve Bayraktar Hacı Ahmet Ağa'yı öldürürler. Bunun üzerine halk kale'ye sığınır. Bunu fırsat bilen Kürtler evleri yağma edip ne bulurlarsa alıp götürmekle meşguldürler. Kale kapısına dayanan Haruniler halk tarafından taş yağmuruna tutulurlarsa da yılmazlar. Azap Ağası, Fetth ve arkadaşları durumun kritik olduğunu anlayarak Kale'nin arka kapısından gizlice kaçarlar. Artık Haruniler şehre hâkim olmuşlardır. Bu arada Fettah boş durmayıp asker toplar ve tekrar Mardin'e gelir. Bunu gören Haruniler şehri terkedip kaçarlar. 10 aylık Ebudıbıs'ın hükümranlığı da böylece sona ermiş olur 1223.

Bu olanlardan sonra Azap Ağası Hüseyin Ağa başa geçer. Süleyman Paşa onun ismini duymuş ve kendisini takdir etmiştir. Her ne kadar ilk önce kaçanların arasında bulunmuş ise de, hâkimliğe tayin edildiği ha-

berini alınca hemen koşup Mardin'e gelmiş ve duruma hâkim olmuştur. Asileri teker teker tesbit edip hepsini asmıştır. Bunların arasında Gurs Emiri Abdullah Ağa, Ömeryan Emiri müzevvir Mustafa Ağa, Tüfekçibaşı Abdülfettah Bey, Kiki Emiri Abdi Ağa, Gurs yiğitlerinden kellik ve Bekçibaşı Allaf İbrahim Ağa bulunmaktaydı. Rişmul ve Benabıl köylerinden, Kale'de tutuklu bulunan 24 kişinin de idamına emir verir. Bununla da yetinmeyerek vezir tarafından gönderilen 2.000 kişilik bir kuvvetle, Mardin halkının başında her zaman bir dert kaynağı olarak bilinen Rişmul ve Benabıl köylerine saldırır. 50 kadarını öldürür, 200 kadar da esir alır. Sonra fidye karşılığı bunları salıverir. 1224.

Bu sıralarda Süleyman Bey vezir olarak bulunduğu Bağdat'tan Mardin'e gelir. Oradan da Diyarbakır'ı istilaya giderse de almadan döner. Hüseyin Ağa kendisini Nusaybin'e kadar uğurlar. Az sonra da Nusaybin'de zehirlenerek ölür 1226.

Hüseyin Ağa'nın yerine Muhammet Sait Ağa geçer. Muhammet Sait tayin haberini çölde bulunduğu bir sırada alır. Mardin'in idaresini eline geçirmek isteyen Hüseyin Ağa'nın kardeşi Derviş, Muhammet Sait'e baş kaldırır. Daşilerle anlaşmak üzere şehri terkeder. Muhammet Sait ise Millizadelerden topladığı gönüllü askerlerle Daşilerin üzerine yürür. Derviş ve birçokları öldürülür, kalanları da dağıtılır. H. 1226.

Osmanlı padişahı bu çevredeki karışıklığa bir son vermek üzere Başkâtip Halit'i yollar. Halit bir biçimine getirip Süleyman Paşa'yı öldürür ve başını da İstanbul'a yollar. H. 1227. Abdullah Paşa'yı da Süleyman Paşa'nın yerine Bağdat'a vezir tayin ettikten sonra İstanbul'a döner. Bazı fesatçılar Abdullah Paşa ile Muhammet Sait'in arasını bozarlar ve Abdullah Paşa da Muhammet Sait'i yakalayıp Mardin Kalesi'ne kapatır ve mahna da el koyar.

Muhammet Sait'ten sonra iş başında Erbilli Neder'i görüyoruz. Ebu Neder, Muhammet Sait'e çok çektirmiş ve malına el koyanlar arasma karışmıştı. Taraftarlarına da etmedik eziyet bırakmamıştı. Bir iş için Nusaybin'e giderken yolda eceliyle ölünce plânları da suya düşmüş oldu 1227. Bu sırada Muhammet Sait, Abdullah Paşa tarafından Bağdat'a çağrılır ve yolda Ebu Neder'in cenazesine rastlar. Erbil'e götürülmek üzere kardeşi Yusuf Ağa'ya refakat eder. Böylece Neder'in kardeşi ile aralarında bir dostluk kurulmuş olur. Hatta şöyle bir de laf etmiştir: «Kaderinde ölüm yazılı olan, kuvvetlilik iddiasında bulunmamalıdır...»

Kerküklü Sarı Muhammetoğlu Mustafa ikinci defa Mardin idaresine geçti. Altı ayhk hâkimliği sırasında Sürgücüler, Daşileri yenip şehrin

yollarını tutarlar ve şehre kaçan Daşileri yakalarlar. Sonra da Kale'ye girip Mustafa Ağa'yı tutarlar. Böylece şehir zalimlerden kurtulmuş olur 1228.

Bu kez Muhammet Sait Ağa ikinci defa olarak başa geçer. Halkın huzurunu kaçıracak hareketlerde bulunan Alizade İsmail Bey ve kardeşi Pozbey, Bayraktar Ömer, Hacı Ebuzeyd ve adamlarından üç kişinin kafalarını kesip Bağdat'a yollar. Şehri kötü kimselerden kurtardığına inanarak bir iş için Koçhisara gittiği sırada, şehir Daşilerden öc almak isteyen ve onları şehirden atmak amacında olan Sürgücüler tarafından muhasara edilir. Mazı Dağı Kürtleri, Dümbüllüler, Behremkiler ve Ömeryanlılar, Sürgücülerle birliktirler. Daşilere şehri terketmeleri bildirilir. Daşiler 1230'da şehri terkederler. Bir süre sonra Muhammet Sait şehre döner ve makamına oturur. Sürgücü Emirlerine haberler göndererek şehre gelmelerini sağlar. Üç günlük ağırlamadan sonra hileyle öldürüleceklerini anlayan Sürgücü Emirler kurtuluşu kaçmakta bulurlar. Yarı yolda Haznedar Bozooğlu Ali Ağa, Tüfekçibaşı Hıdır Ağa ve bazı ilerigelenler, Muhammet Sait'i düşürmek üzere aralarında anlaşırlar. Kendi adamlarının hıyanetine uğrayan Muhammet Sait, Bırtılilerle birlikte Kaleye sığınır. Beş aylık bir muhasaraya dayanamayınca kuzey kapısından Bağdat'a kaçar. 1231'e kadar başta kalan Muhammet Sait'in hükümdarlığı üç buçuk yıl sürmüştür.

KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

MARDİN'İN HAKİMLERİ VE OLAYLARI (H. 1231 - 1259)

Ömer Ebubekir'in kardeşi Erbilli Yunus Ağa başa geçtiği zaman Mardin'de ikilik ve huzursuzluk alabildiğine yayılmıştı. Kötülüklerini bildiği halde, yardımları olur düşüncesiyle Kürtlerle anlaşma yoluna gitmiştir. Sonra da Hıdır Ağa'yı tüfekçibaşılığından alarak yerine Dımbilli Tilli Ağa'yı tayin etmesi, Sürgücüler arasında memnunluk uyandırdı. Bundan istifadeye kalkarak, Sürgücülere köylerine çekilmelerini teklif etti. Fakat Sürgücüler bu teklifi olumlu karşılamadılar ve Kale'ye çekildiler. Yunus Ağa'yı da kurşun yağmuruna tuttular. Bunun üzerine Yusuf Ağa, Milliye Emiri Ali Ağa ile İbrahim ve Ömeryan Emiri Halil Ağa'yı başkanlık mevkiine getirdi. Bu hareketi üzerine piyade ve süvari olmak üzere pek çok yardım görmekte gecikmedi. Sürgücüler bu kuvvetleri Ye-

nikapı mevkiinde karşılarlar ve aralarında çetin bir savaş başlar. Ömeryan askerlerinin bir kısmı kapıdan bir kısmı da surlardan içeri girerek Sürgücü kuvvetlerini çember içine alırlar. Sarıldıklarını gören Sürgücü kuvvetlerinin bir kısmı kaçar, kaçamayanlar da Zarrar Mescidi'ne sığınırlar. Çarpışma sonunda her iki tarafın da ölü sayısı 50'nin üzerindedir. Bozooğlu Ali'ninkiler de dahil olmak üzere Sürgücülerin mal ve hayvanları müsadere ediilr. Ömeryan ve Milliye askerleri Zarrar Mescidi'ni sararlarsa da, Mişkinliler buna mani olurlar. Böylece Sürgücülerin Mescidi terkedip yerlerine dönmelerine müsaade edilir 1231.

Sürgücüler yerlerine döndükten sonra Sürgücü Timur ölür. Zafer sarhoşluğuna kapılan Yunus Ağa ve Daşiler başarılarını kutlarken, Sürgücüler toplanıp gene Mardin'e geri dönerler, surları yıkıp şehre girerler. Karşı koyacak kimse çıkmaz. Yunus Ağa'nın ve diğer evleri yağma edilir. Daşiler kaçarlar. Yunus Ağa'nın yedi ay süren hükümranlığı da böylece sona ermiştir 1232.

Bundan sonra Gürcü Abdülkadir Ağa başa geçer. Bir yıl süren idareciliği esnasında birtakım Sürgücü ve Daşiyi barıştırır. Tüfekçibaşılığa da Selimoğlu Hüseyin Ağa'yı tayin eder. 1223'te yerine üçüncü kez Muhammet Sait Ağa geçer. Birtakım kargaşalıklar baş gösterince, Bağdat, Musul ve Mardin aşiretlerinden derlediği 10.000 kişilik bir kuvvetle Koçhisar'a gelir. Bütün aşiretlerin kendisine itaat etmelerini bildirir. Sürgücüler, Yunus Ağa zamanında vukubulmuş olan üzücü olaylar sebebiyle itaat etmezler ve Avina, Barman ve Tizyan köylerine çekilip müdafaaya geçerler. Başlarında da Mustafa el Şendin bulunmaktadır. Hükümet kuvvetleri kumandanlarından ve aynı zamanda Milliye aşireti başkanı olan İbrahim Ali Ağa el Yusuf'un, Sürgücüler tarafını tutması ve hainçe davranması üzerine Muhammet Sait'in ordusu bozulur ve asker silâhını, çadırını bırakarak kaçar. İbrahim Ali Ağa el Yusuf yakalanıp Bağdat'a yollanırsa da vezir tarafından affedilmiştir. Üç grup şeklinde olan Muhammet Sait kuvvetlerinin kumandanlıklarını o sıralar Abdurrahman Paşaoğlu Osman Bey, Fahirzadeoğlu Süleyman Bey ve Muhammet Sait yapmaktaydılar. Muhammet Sait, Sürgücülerle baş edemeyeceğini görünce kendileriyle iyi geçinmeye karar verir. Hatta oğlunu, Sürgücülerden Findi Ağa'nın kucağında sünnet ettirmiştir. Böylece tatlılıkla hareket ederek memleketi huzur ve sükûna kavuşturur. H. 1234'te yerine Silâhtar Ahmet Ağa geçer. Sürgücülerin korkusundan Daşileri şehirden çıkartır. Sadece Tüfekçibaşılık görevinde bulunan Halil Ağa bir Daşi olarak Mardin'de kalmış olur. Buna bile tahammül edemeyen Sürgücü Mustafa Şemdin Ağa, şehri ablukaya alır. Ancak Halil Ağa'yı şehirden atmadan muhasarayı da kaldırmaz. Tüfekçibaşılığa da Hıdır Ağa getirilir.

Şehri terkeden Daşilerin bir kısmı Deyrülzafaran'a diğer bir kısmı da Benebil köyüne yerleşmişlerdir. 25 şevval 1234'te şehri terkeden Daşiler, ancak 2 rebiyülâhır Hicrî 1235'te tekrar Mardin'e gelebilmişlerdir.

Yunus Ağa zamanında Sürgücülerle Ömeryan kabilesi arasında birtakım düşmanlıklar başgöstermiştir. Ancak Sürgücü Findi Ağa'nın ölümü üzerine Kabala köyünde barışmışlardır. Bu sırada Mardin Hâkimi, Mülkiye amiri İbrahim Ali Ağa'yı azledip yerine Ali Yusuf Ağa'yı tayin edince eski amir ile arası açılır. İtaati reddeden İbrahim Ali Ağa ile Hâkim Ahmet Ağa bir ara Amuda köyünde çekişmeye bile başlarlar. Ancak araya girenler bir vuruşmayı önlerler. Bunun üzerine Hâkim Silahtar Ahmet Ağa, Mülkiye Amirliğinden Ali Yusuf'u alıp yerine Ahmet Elnuman'ı tayin etmek zorunda kalır. Ahmet Ağa'nın arası Tüfekçibaşı Halil Ağa ile de pek iyi değildir. Halil Ağa Daşi ve Sürgücülerden topladığı kuvvetle saraya saldırır herşeyi yağma eder. Hâkim Ahmet Ağa Kale'ye sığınmak zorunda kalır.

Bu defa Mardin hâkimliğine Sabık Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Azap Ağası Davut Ağa geçer. 1235'te Kasım Ağaoğlu Hıdır Ağa'yı, kardeşi ve Tüfekçibaşı olan Abdülselam Ağa'yı, Ahmet el Numan'ı ve ayrıca yedi Milliyeciyi öldürmüştür. Onun zamanında Mardin'de şiddetli bir kasırga olmuş ve bin kadar duvar fırtınadan yıkılmıştır.

1236'da yerine Abdülkadir Elveyda geçti. Daşilere çok insafsızca davranmıştır. Kendisine başkaldıran kabile reislerinden dokuzunun kafasını uçurmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Hacı Mustafa Binali Kâhyaoğlu sabık Tüfekçibaşı Halil Ağa, sabık Tüfekçibaşı Alioğlu Yusuf Ağa, Haşmanoğlu Hacı Muhammet Ağaoğlu Tüfekçibaşı Ahmet Ağa, kardeşi Süleyman Ağa ve oğlu Hacı Derviş. Diğerleri ise kendi yakınlarıdır.

H. 1238 yılı martında Mardin'de veba salgını başgöstermiştir. Kayıtlara göre halk arasında 500'den fazla telefat olmuştur. Veba olduğu sanılan bu salgının tablosu, bir Mardinlinin hatıratına göre şöyledir: Hastalığa yakalanan bir kimsenin gözleri yuvalarından çıkacakmış gibi olmaktadır. Karnı şişer ve az bir müddet sonra da ishalden ölürmüş. Salgını fırsat bilen birçok çapulcu kabile şehri istilâ etmiştir. Perişan duruma düşen halk silâha davranacak gücü kendinde bulamayınca, bu felâketten kendilerini kurtarması için günlerce Tanrıya yalvarırlar. Nihayet hastalık eski hızını kaybetmeye başlar. Bunu gören çapulcular da korkup şehri terkederler. Abdülkadir Ağa üç yıl idarede kalmıştır. Sonra yerine Bağdatlı Halil Bey geçer. Kaçan Daşileri tekrar şehre çağırır. Tüfekçibaşılığa Daşi Fettah Bey'in oğlu Mahmut Bey'i getirir. Odabaşılığına

da Mişkinli Süleyman Bey'i tayin ederek Daşileri ve Mişkileri barıştırır. H. 1240 yılında kale duvarlarını tamire başlar. İşi bütün halka teşmil ederek, her mahalleye kendine isabet eden kısmı tamir ettirir. Zaman zaman Daşilerin, zaman zaman da Mişkilerin tarafını tutar görünerek, maddî menfaat karşılığında diğer tarafa yardım etmek adiliğini göstermiştir. Bununla da yetinmeyen Bağdatlı Halil, birtakım ağır vergiler koymuştur. Meselâ eşeğin yüküne 10, katırın 20, devenin ise 40 para vergi koyduğu söylenmektedir. Eğer yük tüccara aitse bu vergi iki misli şeklinde tahsil edilmekteydi. Dokunan bezlerden bile metre başına vergi almaktaydı. Bu davranışları karşısında çok kimse şehri terkedip civar köylere yerleşmiştir. Nihayet buna dayanamayan halk Savur Kapı'da askere hücum edip ellerinden silâhlarını alırlar. Bartillilerin reislerini de esir ederler. Adamlarının başına gelenlerden korkan Halil Bey yanındaki üç yüz adamıyle sarayda kalır. Çarpışmada halktan 30, askerlerden ise 10 kadar ölen olur (1).

Halil Bey halktan özür dileyerek barış ister. Durumu öğrenmesi için de Hindizade Kadı Muhammet Efendi'yi Ulu Cami'ye gönderir. Hindizade, camiye vardığı zaman kendisini kılıçlarını çekmiş bir sürü kimsenin beklediğini görünce kaçmaya teşebbüs ederse de canını kurtaramaz. Bunu gören Halil Bey, hâkimlikten çekilerek canını kurtarmak ister. Halk namına konuşan Başlıoğlu marangoz Hıdır, Kale'ye çekildiği takdirde kendisine bir zarar gelmeyeceğini bildirir. Halil Bey de deneni yapar. Bu arada Bağdat'a haber yollanıp durum bildirilir. Yeni hâkim gelinceye kadar Halil Bey, Kale'de iki ay kadar tutuklu kalır. Bir yıl hâkimlik yaptıktan sonra azledilerek Bağdat'a gider. (H. 1240)

Halil Bey'in yerine Muhammet Sait 4. defa olarak geçer. Beş buçuk ay sonra vefat edince yerine Hacı Hüseyin Ağaoğlu Azap Ağası Davut Ağa ikinci defa geçer. Davut Ağa iyi niyetle kabileler arasındaki geçimsizliği kaldırıp bir birlik kurmak isterse de, iyi niyetini bir tuzak zannedenden kabile ilerigelenleri çağrısma icabet etmezler. İnananlar ise izzet ve ikramla ağırlandıktan sonra selametle uğurlanırlar.

Odabaşı Mişkinli Şeyh Süleyman'ı yaptığı bir hakaretten dolayı tutup işkence eder, 100 kese parasını da aldıktan sonra idam ettirir. Kendinden öncekilerin koydukları vergileri kaldırır. Bu iyi taraflarının yanı sıra oldukça canavar ruhluydu. Sık sık kamçı cezası verirdi ve kamçıla-

(1) Adı geçen sarayı millizade Muhammet Necip Bey yaptırmıştı. Kaleden sonra en yüksek ve en sağlam yapı olması nedeniyle Abdülkadir Ağa burada oturmuştur.

nanın feryatları duyulmasın diye de davul çaldırırdı. Bu hayata dayanamayan şehir halkı tuzak kurup Davut Ağa'yı öldürmeye kalkışırsa da muvaffak olamaz. Bunun üzerine Davut Ağa zulmünü daha da artırır. Bu arada kendisine karşı gelme hareketlerinin arkasında Daşilerin olduğunu da öğrenir. Birtakım kargaşalıklar meydana gelir, şehir içinde iki köşk basılarak Fettahoğlu Mahmut Bey ve Halil Bey oğlu Ahmet, adamlarıyle birlikte öldürülür. Davut Ağa bunlardan yakalayabildiği iki kişinin kafasını kesip Bağdat'a yollamıştır 1241. Baskıncıların yakalandığı yerin Halil Bey'in köşkü olması nedeniyle köşkün altı üstüne getirilip bulunan bütün kıymetli eşya Davut Ağa'nın köşküne nakledilmiştir. Bu durum civar köyleri korkutunca, Ömeryan kabilesi hariç diğer bütün kabileler aralarında anlaşıp Mardin'e bir bildiri yollarlar. Bu bildiride Davut Ağa'nın şehirden atılması isteniyor, aksi takdirde şehre saldırılacağı bildiriliyordu. Halk buna red cevabı verince kabileler harekete geçerler. Kabile reisleri şunlardı: Mill Ali İbrahim, Musul Şeyhi Elazül, Dakoriye Emiri, Kiki Emiri, Laşeriye Emiri, Gurs Emiri ve Sürgücü Eyüp Şemdin'di. Esasında bunları teşvik eden kimse Urfa İskân Amiri Temir Paşaoğlu Eyüp Bey'di. Gayesi de Mardin'i oturulmaz hale getirip halkı Urfa'ya göçe mecbur etmekti. Neticede Mardin, çarpışmayı kazanıp kabileler kuvvetlerini bozguna uğratmışlardır. Bunun üzerine Diyarbakır Veziri Muhammet Emin Paşa'nın aracılığıyle barış yapildı. Davut Ağa gene görevine devam etti. Ancak iki ay sonra 1242 yılında Bağdat'tan gelen emir üzerine işine son verildi. Bir yıl beş ay idarede kalmıştır.

Davut Ağa'dan sonra Mardin hâkimliğinde sabık Yunus Ağa'nın yeğeni Erbilli Ahmet Ağa'yı görüyoruz 1242.

Erbilli Ahmet Ağa başa geçtiği sıralarda Araplar, Mardin ovasındaki köylere saldırmışlar, çok halkın sağa sola göç etmesine sebep olmuşlardır. Kiki, Sultan, Havas, Amude, Hırrin ve Pirani köyleri harabeye dönmüştür. Bu Arap istilâsını büyük bir kıtlık takip etmiştir. Buğdayın kilesi yüz kuruşa satıldığı rivayetler arasındadır. Erbilli Ahmet Ağa bir buçuk yıl kadar başta kalmıştır.

Yerine Gürcü Abdullah Ağa geçmiştir. Zamanında Bağdat Veziri Davut Paşa 500 asker ile bir miktar para yollar. Buna sebep şehrin onarılması olmasına rağmen, birşey yapılmamıştır. Bağdat Veziri Davut Paşa da, sabık hâkimlerden Davut Ağa'yı idam ettirir (H. 1243).

Yerine bu defa Tatar Ağası Muhammet Sait geçmiştir. İlk işi şehri soyup soğana çeviren Araplara bir ders vermek olmuş ve Nusaybin ile Amude'ye saldırmıştır. Arapları yendikten sonra kuyulara saklanmış ne

kadar zahire varsa alıp Mardin'e dönmüştür. Dağılan halkı yeniden toplamaya çalışmışsa da başaramamıştır. Halk bütün varını yoğunu bırakarak kaçmıştı. Bunun dört sebebini görüyoruz:

1) O zamanlar Orta Anadolu'da salgın halinde hüküm süren veba.
2) Çekirge âfeti
3) Şehre gelen hâkimlerin sert idaresi
4) Yağmacı Arap saldırıları

H. 1243 yılında veba salgını çok yaygın bir hal almıştı. Kuzey Arabistan, Orta Anadolu bu salgında çok telefat vermiştir. Bu arada vebaya yakalanan Mardin Hâkimi Firdevs bahçesinde düşüp ölünce (1243), yerine Hulusgillerden Müftü Hacı Ahmet geçer. Düşmanı olan Debbağoğlu Muhammet Efendi'yi bir süre Kale'de hapsettikten sonra öldürür. Hacı Ahmet'in arası Alay Beyi Ali Bey'le de açıktır. Hacı Ahmet, Ali Bey'i ölü veya diri bertaraf etmeye kalkınca, Ali Bey taraftarları ile Hacı Ahmet taraftarları sebebiyle şehir iki gruba ayrılmış olur. Ulu Cami ile Savur Kapı arasında oturan ahali Ali Bey'in, Diyarbakır Kapı ile Ulu Cami arasındaki halk ise Hacı Ahmet'in tarafını tutuyordu. Bu gergin durum elli gün kadar sürünce, işin vehameti Bağdat vezirine iletilir, o da aralarında anlaşmalarını emreder (23 nisan 1244). Nitekim tam iki taraf anlaşmaya varmak üzere iken Diyarbakır Kapı halkı Ali Beyin evine hücum eder. Müftü Hacı Ahmet'in teşvikiyle yapılan bu suikastten Ali Bey kurtulamaz ve bir sokak arasında hançerlenerek öldürülür. Bunun üzerine halk arasında birtakım tatsız olaylar başgösterince Hacı Ahmet şiddet kullanarak bunları sindirir ve aralarında Tüfekçibaşı Murat Bey ile Odabaşı Şehmus Bey'in de bulunduğu altı elebaşı öldürülür 1246 (1).

Aynı yıl içinde Bağdat Hâkimi Davut Paşa, İstanbul'daki Osmanlı Padişahına isyan edince, Padişah Halep Hâkimi Ali Paşa'ya bir ferman yollayarak gidip Bağdat Hâkimini azletmesini bildirir. 20.000 kişilik bir kuvvete sahip olan Ali Paşa emri yerine getirir. Bu arada Mardin'e de uğrar ve Hacı Ahmet'i azledip beraberinde Bağdat'a götürür. Hacı Ahmet böylece idarede bir yıl on ay kalmış olur.

Hacı Ahmet'ten sonra yerine beş aylığına Kilisli Zeynel Bey geçmiştir. Ondan sonra da aynı mevkie Hacı Ahmet'in oğlu Ebu Bekir gelir. Babası Hacı Ahmet, Ali Paşa ile Bağdat'a giderken Musul'dan geçerler. Musul Hâkimi Ömer Hacı Kasım Efendi, Ebu Bekir'e itaat eder. Ebu Bekir halkı bir intizama soktuktan sonra askerini Musul'da ikiye ayırır. Bir kısmını Halepli Kâhya Hacı Bekir Efendi, Hâkim Hacı Ahmet ve Musul

(1) Öldürenler hakimin teşvikiyle harekete geçen Mışkilerdir.

Hâkimi Hacı Kasım Beylerin kumandasında Tekrit yoluyla Bağdat'a yollar. İkinci kısmını ise Ali Paşa emrine verir ve Kerkük yoluyla Bağdat'a gönderir. Bu sıralarda ise Dicle nehri taşmış ve Bağdat'ın üçte biri telef olmuştur. Bu felâketi veba salgını takip eder. Halkın yarısı da bu salgında ölür. Bu arada da ilk grup askerler Bağdat'a varır. Bu defa Davut Paşa hileye baş vurur. Osmanlı Sarayına sadık olarak bilinen Salih Paşa oğlu Süleyman Beyi çağırıp «Ben Ali Paşa'dan çekiniyorum. Ayrıca Bağdat bu aralık çok kayıp verdi. Yerime senin geçmeni uygun görüyorum. Belki bu şekilde memlekete daha hayırlı ve faydalı bir iş yapmış oluruz» der. Bu sözlere kanan Süleyman Bey, gelen askerî kuvveti tantanayla karşılar ve sarayına davet eder. Hiçbirinin kurulan tuzaktan haberi yoktur. Onlar sarayda, davetteyken Davut Paşa adamlarıyle sarayı sarar. Ancak Kâhya Hacı Bekir kaçmaya muvaffak olur. Mardin ve Musul Hâkimleri öldürülürler. Durum yolda olan Ali Paşa'ya bildirilince, Ali Paşa hiç vakit kaybetmeden yoluna devam eder. Şehre varınca İmamı Âzam köyünde ordusuyle karargâh kurar. İki buçuk aylık bir muhasaradan sonra da Bağdat alınır.

Bu arada Ebu Bekir oğlu Hacı Ahmet Efendi Mardin Hâkimliğine, İsmail Bey oğlu Millizade Hacı Esat Bey de Meclis Başkanlığı'na tayin edilirler. Hâkimin 2,5 ay sonra emekliye ayrılması üzerine de yerine dört aylığına Kayserili Manamencibaşı Hacı Muhammet Ağa geçer (H. 1247).

Emetli İbrahim Paşa'nın oğlu Şehzade Osman Paşa, Bağdat'ın fethinde büyük yararlıklar gösterince, Ali Paşa, devlet büyüklerine Osman Paşa'nın iyi bir idareci olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple Mardin hâkimliğine Osman Paşa getirilir. Fakat 7 aylık bir süreden sonra görevine son verilir 1248.

Ondan sonra Kayserili Menemecibaşı Hacı Ahmet Ağa ikinci defa Mardin Hâkimliğine getirilmişse de altı ay sonra azledilmiştir. Buna da sebep pek geçimli bir insan olmaması gösterilebilir. Daha ilk günlerde Milli Asam Beyle arası açılınca, onu şehirden kovmak için fırsat kollamaya başlamıştı. Fakat Milli Asad Bey daha erken davrandı ve Menemeci Hacı Ahmet, Duneysar'da iken bir kolayını bulup Kale'yi ele geçirdi. Hâkim geri geldiği zaman Kale'nin elden gittiğini görünce durumu Ali Paşa'ya bildirdi. Ali Paşa da kendisini hemen azletti 1248.

Sonra Mardin Hâkimliğine Yusuf Ağa'nın yeğeni Erbilli Ahmet Ağa geçti. Ali Paşa kendisine bir Kale'nin Asad Bey'den alınmasını emredince, Erbilli Ahmet buna cesaret edemedi, fakat Asam Bey'in kız kardeşi ile evlenerek enişte oldu. Bunun üzerine Ali Paşa, Mardin'e hâkim

olarak Kâhya Hüseyin Ağa'yı gönderdi. O da birşey yapamayınca, azledildi ve yerini Millizade Asad Bey'e bıraktı. H. 1250.

Ali Paşa bu defa Kerkük Hâkimi İnce Bayraktar Muhammet Paşa'yı Mardin Hâkimliğine tayin eder ve Kale'yi almasını emreder. İnce Bayraktar 4.000 askerle yola çıkar. Aşitiye köyüne vardığı zaman Yusuf İlhalef kendisine erzak vermez ve Merbab'ta karşı koyar. İnce Bayraktar Muhammet Paşa silâh bakımından İlhalef'ten üstündür. Asi kuvvetlerini top ateşine tutunca, karşı taraf teslim olmak zorunda kalır. İnce bayraktar da İlhalef ile kardeşini tutuklayıp devlete teslim eder. Köyleri de yağma eder. Sonra Harzem'e gider, şehir ilerigelenleri ile görüşüp Tızyan'a geçer. Geldiğini duyan Başkan Eyüp Şemdin Ağa şehri terkedip kaçar Muhammet Paşa ise halkın bir kısmını esir etmiş bir kısmını da öldürmüştür. Mevsim kış olmuştur. Mardin'e gelen Muhammet Paşa şehre girmeyi denemeden, surlar dışında yerleşir. Ne kadar ağaç bulurlarsa yakıp ısınırlar. Şartların ağırlığı daha fazla beklemelerine müsaade etmeyince, top ateşiyle surlarda gedik açmayı denerler. Neticede açarlarsa da içeri girmeye fırsat kalmaz. Zira İstanbul'dan gelen bir haber Mardin ve Diyarbakır'ın Reşit Paşa emrine verildiğini bildirmektedir. Bunun üzerine Muhammet Paşa, Bağdat'a geri döner.

Asad Bey, Reşit Paşa'yı da Mardin'e sokmaz. Dört ay süren bir muhasaradan eli boş dönen Reşit Paşa, Asad Bey'in Mardin Hâkimliğinde kalmasma baş eğmek zorunda kalır. Ancak bu şekilde Mardin'e adımını atabilir. Sonra da Mardin ve çevre köylerinde yaşayan Ömeryanları sindirerek emri altına alır. Mardin'e geri dönünce de Asad Bey'i hâkimlikten atarak tutuklu olarak Diyarbakır'a yollar ve Mardin'i elde eder H. 1251. İdarede bir yıl 4 ay kadar kalmıştır.

Sonra yerine Köse Paşa diye tanınan Muhammet Bey atanmıştır. Muhammet Bey, Mardin'i mahallelere bölmüştür. Bunlar on üç tane olup şöyledir:

1) Savur Kapı Mahallesi
2) Kölesiyen Mahallesi
3) Medrese Mahallesi
4) Ulu Cami Mahallesi
5) Yeni Kapı Mahallesi
6) Mişkin Mahallesi
7) Emineddin Mahallesi
8) Tekke Mahalleesi
9) Lâtifiye Mahallesi

10) Şeyhullah Mahallesi
11) Şehidiye Mahallesi
12) Necmeddin Mahallesi
13) Çabuk Mahallesi

Bu sırada şehir 3643 haneden ibaretti. Bunun 1816 hanesini Müslümanlar, 1809 hanesini Hıristiyanlar ve 18 haneesini de Musevîler teşkil etmekteydi. H. 1252 tarihinden sonra devlet Mardin'den de asker almaya başladı. Eli silah tutan iki bin erkek, devlete baş kaldırmış olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile savaşan kuvvetlere takviye olarak yollanınca Mardin halkı çok zor günler yaşamıştı. Erkeksiz kalan şehir, birtakım çapulcuların tecavüzüne uğramaktaydı. Nüfus İşleri Vekili Bekir Efendi ile Gurslu İbrahim Bey'in idarede bulundukları bu sırada Reşit Paşa çapulculara hücum edip reisleri Revandiz Emiri Muhammet Bey'i yakalayıp Diyarbakır'a getirmiş, oradan da devlet merkezi olan İstanbul'a yollamıştır. İstanbul'da bir süre kalan Muhammet Bey geriye dönemeden ölmüştür H. 1252.

Bundan sonra idarenin başına Hafız Paşa denilen Muhammet Paşa geçmiştir. Yaptığı işler arasında Sincar ve Akçadağ'ı almak sayılabilir H. 1253. Yerine Beğendi Paşa diye anılan Muhammet Paşa tayin edilmiştir. Beğendi Paşa hâkimlikte dört yıl kaldıktan sonra yerine Mirze Paşa tayin edilir. Mirze Paşa, Hafız Paşa'nın emri üzerine Nusaybin Askerî Kışlasını inşa etmiştir. Bugünkü Yeni Kapı da gene onun eseridir. Yerine geçen Hacı Süleyman Paşa'nın görev başında kalması kısa olmuş, ancak sekiz ay kaldıktan sonra yerine H. 1256'da Kerim Paşa geçmiştir. Bu da başta sadece altı ay kalabilmiş, yerine bu defa Mardinli Hacı Süleyman Paşa ikinci sefer geçmiştir. Ne varki ikinci hâkimliği birinciden de kısa sürmüş, iki ay sonra görevini Murat Paşa'ya terketmek zorunda kalmıştır. Murat Paşa zalim bir insandı. Halk kendisini Musul Vezirine şikâyet edince dokuz aylık bir hükümranlıktan sonra azledilerek yerine Musullu Muhammet Ağa tayin edilmiştir. Tayininden iki ay kadar sonra da Musul Veziri Muhammet Paşa, Mardin'e gelerek Basık'ın doğu kesiminde ikâmet etmiş ve Muhammet Ağa'ya büyük yardımlarda bulunmuştur. Bu arada Süleyman Paşa'yı da nüfus nazırlığına getirmiştir. Bu arada Bağdat Veziri Ali Paşa görevinden alınmış yerine Şam Valisi Muhammet Necip Paşa tayin edilmiştir. Necip Paşa da Bağdat'a giderken Mardin'e uğramıştır. H. 1259.

Mardinli Abdülselam Efendi'nin kaydedebildiği Mardin hâkimleri burada sona ermektedir. Zira kendisi H. 1259 yılında vefat etmiştir.

KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

MARDİN'İN KAYMAKAMLARI

Bazılarına göre Abdülselam Efendi'nin tarihinde Mardin'le ilgili bazı olay ve idarecilere rastlanmamaktadır. Ancak dostum Abdülhamit Yardımcı'nın Mardin Tarihi'nin ikinci kısmının 238. sayfasında bahsettiği Mardin'in bazı hâkim ve kaymakamlarıyle, olaylar şöyle anlatılmaktadır:

1) Kolera hadisesi : 1847'de kolera âfeti görülmüş ve iki ay sürmüştür. Bu sebepten halkın çoğu şehir dışına göç etmek zorunda kalmıştır. Halkın büyük kısmının ölümüne sebep olan salgın ortadan kalktıktan sonra halk gene geri dönmüştür.

2) Kürt Bedir Han ve çocuklarının olayları: M.S. 1847 yılında Aziz Bedir Han, Ravanduz Hâkimi Muhammet Beyle birlikte İstanbul'a yollanmışlardı. Sebebi de Cizre ve Turabdin çevrelerinde giriştikleri zalimane olaylar ve devlete kafa tutmaya kalkışmalarıdır. Bu ikisinin sürgününden sonra oğulları İzzettin Bey ile Musur Bey babalarının tutumlarını devam ettirmeye, halka nefes aldırmamaya başladılar. Hatta M.S. 1855'te Cizre Sarayı'nı basıp bazı memur ve kaçmaya çalışan birtakım insanı insafsızca öldürmüşlerdir. Bu olaydan cesaret alarak daha sonra Siirt'e geçerek Hacı Muhammet ile adamlarından dokuz kişiyi katletmişlerdir. Arkasından Kerburan köyüne gidip Muhammet Bey'i de öldürdükten sonra, sağa sola sataşmakta ve her türlü çapulculuğu yapmaktaydılar. Olayı haber alan Lice Emiri, Şirvan halkı ve Garza Hâkimi Fettah Bey birleşerek İzzettin Şer ve Musur Bey'e karşı çıktılar ve üç gün süren bir çarpışma sonunda her iki taraf da çok sayıda ölü verdi. Zamanın padişahı Abdülmecit nihayet duruma el koyarak asker yolladı ve iki asiyle birlikte ailelerini sürgüne yolladı. Halk ancak bundan sonra huzura kavuşabilmiştir.

3) Büyük kar olayı: M.S. 1857 yılında Mardin'e öyle bir kar yağmıştı ki, her yer bembeyaz olmuştu. Bu derece çok kara alışık olmayan halk soğuktan dışarı çıkamayacak bir hale gelmişti. Şehirde karın yüksekliği adam boyunu bulurken, çölde iki, üç mislini bulduğu kaydedilmektedir. İşte buna «Büyük Kar Olayı» denilmiştir. Böylesine bir kışa alışık olmayan halk hazırlıksızlığı nedeniyle yakacak bulamadığı için çok telefat vermiştir. Ayrıca yollar kapalı olduğu için cenazeler mezarlığa götürülemediği için bahçelerde gömülmüşlerdir. Yol kardan kapalı olduğu

için Bağdat'a gidecek olan posta yoluna devam edemeyince zamanın Mardin Kaymakamı Ömer Celâl Paşa'dan yardım ister ve bizzat Paşa'nın da katılmasıyle, uzun çalışmalardan sonra yol açılır ve posta memurlarıyle birlikte erzak Diyarbakır Kapı Karakoluna ulaştırılır. O günlerde kömürün batmanı (1 batman takriben 8 kg.) 1 kuruşa satılmaktaydı. Gercüş Emiri Hüseyin Şemdin'in kaldığı oda fırtına ve karın şiddetinden çökmüş, Emir ve beş arkadaşının ölümüne yol açmıştı. Dağlarda bulunan sürü ve davar şehre indirilemediği için hepsi donarak telef olmuştur. Fırtına ve kar 25 gün kadar sürmüştür.

1850 yılından sonra kaymakamlığa sıra ile Hacı Şeyh Ağa, Behzat Ağa ve Ömer Hulusi Efendi getirildi. 1856'da tekrar Hacı Şeyh Ağa, bir yıl sonra, Mustafa Rüştü, 1858'de Mir Miran Muhammet Nazım Paşa, 1859'da İsmail Efendi (Mardin telgraf tesisi onun zamanında kurulmuştur), 1862'de Trabzonlu Ali Bey, 1863'te Karahisarlı Abdi kaymakam olmuşlardır. Karahisarlı Abdi'nin zamanında (1865), Kafkasya'da çıkan bir isyan sonucu birçok Çerkez, güneye göç etmiştir. Bunların bir kısmı Mardin ve Halep'e, diğer bir kısmı da Musul, Arrade ve Rasulayn'e yerleşmişlerdir. Mardin'e gelenler Çaçan Çerkezleriydi. Bu göçmen Çerkezler az sonra zorbalığa başlarlar. Musul, Mardin ve Halep yollarını kesip yolcuları soyarlardı.

Süryani Dr. İshak'ın belirttiğine göre, M.S. 1865 yılının ocak ayından, kasım ayına kadar süren bir kolera salgını Mardin'i kasıp kavurmuş, 975 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Altı yıl sonra 1871'de yeniden baş gösteren kolera sırasında kıtlık da görülmüştür. Her şey o derece pahalılaşmıştı ki, buğdayın kilesinin 240 kuruşa satıldığı söylenmektedir.

4) Şammar Şeyhi Abdülkerim olayı : Kıtlığın bu derece amansız olmasına sebep olarak Şammar Şeyhi Abdülkerim'in tarlaları verimsiz hale getirmesi gösterilmektedir. Nusaybin halkı durumu kaymakama açar, o da Şeyhi yanına çağırarak azarlar ve şehri derhal terketmesini bildirir. Şeyh ise hazırlığını bitirmek için birkaç gün mühlet ister. Bu isteği reddeden kaymakam Şeyhi dışarı attırırken, bir askerin itmesi üzerine merdivenlerden aşağı yuvarlanan Şeyhin başından agali (bağlama) düşer. Bunu kendine yapılan bir hakaret olarak kabul eden Şeyh Abdülkerim, çevreyi alt üst edeceği tehdidini savurur ve gider. Kısa bir süre sonra da adamları dörtyüz kadar irili ufaklı köyü yağma edip harabeye çevirir. Karşı koymak isteyenleri de çoluğu çocuğu önünde asar. Nihayet Mardin, Diyarbakır, Bağdat ve Musul Valilikleri 1871 yılında aralarında anlaşarak Şeyhin üzerine yürürler. Şeyh mağlup olur ve

Bağdat'a kaçarsa da Şeyh Sadun tarafından ykaalanıp Diyarbakır'a, oradan da Mardin'e getirilir. Fakat sonradan İstanbul'dan gelen bir emir üzerine Musul'a getirilir ve idam edilir. Bu olaylardan sonra Mardin'in sarsılan durumunu düzeltmek üzere Musul'dan Kurt İsmail Paşa, Mardin'e gelmiştir.

KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM

MARDİN MUTASARRIFLARI

Teşkilât Kanunu gereğince Mardin, M.S. 1873 yılında kaymakamlıktan, mutasarrıflığa yükseltildi. Mardin'e ilk atanan mutasarrıf da Süleyman Bey'dir. Hükümet merkezi 1876'da şehrin batı kısmından şimdiki yerine nakledilmiştir. 1878'de Salih Paşa, onu takiben de Diyarbakırlı Görenlizade Bahram Paşa mutasarrıflığa getirilmişlerdir. Zamanlarında kayda değer önemli bir olay olmamıştır.

M.S. 1880 yılında Mardin Mutasarrıfı olarak Diyarbakırlı Sait Paşa'yı görüyoruz. Sait Paşa'mn ikinci görev yılında kıtlık görülmüştür. Bol yağan yağmur'dan iyi mahsul alacağını sanan halk büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Zira bazı hava değişiklikleri sebebiyle o yıl hemen hemen hiç mahsul alınamamıştı. Aynı durum Diyarbakır ve Bağdat'ta da görülmüştü. Halk yokluktan, elinde zahire olanlara saldırmaya başlamıştır. Bu arada Celogiller olayı vukubulmuş ve bu kıtlığa da bu sebeple Celogiller kıtlığı adı verilmiştir. Olay şudur: Şehrin güneybatısındaki Tekke Mahallesi sakinlerinden bir kısım halk aralarında görüşerek, elinde buğdayı olan Celogiller hakkında birtakım plânlar hazırlarlar. Gece Celogillerin evini basarak ikisini öldürürler. Geri kalan aile efradı canlarını kurtarmak için korkudan sinip saklanırlar. Ötekiler de ambarın kapısını açıp zahireyi taşımaya başlarlar. Ancak hükümet durumdan ertesi gün haberdar olur ve mütecavizlerin bir kısmını yakalar. Diğerleri ise Şam'a kaçarlar. Olayın üzerinde hassasiyetle duran o zamanın Sincar sülâlesinden olan Savcı İsmail Bey'dir. İsmail Bey'in bu ciddî tutumu sayesinde halk can ve mal emniyeti içinde yaşamıştır.

M.S. 1884 yılında Mardin Mutasarrıflığına Dede Bey atandı. Beş buçuk yıllık mutasarrıflık görevinden sonra yerine Mardinli Hindizade Abdülgani Paşa tayin edildi. Bunun işbaşında kalma süresi ise sadece altı ay

dır. 1889'da Selanikli Enis Paşa, bir yıllık hizmetten sonra yerini Diyarbakırlı Sait Paşa'ya (ikinci defa) bırakır. Bir yıl sonra Sait Paşa ölür ve Mardin'e gömülür. Ondan sonra sırayla Kâmil Paşa ve arkasından Bahram Paşa mutasarrıflığa gelirler. Bahram Paşa zamanında geçen önemli olaylardan bazıları şunlardır:

1) Kayseriye yangını: (Arapça, «Kapalı Çarşı» anlamına gelir): Kayseriye, on dört sütunlu hücre üzerine kurulmuş ve üç kısımdan müteşekkil bir yapıdır. İçinde yüz kadar dükkân bulunmaktadır. Dört kapısından ikisi güneye, biri batıya, diğeri de doğuya bakar. Bugün Ulu Cami'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Zamanının ticaret merkezi sayılırdı. 1891 yılının kasım ayında bazı kötü kişiler kıskançlık ve kendi çıkarları yüzünden, mallarını dışarıya çıkardıktan sonra Kayseriye'yi ateşe vermişlerdir. Gecenin geç saatlerinde başlayan yangın on iki saat sürmüştür. Çok mal ziyan olmuş, malını kurtarmak isteyen pek çok kimse yaralanmış, iki kişi ise yanarak can vermiştir. Bunlardan biri Kaplogillerdendir.

2) Hamidiye teşkilâtı: Devlete faydalı olmak ve kolaylık sağlamak amacıyle kurulmuş bir teşkilâttır. Fakat teşkilâta mensup olanlar daha sonra sırf kendi çıkarlarını düşündükleri için beklenen fayda sağlanamamış ve üç yıllık bir faaliyetten sonra kapatılmıştır.

3) 1895'teki kargaşalıklar: 1895 yılında bazı yağmacı kabileler Mardin çevresindeki köylere saldırıyorlardı. Bu saldırı sonucu çok kimse can ve malını kaybedince, halk şehrin merkezine sığınmak zorunda kalmıştı. Yağmacı kabileler Kızıltepe'ye yaptıkları müteaddit akınlarda birçok kimseyi öldürmüşlerdir. Göllüye'de 10.000 kişilik bir akıncı grubunun saldırısı sonunda 70, Kalıtmara köyünde 3, Benebil'de 15 ve İbrahimiye'de 8 kişi öldürülmüştür. Sadece Mardin Kalesindeki askerlerin himayesi altında bulunan Mansuriye köyü bu saldırılardan bir zarar görmemişlerdir. Nihayet çapulcular köylerle yetinmeyip şehre de saldırmaya başlayınca, şehir ilerigelenlerinden Hamitoğlu Şeyh Abdullah, Hüseyin Serraçoğlu Fuat Efendi, Daşili Ahmet Efendi, Hamdan Ağa, Mişkinli Ahmet ve Hanaş Ağa, Mendilkânlı Faraç Bey, Kermozade Hacı Faris Çelebi ve başka sözü geçer kimseler hükümet kuvvetleriyle birleşerek mültecileri korumaya başladılar. Böylece bir ay gibi kısa bir zaman içinde kargaşalıkların önü alınmış oldu. Mevsim kış olduğu için, kışı şehirde geçiren mülteciler, havaların ısınmasıyle birlikte eski yerlerine döndüler. Bu meyanda hükümet zarar görenlerin mallarının bir kısmını yağmacılardan geri almış ve ayrıca bazı yardımlarda da bulunmuştur.

Bazı hayır müesseseleri de mültecilere yardımlarda bulunmuşlardır. Bunların arasında zamanın Süryanî Patriği Mar Iğnatıyos Abdülmesih Efendi, kendisine sığınan yoksullara elinden gelen yardımı yaptığı gibi, Deyrülzafaran Manastırı'nda bir yardım kampı açtırmış ve yardıma muhtaçların bir süre de orada kalmalarını sağlamıştır. Bundan memnun kalan hükümet de Manastırı koruması için bir müfreze askeri Patrik emrine vermiştir. Yalnız kampla yetinmeyen Patrik, yoksul ve öksüz çocukların yetişmesi için bir de okul açtırmıştır. Sonradan ailelerin müracaatı üzerine çocukları kendilerine derhal geri verilmiştir.

Bahram Paşa zamanında meydana gelen bu olaylardan sonra mutasarrıflığa Arif Paşa getirilmiştir. Üç yıl süren mutasarrıflığından sonra 1897'de Şükrü Paşa, 1898'de Hariri Şahhade'nin oğlu Şamlı Raif Efendi, 1901'de Muhammet Nüshet Paşa, 1905'te Laz Osman Paşa, 1906'da Hilmi Bey mutasarrıflığa getirilmişlerdir. Bu sırada Sadık Ağa sülâlesinden gelme Sırrı Efendi belediye reisliği yapmaktaydı. Belediyeye ve mutasarrıflığa özel bir bina yaptırmıştır. 1909'da Osman Paşa, 1910'da Nadir Bey ve bir yıl sonra da Şevket Bey mutasarrıflığa geçmişlerdir. Onun zamanında kırmızı kar yağmış ortalığı dondurucu bir soğuk dalgası kaplamıştır. 1913 yılında mutasarrıflığa Şefik Bey getirilmiştir. Bir yıl sonra 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca bir de kolera salgını görülmüştür. Hastalık ve düşmanla savaşmaktan halk bitkin bir hale düşmüştür. O yıl halkın üçte biri açlık ve hastalıktan ölmüştür.

17 haziran 1915'te ceza reisi Edip Bey mutasarrıflığa getirilmiştir. Aynı yıl aralarında birleşen birtakım yağmacı Deyrülzafaran Manastırı'na saldırınca Metropolit Cercis, hemen Edip Bey'e baş vurur. Edip Bey, Bitlisli Nuri'yi 90 er ve Ramman Aşireti Başkanı Ali Ağa ile birlikte Deyrülzafaran'a gönderir. Yağmacıları dağıtan birlik iki günlük bir dinlenmeden sonra şehre dönerken, Manastır'da muhafız olarak on er bırakılır.

BÜYÜK KUMANDAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MARDİN'E GELİŞİ

Büyük Kumandan Mustafa Kemal Paşa, Rasulayn yoluyle Mardin'e otomobil ile gelirken yolun, arabanın geçemeyeceği kadar dar olduğunu görünce, o zamanki Belediye Reisi Kömürcü Hıdır Çelebi'den yolun genişletilmesini ister. Belediye Reisi ise belediye bütçesinin buna kâfi gelmeyeceğini bildirir. Bunun üzerine istihkâm birliğinden 200 er emrine verilir ve yolun yapımına başlanır. Şehre varıldığında Belediye Reisi Hı-

1917. Kumandan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Mardin'de Alman karargâhında.

dır Çelebi'nin evinde kalınır ve Büyük Kumandan'ın şerefine Hıdır Çelebi büyük bir ziyafet verir. İlerigelen zevatın davet edildiği bu toplantıda Hacı Abdurrahman Kavvas, Mustafa Kemal Paşa'ya nadide sansar derisinden yapılmış bir kürk sunar. Bu kürk halen müzede bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Mardin'in gösterdiği fedakârlık büyüktür. O güç yıllarda halk küçücük imkânlarına rağmen savaşanlara elinden gelen yardımı yapmıştır. Dokumacıların hazırladığı çadır ve iç çamaşırları, kunduracıların yaptığı ayakkabılar, kadınların ördüğü, çoraplar, sürü sahiplerinin bağışladığı et ve zahire gibi şeyler bu yardımlardan bir kısmıdır.

Mardin'in ilk Belediye Reisi Hıdır Çelebi (Kömürlü)

IRAK'TAKİ İNGİLİZ SİYASÎ HÂKİMİ NUEL'İN MARDİN'DEN ÇIKARILMASI

1918 yılında Mustafa Nadir Bey, Mardin'de mutasarrıf bulunduğu sırada Osmanlı Devleti, savaşı kaybetmişti. Galip devletler safında yer alan İngilizler, Suriye, Adana, Gaziantep, Maraş ve Urfa'yı işgal ederek Mardin sınırına dayanmışlardı. O sırada Irak'taki İngiliz Siyasî Hâkimi Nuel, yanında kumandanları olduğu halde şehri savaşsız elde etmek için Mardin'e gelir, şehri teslim etmeleri için, şehrin ilerigelenlerine teklif, telkin ve tehditlerde bulunur. Ve hangi devletin idaresini kabul edeceklerine dair cevaplarını bekler. Eşraf ise bir süre sonra ancak cevap verebileceklerini söyler. Aralarında müteaddit toplantılar yaparak ne cevap vereceklerini tartışırlar, fakat kesin bir karara varamazlar. O zaman şehrin hürmete şayan bir zatı olan Süryanî Kadim Patriği 3. İlyas Şakir Efendi'ye baş vururlar (1). Uzun uzadıya müzakere ederler. Netice ola-

22 Şubat 1922'de Atatürk ile Süryani Kadim Patriği İlyas Şakır'ın tarihî karşılaşmaları. Atatürk, solda Patrik İlyas, Mareşal Çakmak, Sağda, Latife Hanım, Fethi Okyar ve bazı erkânlar.

(1) Atatürk, «Patrik 3. İlyas Şakir hakkında taltif kabilinden buyurduğu sözler şöyledir : Süryani Patriği 3. İlyas'ın, Millî Mücadele yıllarında müstevlilere karşı, bu yurdun evlâdı olarak takındığı mücadeleci tavır, Millî Mücadele kahramanlarından olduğunu göstermiştir.» demektedir. Mardin İl Yıllığı 1967, Sayfa 87.

rak Patriğin ileriye sürdüğü fikir oybirliği ile kabul edilir. Kararın özeti şudur: «Biz Türküz. Türk idaresinden başka bir idareyi istemiyoruz. Aksi halde yek vücut olarak canen ve malen mücadeleye hazırız.» Karar Nuel'e aynen bildirilir. Nuel buradan bir netice alamayınca, Derik kazasına gider. Halkı kandırmak için elinden geleni yapar. Fakat Derik halkı başlarında Salih ve Necim Ağalar olduğu halde, aynen Mardin'in verdiği kararı verir. Nuel buradan da umduğunu bulamayınca Mardin'i işgal edebilmek için kuvvet toplamak üzere Viranşehir'e giderek İbrahim Paşa oğullarını elde eder. Bu kandırmadan sonra Siverek ve Urfa birleşerek isyan çıkarır. Fakat Diyarbakır'daki, iyi bir asker olan Elcezire Kumandanı Nihat Paşa, Necim Ağa'nın çocukları Salih ve Abdi ile birleşmek üzere gönderdiği 500 kadar asker ile bu isyanı bastırmayı başarır. İsyancılar Suriye'ye kaçarlar. Salih ve Abdi gösterdikleri kahramanlıktan dolayı İstiklâl Madalyası ile taltif edilmişlerdir.

FRANSIZ DİPLOMATI NORMAN'IN MARDİN'E GELİŞİ

1919. Mardin Askerî Mıntıka K. Yarbay Kenan (Kenan Paşa).

1919 yılında Londra'da yapılan anlaşmadan sonra Suriye ve Güneydoğu Anadolu, Fransızlara terkedilmişti. Fransızlar, Mondros Anlaşması'ndan faydalanarak bu bölgeyi işgale başladılar. Mardin halkı durumun nereye varacağını dikkatle izlemekteydi. Zira Maraş, Gaziantep, Urfa ve diğer iller işgal edilmişti. Aynı tehlikenin kendi başlarına da gelmesini istemiyorlardı. O sıralarda Mardin Mıntıka Kumandam bulunan yarbay Kenan Bey iyi bir asker olduğu kadar, değerli bir politikacıydı da. Millî bir teşkilât kurması için Millizade Eyüp Önen'i memur etmişti.

Aynı günlerde Rasulayn'a gönderilen bir Fransız askerî birliğinin başında iyi bir diplomat olan Norman bulunuyordu. Norman, yanına

birkaç subayını alarak Mardin'e geldi. Fransızlar, Mardin'in ele geçirilmesini kolay bir iş olarak görmüş olacaklardı ki, Norman'la birlikte birkaç Subay göndermeyi kâfi bulmuşlardı. Zira Mardin'i bir Suriye parçası olarak mütalâa ediyorlar ve halkına da Suriyeli diyorlardı. Suriye'de bir zorlukla karşılaşmadıklarından Mardin'i de öyle zannediyorlardı.

Norman, halk tarafından efendice karşılanınca, Mardin'i kolayca elde edebileceğine daha da fazla inanmaya başlamıştı. İşte Mardin'e bu hayallerle girmişti ama, sekiz saat sonra şehri terkederken canını kurtarmış olduğuna şükrediyordu.

Millî Teşkilât Başkanı
Eyyüp Önen

Eli silâh tutan herkes askere alınmış olduğu için şehirde hiç asker yoktu. Bununla beraber vukuu muhtemel herhangi bir tehlikeye karşı oldukça önemli bir miktar kuvvet toplamak mümkün olmuştu. Millizade Eyüp Önen'in kurduğu teşkilâta hemen bütün şehir halkı gönüllü olarak katılmıştı. Şehrin havası iyi elektrikliydi. Herkesin konuştuğu konu denilebilir ki tekti: «Düşman geliyor!» Evet, ertesi gün Norman'ın gelmesi bekleniyordu ve geldi de... Değerli komutan Yarbay Kenan, Hıdır, Eyüp Önen Beyleri ve diğer ileri-gelenleri toplayıp, istasyonla şehir arasındaki tepelere çadırlar kurmalarını tembih etti. Dağların millî kuvvetler tarafından tutulmuş intibaını uyandırmak istiyordu. Norman'ın gelişinden bir gece önce kimse uyumadı. Geleceği gün de yüzlerce süvari istasyonun etrafını tutmuştu. Yollar büyüklü küçüklü binlerce kişiyle doluydu. Herkes Norman'ı gerektiği şekilde karşılamak istiyordu...

Norman bu mahşerî kalabalığı görünce irkildi. Aklından bir an geri dönmeyi geçirdiyse de, prestiji bozulur endişesiyle bu fikrinden vazgeçti, otomobiline binip Belediye binasının önüne kadar geldi.

Toplanma salonuna alındıktan sonra ağzındaki baklayı çıkardı. Bir süre Fransa'nın satvet ve ihtişamından söz ettikten sonra, Sevr Anlaşması'nın Güney Anadolu'nun bundan böyle bir Fransız mandası olduğunu, Antep, Maraş ve Urfa'nın zaten işgal edilmiş olduğunu, baş kaldıran bazı asilerin pek yakında cezalarını göreceklerini, Mardin halkının Suriye-

liler gibi aklıselim sahibi kimseler olduklarını, bu sebeple buraya fazla kuvvet getirmek lüzumunu hissetmediğini, buradan da Diyarbakır'a geçerek çevreyi işgal edeceklerini bildirdikten sonra, Fransız Hükümeti'nin Mardin'i bir Avrupa şehri haline getireceğini, iç idarenin yerli halka verileceğini söyledi.

Orada hazır bulunanlar son sözü Millî Teşkilât Başkanı Eyüp Önen'e bırakmışlardı. Eyüp Bey, Mardin'in asil ve sayılan bir ailesine mensup olup, çevre halkının itimadına mazhar olmuş bir kimseydi. Başı dik, mağrur ve azimli bir ifadeyle, bir tercüman aracılığıyle şu cevabı verdi: «Mardin'i Suriye'nin bir parçasıymış gibi mütalâa etmek, temelinden yanlıştır. Yüzlerce seneden beri bir Türk şehridir ve Türklüğünün korunması yolunda bugüne kadar naşıl çalışmışsa bugün de aynı heyecan ve gücü kendinde bulmaktadır. Kendi hükümetimiz ihtiyaçlarımızı yerine getirmeye muktedirdir. Ekselansları şayet Mardin'i işgale kalkışırsa, bilsin ki, karşısında büyük, küçük, erkek, kadın ayırımı yapmadan bütün Mardin halkını bulacaktır. Kendilerine tavsiyem, geldikleri gibi aynı yoldan geri dönmeleridir.»

Fransız Bayrağını yırtanlardan Davut ve Norman'ı kollejden kovanlardan İbrahim Millî kıyafetleriyle.

Bu konuşmayı duyan Mardin gençleri son derece heyecanlanmıştı. Norman'ın bir an önce Mardin'i terketmesini istiyorlardı. Norman ise mıntıka komutanı ile görüştüğü takdirde işlerin düzeleceği kanaatini besliyordu. O sırada Belediye Sarayı'nda Davut Önen arkadaşları ile birlikte, Fransız subaylarından birinin elinde bulunan ve Mardin Kalesi'ne dikilmek üzere getirilmiş olan Fransız bayrağını zorla alıp parçalamışlardı (1). Bu durumu gören Norman bu defa hayatının tehlikede olduğunu farketmiştir. Nihayet yüzlerce silâhlı adam arasından geçerek Mıntıka Komutanlığı'na gelen Norman'ın Yarbay Kenan Bey'den aldığı cevap da şu oldu: «Hükümetin elinde bir şey yok. Millî kuvvetlerin tepeleri nasıl tutmuş olduklarını ve şehri ellerin-

(1) Fransız bayrağını parçalayanların Osman Ağa ile İbrahim Bayraktar olduğu söylenir. Mardin Yıllığı Tarihi, sayfa : 57.

Mardin nakliyecilerinden bir grup.

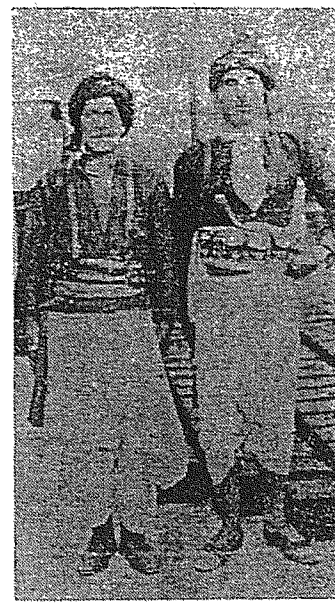
de bulundurduklarını bizzat gördünüz. En iyisi Mardin'i bir an önce terkediniz. Yoksa hayatınıza kastı maksadıyle yapılacak bir hareketin mesuliyetini yüklenemem. Ayrıca Diyarbakır'a geçerken yolları tutmuş olan çetecilerin sağlığınıza bir ziyan verecekleri endişesi içindeyim.»

Yurtlarını savunmak için şehre akın eden mücahitlerden bir grup.

Gördüklerinden ve işittiklerinden durumun ne derece tehlikeli olduğunu anlayan Norman da en akıllıca işin Mardin'i en çabuk şekilde terketmek olduğunu idrak eder.

Belediye Sarayında şerefine verilen ziyafette ağzına bir lokma bile koymaz. Değil yemek yiyecek, ayakta duracak takati kalmamıştır. Bir an önce istasyona dönebilmesi için güvenilir bir muhafız rica ederse de, kimse bu görevi kabul etmez. Sonunda Kenan Bey refakat etmek zorunda kalır. Firdevs Bahçesi yakınlarında bindikleri otomobil 70-80 kadar çetecinin hücumuna uğrayınca Norman iyice korkuya kapılır. Nihayet Kenan Bey'in araya girmesiyle bir defalık olmak üzere bağışlanır ve geldiği yoldan geri döner.

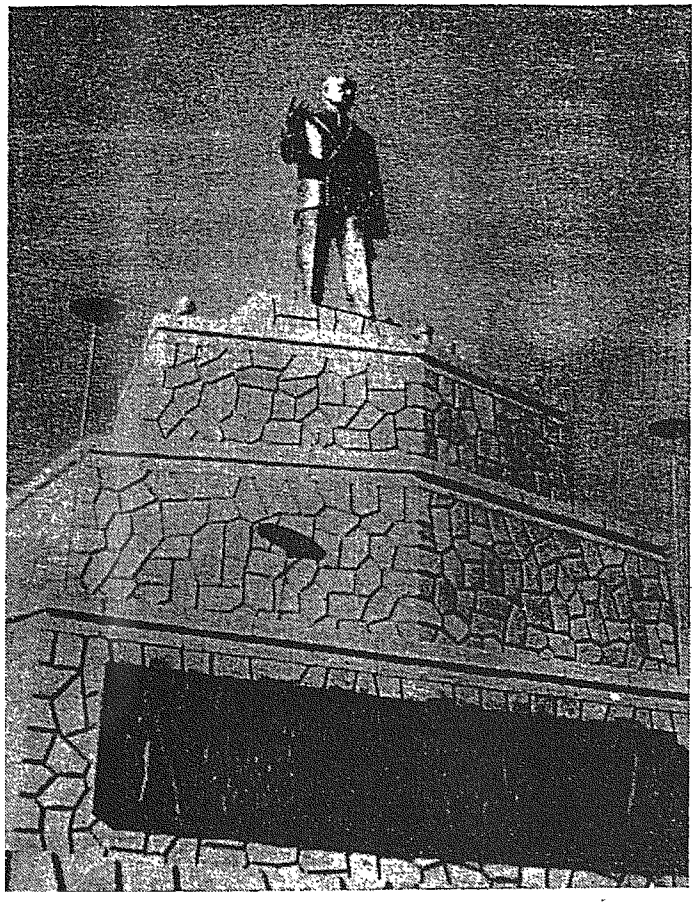

Norman'ın yolunu tutanlardan iki Mardinli

O gün, Mardin için büyük kurtuluş günü olarak kabul edilmiştir.

Bu olaydan sonra Mardin'de muntazam bir teşkilâta lüzum görülmüş ve Kuvayı Milliye taburunun kuruculuğuna, Mardin kurtuluş mücadleesinde büyük hizmetleri geçmiş olan Eyüp Bey memur edilmiştir.

O tarihte Diyarbakır-Elcezire cephesi kumandanlığını Sayın General Nihat yapmaktaydı. Taburun teşkil için gerekli işlemler yapılmış ve kısa zamanda tabur meydana getirilmişse de fiilî bir harekette bulunmamıştır.

Mardin Cumhuriyet Alanı'nda yeni inşa edilen Atatürk abidesi.

ELLİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DEVRİNDE MARDİN'DE İDARÎ BÖLÜM VE TARİHÎ ESERLER

1) 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânından sonra ilk Mardin Valisi Abdulfattah beydi.

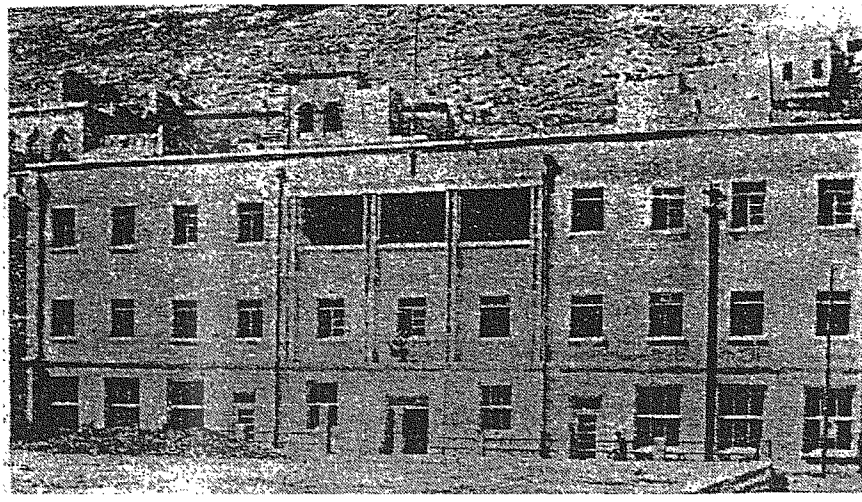
2) Mardin valiliğine 21 aralık 1924 tarihinde Tevfik Hadi Bey atandı. 1930 yılına kadar valilikte bulunduktan sonra Ankara Genel Emniyet Müdürlüğüne atanmıştır. 1925 yılında çıkan Şeyh Sait isyanında, Tevfik Hadi Bey halkı sükûnete davet etmiş, hükümet, isyanı bastırması ve

Şeyh Sait ile arkadaşlarını Diyarbakır'da idam etmesiyle huzur sağlamıştır. 1927'de yeni medenî kanun çıkınca, giyim değişti. Telefon merkezi kuruldu. Bütün kazalara telefon hatları bağlandı. Mardin'de mezbaha kuruldu. Şehirden kazalara yollar yapıldı. Gercüş, Midyat ve Kızıltepe ilçeleri Mardin'e bağlandı. Şehirde yeni okullar açıldı. İkinci resmî basımevi kurularak yeni gazete çıkarıldı. Tevfik Hadi Bey, Cumhuriyet prensiplerine aykırı gelenleri tedip etmek üzere yurdun Batı kesimlerine sürmüş, bu sırada Mardin ve çevresi huzura kavuşmuştur.

Mardin'e 1924 tarihinde tayin olunan değerli valilerden Tevfik Hadi Bey ile Kurul azaları. 1 — Mehmet Ali Çelebi. 2 — Abdurrazak Şahtane. 3 — Müftü Hüsnü Bey. 4 — Vali Tevfik Hadi Baysal. 5 — Abdülgâni Ansarı. 6 — Hacı Fatış Çelebi. 8 — Hacı Nuri Şahtane. 9 — Mehmet Raci. 10 — Abdülkerim Faşoh (Onay). 11 — Şakir Bey. Abdülkadir Paşa oğlu.

3 — Tevfik Hadi Beyden sonra Mardin Valiliğine Rıfat Talat Öncel atandı. (3 temmuz 1930). Zamanında Mardin ana caddesini genişletmek ve şehir plânına uygun olarak düzenlemek için bazı evleri istimlâk ederek yıktırdı. Caddeyi bugünkü duruma getiren Vali Rıfat Talat Beydir. 9 temmuz 1935'te görevinden ayrılmıştır. Zamanında çevredeki kargaşalıklara son vermek suretiyle asayişi temin etti. 1 Kasım 1928 yılında yapılan harf inkılâbının, şehrimizde tatbikinde büyük rol oynayan Vali Rıfat Talat, Mardin'de inşa edilen halkevi (Türk ocağı) açılış törenine de kendisi başkanlık etti. Tören şu şekilde geçti:

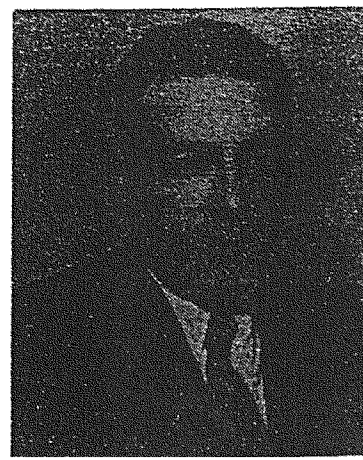
Mardin Halkevi binası.

MARDİN HALKEVİNİN AÇILIŞI

23 şubat 1934 gününde Mardin canlı bir tarih günü yaşıyordu. Şehrin her tarafı bayraklarla donatılmış, kalabalığı mahşeri andırıyordu. Halk yeni inşa edilmiş Halkevi binasına doğru ilerliyordu. Bunların içinde şehirlisi, köylüsü, öğretmeni, öğrencisi, esnafı, memuru da vardı.

Başta Vali Rıfat Talat Öncel ve Garnizon kumandanı olduğu halde üniformalı yüksek rütbeli subaylar, memurlar yerlerini almışlardı.

Halk, Halkevi kutlama günü diye, yurdun her tarafında tezahüratla kutlarken, Mardin halkı da yeni Halkevinin açılış törenini bu tarihe rastlatmıştı. Evvelâ Radyo ile Ankara'daki tören izlenmiş, zamanın Başbakanı sayın İsmet İnönü'nün nutku alkışlarla dinlenmişti. Daha sonra Mardin Halkevinin açılma törenine başlandı. Öğretmen Tevfik ve Habib Gülseven beylerin çaldığı piyano ve kemanlarının nağmeleri arasında

Halkevi Başkanı
Dr. Aziz Uras

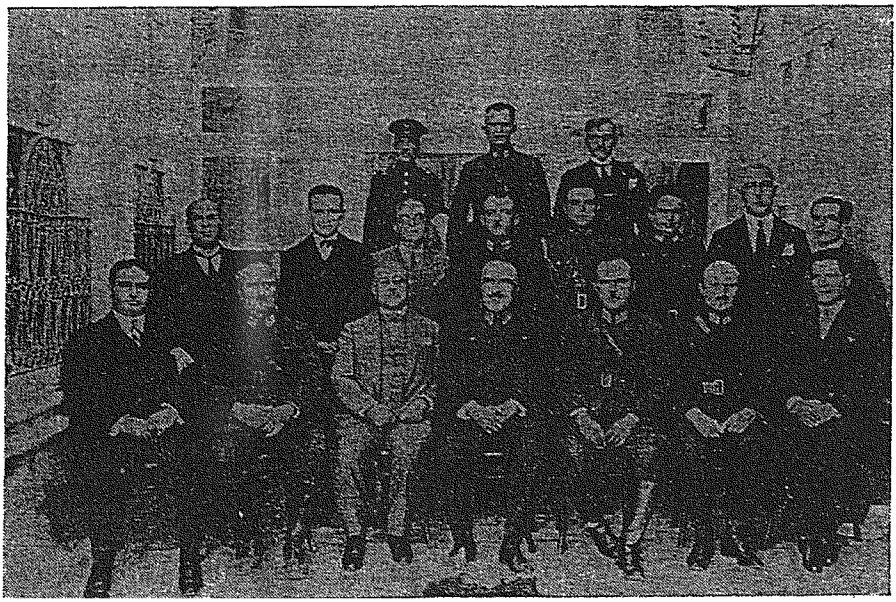
Halkevi İdare Heyeti ve Komite üyeleri birarada.

okul öğrencileri tarafından İstiklâl Marşı söylendi. Büyük Ata'yı temsilen bir öğretmen andın ilk mısrasını okudu. Öğrenciler de halk adına (andın ikinci kısmını) tekrarlamışlardı. On dakika mütemadiyen alkışlanan Atatürk'ün bir bayrağa sarılı heykeli altında, göğsüne altı oku remz eden altı prensib'in yazılı, gürbüz gençlerden mürekkep canlı bir tablo sey-

Vali Rıfat Talat Öncel ile il encümen azaları.

redildi. Sonra Halkevi başkanlığına seçilen Dr. Aziz Uras, Halkevi gaye ve nedenini belirten beliğ bir konuşma yaptı. Konuşmasında Mardin hemşehrilerinin milletperver, vatansever olduğunu ve büyük Atatürk'e olan saygı ve bağlılığını övdü. Konuşmasını Yeni Halkevinin Mardin'e ve hemşehrilere kutlu olması temennileriyle bitirdi. Bunun ardından Tarih Komitesi Üyesi Kemal Bey, konu ile ilgili yazdığı şiiri okudu, marşlar çalınmasıyle sonuçlanan tören, Mardin'in pek ender gördüğü sevinci sıcak bir hava içinde geçti. Halk ise, Halkevine ve yöneticilerine bağlılığını ve memnuniyetini açıklamaktan kendini alamadı.

1930. G. K. Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve beraberindeki heyet, bir arada.

GENELKURMAY BAŞKANI MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK MARDİN'DE

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Mardin'e gelişi, Rıfat Talat Öncel'in valiliği zamanına rastlıyordu. 14 Ekim 1930 günü Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, beraberinde general İzzet Paşa ve askerî yüksek rütbeli generallerle I. Genel Müfettişi İbrahim Talı olduğu halde, Mardin'e gelmişlerdir. Askerî bir törenle ve halkın sıcak tezahüratları arasında karşılanan Mareşal Çakmak, çevrenin en eski eserlerinden tu-

ristik Deyrulzafaran manastırını ziyaret etmişlerdir. Manastırda, Manastır vakıf yönetim kurulu ve Süryanî Kadim cemaati ruhanî reisi tarafından karşılanan Mareşal Çakmak ve beraberindekileri, cemaat adına M. Hanna Dolapönü beliğ konuşmasıyle hoş geldiniz, Mardin ve manastırımıza uğur ve mutluluk getirdiniz demişlerdir. Daha sonra Dolapönü, misafirlerin Mardin'e özellikle Deyrulzafaran'a yaptıkları ziyaretten dolayı duydukları sevinci ifade etti. Yanı sıra da Manastır'ın kısa tarihçesini anlatan H. Dolapönü, manastırın korunması ve şimdiye kadar ayakta kalması için çaba sarfeden Türkiye Cumhuriyetinin daimî mutluluğuna ve yaşamasına duada bulundu.

Mareşal Çakmak, yapılan karşılama ve kendilerine gösterilen nezaket ve ağırlamaktan dolayı manastır sakinlerine teşekkürde bulunmuş, manastır hatıra defterini imzalayarak iyi intibalarla ayrılmışlardır. Manastır hatıra defterinde iyi niyet yazısını taşıyan vesika ilerdeki bölümlerde gösterilmiştir.

İSMET İNÖNÜ MARDİN'DE

4 temmuz 1935 tarihinde zamanın Başbakanı İsmet İnönü, Mardin'e teşrif edecekler diye Mardin'in her tarafı bayraklarla ve taklarla süslenmiş, Mardin bayram havası içindeydi. Mahşeri andıran kalabalığın tezahüratı içinde Şeyhan'dan itibaren karşılanan İnönü, büyük kortejin yaşa varol sesleriyle büyük topluluğun sıcak gösterileri arasında Mardin'e girmişlerdir, belediye alanında toplanan halkı, beliğ konuşmasıyle selamlayan İnönü, Mardin'de duyduğu sevinci belirtmişlerdir. İnönü, kısa bir istirahat için (Türk Ocağına) Halkevine giderek, orada halkın dileklerini dinledikten sonra Mardin'de asayişin daha iyi bir şekilde korunması için hükümet sorumlularına lazım gelen emirleri de vermişlerdir.

Askerî gücü tarafından fener alayı şerefine tertip edilen İnönü, geceyi Mardin'de geçirir, ertesi günü maiyeti, askerî ve sivil erkânla halkın sıcak gösterileri arasında Mardin'den ayrılmışlardır.

4) 9 temmuz 1935 ile 29 haziran 1938 yılları arasında Mardin valiliğini Fehmi Vural yapmıştır. Vural, halka zaman zaman yaptığı konuşmalarıyle, hak ve hürriyetin gerçek anlamını anlattı, demokrasinin esasını öğretti. Halk arasında sevgi bağları kurdu. 1937'de üzücü Amude hadisesini sözleriyle ve yerinde müdahalesiyle bastırmaya muvaffak oldu. Diyarbakır'dan gelen arabaları soyan şakileri yakalatıp (Karaköprü hadisesi) cezalandırmıştır. Günlerinde Mazidağ ve İdil ilçeleri kuruldu.

1935. Başbakan İnönü, Mardin'de halkın sıcak sevgi gösterileri arasında karşılanırken.

Belediye Başkanı Dr. Aziz Uras ile çalışmaları sonucu Mardin elektrik tesisatına kavuşmuştur. Şehir dışında Ayndibi (dişi kurt çeşmesi) de sayfiyelik vali konağını yaptırdı.

5) 29 haziran 1938'de valiliğe Ömer Cevat Öktem atandı. Dirayetli ve iyi bir yöneticiydi. Valiliği 29 aralık 1939'a kadar sürmüştür.

6) Mardin'de vali vekili olarak Kudret Kantoğlu 1940 yılında geldiyse de, kısa bir süre içinde valiliğe atandı. Kantoğlu, yönetmeyi bilir mütevazı bir zattı. Halka kendini sevdirmeyi bilmiştir.

7) Kantoğlu'ndan sonra Raşit Demirtaş 1942'de valiliğe atanmıştır. Zamanında halk kıtlıkla karşılaşınca şehrin zenginlerini toplayıp onlardan yardım sağlayarak fakir kişilere dağıtmıştır. Ayrıca Süryanî cemaatı ileri gelenlerinin yaptıkları yardımla şehiriçi ve dışındaki 312 kişinin dört aylık geçimlerini sağlamıştır.

8) Muhtar Akman 1943'de Mardin Valiliğine atanmış, 18 nisan 1944'e kadar yönetmenlikte bulunmuştur. Muhtar Akman Bey, bilhassa Hatay'ın Anayurda iltihakı için en büyük çabayı gösterenlerden biridir. Atatürk kendisini çok severdi. Dirayetli, cesur ve samimiydi. Halka kısa

4.7.1935. İnönü, Mardin Türk Ocağı'nı ziyaretinde, sporcular tarafından karşılanıyor.

bir süre içinde kendisini sevdirmiştir. Bu sırada Mardin rahat ve huzur içinde bulunuyordu. Bilhassa dışardan altının memlekete girmesi yasak olduğu halde memleketin iktisadî menfaati bakımından hudut valisi olarak yetkisini kullanmak suretiyle menşe aramadan altının memlekete girmesine dair emri kendisi temin etmiş ve tatbik etmiştir. 1944'te Mardin'den ayrıldı. Ankara'da bir müddet Mülkiye müfettişliği yaptıktan sonra emekliye ayrıldı.

9) Cavit Kınay, eylül 1944'te Mardin Valiliğine atandı. Herkesle iyi geçinir, ödevi dışındaki yaşantısı, alçak gönüllülüğü ve halka olan sevgisiyle takdir kazanmıştı. Savur Kapısındaki Cumhuriyet İlkokulu'nun temelini atmış, fakat ailesi vefat edince Tokat'a naklini istemiştir: 19 kasım 1945.

10) Ömer Yahya Eryetkin, Mardin Valiliğine 26 kasım 1945'te atandı. İki yıllık valiliği zamanında, kendisinden evvel Cavit Kınay'ın temelini attığı Cumhuriyet İlkokulu'nun ikinci katını tamamladı, şehir ve çevredeki kasabalarda 17 okul açtı, atletizm için spor salonu kurdu, temelini bizzat attı. Nusaybin ve Mazıdağ'da Halkevleri kurdu. Köylerde kütüphaneler, okuma odaları açtırdı. Avine'de hükümet konağı kuruldu. Kasabalardaki memurlara evler, lojmanlar inşa edildi. Muhtelif köylerde 17 jandarma karakolu kuruldu. Diyarbakır, Mardin ve Savur arasındaki taşıt yolları düzeltildi. Derbesiye'de otel inşa ettirdi. İller Bankası bu inşaat için on bin lira bağışta bulunmuştur.

11) Hikmet Kömbetlioğlu, Mardin'de 28 kasım 1947 cuma günü valilik ödevine başladı. Dirayetli ve mütevazı bir zattı. Zamanında posta soygunu olmuştu. Emniyet Müdürü Ali Ulvi Beyin de yardımlarıyle ebaşlarını yakaladı. Ödevi ise, 4 ağustos 1949'da son buldu. Mardinden ayrılırken yaptığı konuşmada, «Mardin halkının centilmenliği, milliyetçiliği ve zekâ üstünlüğüne değinerek, memleketin iyi bir sanatkâr halkı ihtiva eden Mardin şehrinde valilik yaptığından ötürü mutlu olduğunu belirtmiştir. Günlerinde Mardin'e olan hizmetleri şunlardır: Derbesiye'nin adını Şenyurt olarak değiştirdi, Midyat-Estel arasındaki üç buçuk kilometrelik yolu şose yaptırdı, Mazıdağ yolunu, Diyarbakır yoluna bağladı, Şenyurt, Kızıltepe ve Diyarbakır'a uzanan yollar şose ile döşendi. Mardin İlkyardım Hastanesi'nin ikmâlini yaptı. Mardin, Estel ve Derik'te ilkokullar açıldı.

12) Fevzi Tuğay, 4 ağustos 1949'dan, 1950 yılının ağustosuna kadar işbaşında kalmıştır.

13) Rıfat Bingöl, 24 temmuz 1950'de Mardin Valiliğine atandı. Oğlunun ölümü kendisini çok sarsmıştır. Halkın sevgi gösterisi arasında 8 şubat 1952'de Mardin'den ayrılmıştır.

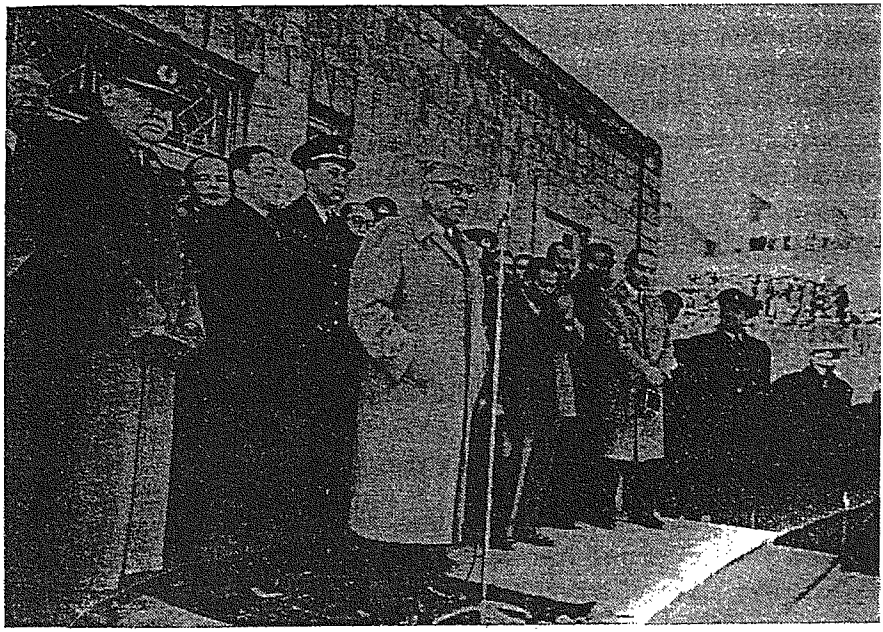
14) Cahit Betil, Mardin Valiliğine 25 şubat 1952'de başladı. Şehrin su sıkıntısını gidermek için kuyular açtırdı. Tarlasız köylülere yardımda bulundu. Bukeyre köyünü Allucilere taksim ederek, halkın gösterdiği anlayış ve ilgiden dolayı teşekkürde bulundu. 6 şubat 1954'te Giresun'a atanınca üzülerek Mardin'den ayrıldı.

15) Muhsin Gökkaya, 20 Şubat 1954'de ödevine başladı. 338 günlük valilikten sonra Bakanlıkça Ordu Valiliğine atanınca 25 ocak 1955'te Mardin'den ayrıldı. Kaza ve köyler arasındaki 360 kilometrelik bozuk yolları şose yaptırdı. Kalıtmare'deki Patrik Çeşmesi'ni onardı.

16) Kâmuran Çuhruk, 29 ocak 1955'te Mardin Valliiğine atandı. Askerî, sivil sevgi tezahüratiyle karşılandı. Dirayetli, çalışkan, dürüst ve yapıcı bir zattı. Mardin'de bulunduğu müddetçe çevrede kaçakçılık yok denilecek kadar azalmıştı. Dürüst ve doğrulukla iş görmek prensibi idi.

17) İlhami Ertem, İstanbul, Beyoğlu Kaymakamı iken, Mardin Vali Vekilliği'ne 24 eylül 1956'da atandı. Doğruluğu, çalışkanlığı ile devlete ve halka kendini kısa bir zamanda sevdirmesiyle asil valiliğe geçti. 1958 yılının eylül ayına kadar Mardin'de kaldı. Gümüşhane Valiliği'ne atandı. Mardin'e bıraktığı belli başlı eserleri ise, Diyarbakır Kapısı mahallesin-

de tamircilik atölyeleri kurdurması, ana caddenin dar olan yerlerini genişletmesi, Ziraî Donatım Kurulu'nu kurmasıdır. Ayrıca iki ilkokul ve lüks bir sinema açtırdı. Mardin halkının üzerinde bıraktığı, çalışkanlık ve tatlı dili gibi iyi intibaı hiç bir zaman unutulmaz.

31.12.1956. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar Mardin'de.

CELÂL BAYAR MARDİN'DE

Zamanın Cumhurbaşkanı Celal Bayar, beraberinde askerî komutanlar, milletvekilleri olduğu halde 31.12.1956 tarihinde Mardin'e gelmişlerdir. Belediye binasında istirahat eden Bayar, halkın dileklerini dinledikten sonra, özel bir şekilde ziyaretine geldiği Turistik Deyrulzafaran manastırına gitmişlerdir. Manastırda Süryanî Kadim ruhani ve cemaatı tarafından tezahüratla karşılanan Bayar ve maiyeti, manastırı gezmiş ve manastır özel defterini imzalamışlar, Manastır sakinleriyle de hatıra fotoğrafları da çektirmişlerdir (1). Manastırda kaldığı sürece ağırlanan

(1) Bayar'ın Manastırda karşılaması ve uğurlaması için hazırlanan özel program Cemil Alkan ve genç arkadaşları tarafından yönetiliyordu.

Celâl Bayar Deyrelzafan Manastırı'nda.

Bayar ve maiyeti, manastır sakinleriyle toplumun sıcak gösterileri arasında manastırdan ayrılmış, Mardin'deki tarihî Kasımiye medresesini de gezdikten sonra Mardin'den ayrılmışlardır.

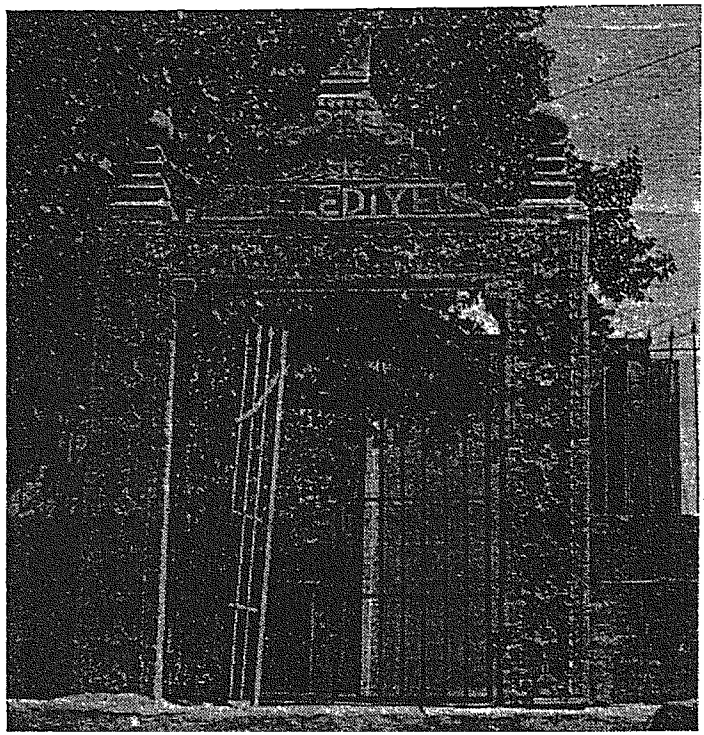
18) Avni Çırnaz, emekli tümgenerallikten Mardin Valiliğine 1 eylül 1958'de gelmiştir. Zamanında bugünkü İmam Hatip Okulu ile Kız Enstitüsünü açtırdı.

24 şubat 1959'da Erzincan'a atanınca, Mardin halkına özetle: «Mardinli hemşehrilerim, aziz kardeşlerim, sizlerle altı ay kadar ahenkli bir ödev devresi geçirdim. Mesleklerine ve ödevlerine bağlı olgun arkadaşlarımla yapabildiğim işbirliği, iftihar debileceğim ölmez hatıralarımdan birini teşkil eder. Hepinize müteşekkirim. Erzincan'a tayinimden değil, sizlerden ayrıldığıma üzgünüm. Suriye ve Irak sınırlarıyla komşu olan Mardin'in yüklendiği sorumluluklar sonsuzdur. Bu çalışkanlığınızla, bu iradenizle yenemeyeceğiniz bir kuvveti tasavvur edemiyorum. Vatanımızda önemli yeri olan Mardin ve halkına ömür boyu başarılar dilerim, Allaha ısmarladık.» deyip Mardin'den ayrılmıştır.

19) Asım Rıza Büyüklü, Bakanlık Müsteşar Muavinliğinden Mardin Valiliğine 28 şubat 1959'da atandı. Haziran ayı başında 1960'da Mardin'den ayrıldı.

20) Enver Kuray, 14 haziran 1960 tarihinde Devrim valisi olarak Siirt'ten Mardin Valiliğine atandı. Bu meyanda hükümetten 25 milyona yakın bir para alarak merkez ve çevrede yeni okullar inşa etti. Belli başlıları şunlardır: Merkezde dört ilkokul, kaza ve köylere öğretmen yetiştirmek için öğretmen okulu, kazalarda altı ilkokul ayrıca öğretmen lojmanları kurdu, su ihtiyacını karşılamak için bazı kaza ve köylerde artezyen kuyuları açtırdı. Bir yıllık valiliğinden sonra, 3 ağustos 1961'de Bursa Valiliğine atandı.

21) Basri Özpınar, 10 ağustos 1961'de Hakkâri'den Mardin Valiliğine atandı. İnşaatı zamanında biten Mardin Lisesi'nin açılış törenini bizzat yönetti. 26 Ekim 1962'de Merkez valiliğine alındı.

Mardin Belediye Sarayı'nın motifli kapısı.

22) Bekir Suphi Aktan, 30 ekim 1962'de Mardin'e vali olarak geldi. Zamanında yapılan işler şunlardır: Kalıtmara yakınında asrî cezaevi, Atatürk heykeli için meydan açılması. 27 haziran 1963'de ayrıldı.

23) Ali Ulvi Sülükioğlu, 26 haziran 1964'te Ankara Emniyet Müdürlüğü'nden Mardin Valiliğine geldi. Mardin Belediye Başkanı Mehmet Saraçoğlu ile birlikte Mardin'in güneyindeki ikinci caddeyi açtılar. 26 ocak 1966'da Mardin'den ayrılmıştır.

24) Nihat Oğuz Bor, 31 ocak 1966'da Mardin Valiliğine atandı. 20 haziran 1967'de Mardin'den ayrıldı. Bu müddet içinde Şerefülala mevkiinde Turistik Otel ile modern bir restoranın temellerini atmıştır.

25) Celâl Kayacan, 1929 yılında Sakarya vilâyeti, Sapanca ilçesinde doğdu. Orta öğrenimi müteakip Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olarak idare mesleğine atanmış ve muhtelif ilçelerde kaymakamlıklar yaptıktan sonra 1964 yılında Bilecik Valiliğinden başlayarak Hakkâri, ve Trabzon valiliklerinde bulunmuştur. Halen Mardin Valisi olan Sayın Kayacan, valiliğinde herhangi bir taviz vermeden, halka eşit muamele etmekten zevk duyarak halka her hususta yardımcı olmuştur. Yapıcı, barış severliğiyle temayüz etmiş Sayın Kayacan, kısa zamanda Mardin ve çevre halkının sevgisini kazanmıştır.

Sayın Celâl Kayacan
Mardin Valisi

MARDİN'İN T.B.M.M. ÜYELERİ

Mardin ilinin birinci devreden itibaren T.B.M.M. üyeleri alfabetik sıraya göre aşağıda gösterilmiştir.

I. Devre Mardin Milletvekilleri

Derviş Hıdır Efendi

Esat Milli

Hasan Tahsin Mütevelli

Mithat Milli

Necip Güven

II. Devre Mardin Milletvekilleri :
A. Gani Ensari
Abdulrazzak Şatana
Derviş Hıdır Efendi
Necip Güven

III. Devre Mardin Milletvekilleri:
Abdulrazzak Şatana
Ali Rıza Erten
İrfan Ferit Alpaya

IV. Devre Mardin Milletvekilleri:
Abdulrazzak Şatana
Ali Rıza Erten
İrfan Ferit Alpaya

V. Devre Mardin Milletvekilleri :
Abdulrazzak Şatana
Ali Rıza Erten
Edip Engin
Hilmi Çoruh
Osman Nuri Dinçer
Dr. Rıza Erlevent

VI. Devre Mardin Milletvekilleri :
Ali Rıza Erten
Aziz Uras
General Seyfi Düzgören
General Şefik Tekin
İrfan Ferit Alpaya

VII. Devre Mardin Milletvekilleri:
Abdülhalim Şatana
Ali Rıza Erten
Aziz Uras
A. Kadir Kalay
General Seyfi Düzgören
İrfan Ferit Alpaya

VIII. Devre Mardin Milletvekilleri:

A. Kadir Kalay
Aziz Uras
Abdülhalim Şatana
Ali Rıza Erten
General Seyfi Düzgören
İrfan Ferit Alpaya
Kâmil Boran
Şemsettin Ekmen
Yusuf Mardin

IX. Devre Mardin Milletvekilleri:

Aziz Uras
Abdulrahman Bayar
Bahattin Erdem
Cevdet Öztürk
Ethem Aybar
Kemal Türkoğlu
Kâmil Boran
Şemsettin Ekmeen

X. Devre Mardin Milletvekilleri:

Abdulrahim Şatana
Bahattin Erdem
Cevdet Öztürk
Ethem Aybar
Reşit Kemal Timur
A. Rahman Bayar
A. Kadir Kalay

XI. Devre Mardin Milletvekilleri:

A. Halim Kermooğlu
A. Vahap Dizdaroğlu
Kâmil Boran
M. Ali Arıkan
Selim Tellioğlu
Şevket Dursun

KURUCU MECLİSİ

1. A. Vahap Dizdaroğlu
2. Şevki Aysan

I. Devre Mardin Milletvekilleri:

A. Vahap Dizdaroğlu
Esat Kemal Aybar
M. Ali Arıkan
Şevki Aysan
Seyfi Güneştan
Talat Oğuz

II. Devre Mardin Milletvekilleri:

Esat Kemal Aybar
Fuat Uluç
İbrahim Ayşoy
Nazmi Oğuz
Rıfat Baykal
Seyfi Güneştan

SENATÖRLER :

Abdurrahman Bayar
Abdülkerim Saraçoğlu

MARDİN BELEDİYESİ TEŞKİLÂTI

Önceki Belediye Başkanları :

Adı Soyadı	Görev Yılları
Sırrı Efendi	1312 - 1324
Mecit Çelebi	1324 - 1325
Galip Bey	1325 - 1329
Hıdır Çelebi	1329 - 1336
Kasım Çelebi	1336 - 1337
Süleyman Efendi	1337 - 1338
M. Naci Çelebi	1338 - 1926
Dr. Yahya Sümer	1926 - 1935
Atıf Ulusoğlu	1935 - 1936
Abdülkadir Kalay	1937 - 1943
Mehmet Saraçoğlu	1946 - 1950
Ethem Aybar	1950 - 1954
Hamit Özdener	1954 - 1955
Beşir Güney	1955 - 1957

VALİ VE BELEDİYE BAŞKANLARI

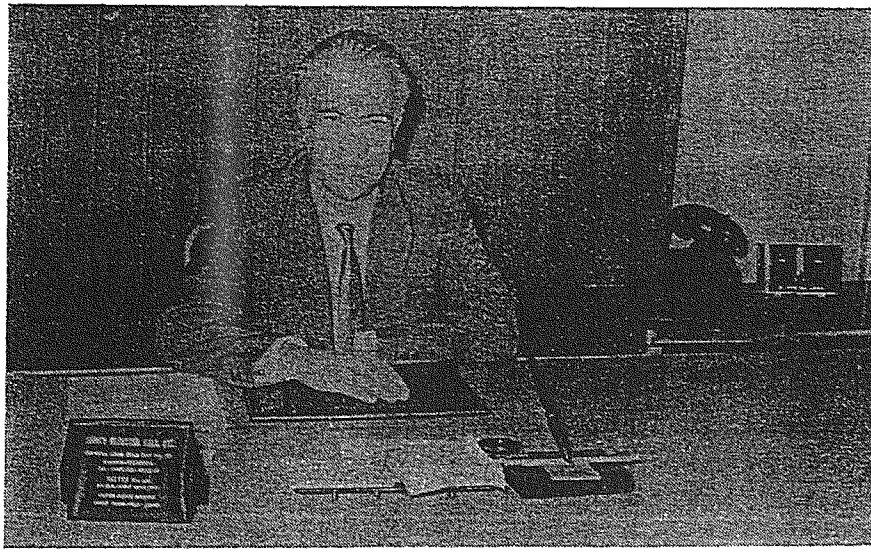
İlhami Erten	1957 - 1958
Avni Çirnaz	1958 - 1959

BELEDİYE BAŞKANLARI

Ethem Aybar	1959 - 1960

VALİ VE BELEDİYE BAŞKANLARI

Enver Kuray	1960 - 1961
Basri Özpınar	1961 - 1962

Belediye Başkanı Sayın Mehmet Saraçoğlu

BUGÜNKÜ MARDİN BELEDİYESİ

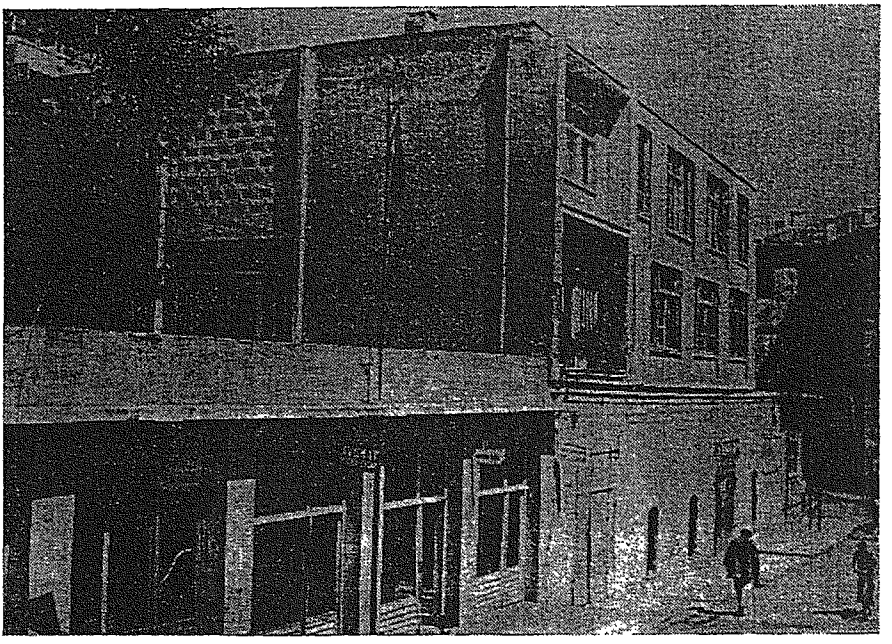
Belediye Başkanı;

Mehmet Saraçoğlu: 1911 yılında Mardin'de doğdu. İlkokul tahsilini bitirdikten sonra, ortaokula muadil özel tahsil yaptı. 1934 yılında ticaret hayatına atıldı. Ticaret Odası Yönetim Kurulu Üyeliği'ne ve İkinci Başkanlığı'na atandı. 1942 - 1946 yılına kadar Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türk Hava Kurumu İl Başkanlığı'na ve Belediye Daimî Encümen Üyeliği'ne seçildi. 1946 yılında yapılan Belediye Başkanlığı seçiminde,

Belediye Başkanlığı'na seçilen Saraçoğlu, 1950 yılında istifa ederek ayrıldı, tekrar ticarete başladı.

1963 ve 1968 yıllarında yapılan belediye seçimlerinde iki devrede de Mardin halkının teveccühlerine mazhar olarak Mardin Belediye Başkanlığı'na seçildi.

Evli ve beş çocuk babası olan Saraçoğlu, sakin mizaçlı, mütevazi ruhlu, yapıcı, çalışkan ve vatansever bir zattır.

Mardin Belediye Sarayı.

MARDİN'DEKİ TURİSTİK VE TARİHÎ ESERLER

Mardin'in çok eski bir tarihe sahip olduğu, geçen bölümlerde anlatılmıştı. Mardin'de zaman zaman gelip geçen kral, hükümdar veya hanedan gibi yöneticiler tarafından inşa edilen cami, medrese, han, kilise, tapınak ve hamam gibi eski eserlerin var olduğunu görüyoruz. Mardin ancak, Artuk'lu topraklarına katıldıktan sonra eser bakımından hakikî çehresini bulmuştu.

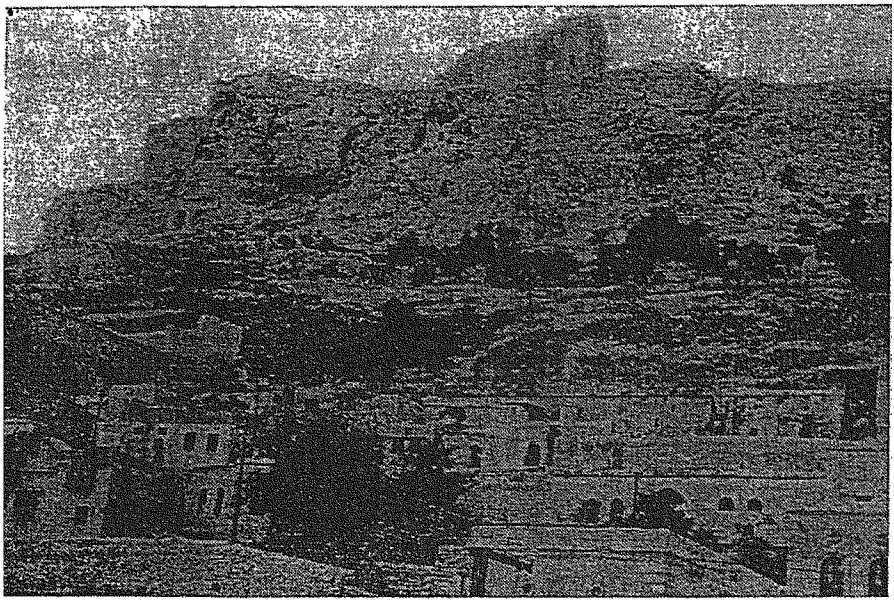
Bugün biz bu eserlerin karşısında hayranlığımızı gizleyememekteyiz. Kısa da olsa bu eserleri tanıtmanın tarih ve turizm yönünden faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Mardin'de Cumhuriyet Bayramı kutlanırken.

Mardin Hükümet Binası.

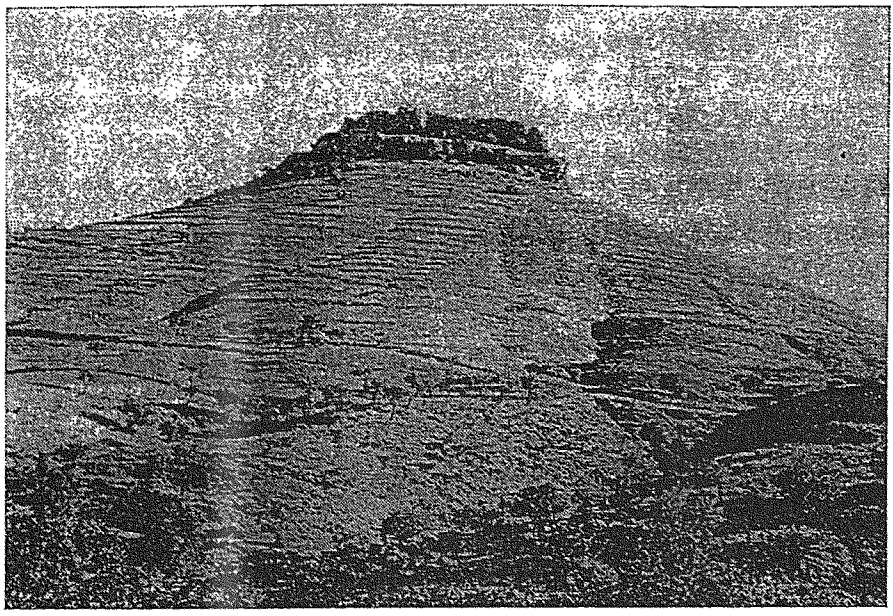

Mardin Kalesi'nin bugünkü şekli görülüyor.

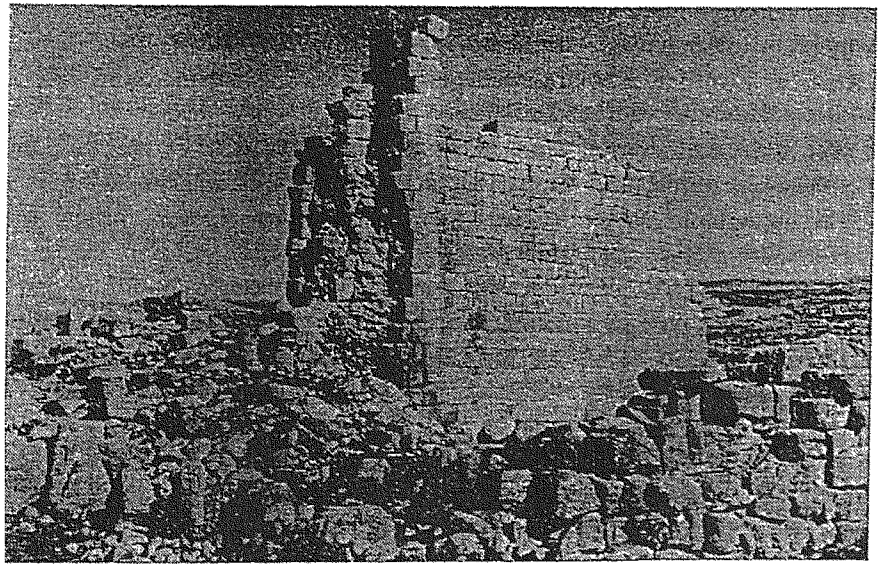
Kaleler :

1 — *Mardin Kalesi :* Şehrin büyük bir kısmının dayanmış olduğu arazinin üst kafesine kurulmuş müstahkem bir mevkidir. M.S. 975 - 976, H. 365 - 366'da Hamdanilerden Hamdan Bin El Hasan Nâsır El devle Bin Abdullah Bin Hamdan tarafından inşa edilmiştir. Kale doğudan batıya 800 m. uzunluğundadır. Genişliği 30 - 150 m. arasındadır. Akkoyunlular tarafından burada bir saray ve bir cami yaptırılmış ve zaman zaman el değiştiren kişiler tarafından da, bazı ilaveler yapılmıştır. Kale halen birçok burç ve surları yıkıldığı halde eski şeklini, kıymetini muhafaza etmektedir. Böyle olmasına rağmen Kale, Mardin için tarih ve turizm yönünden çok önemlidir.

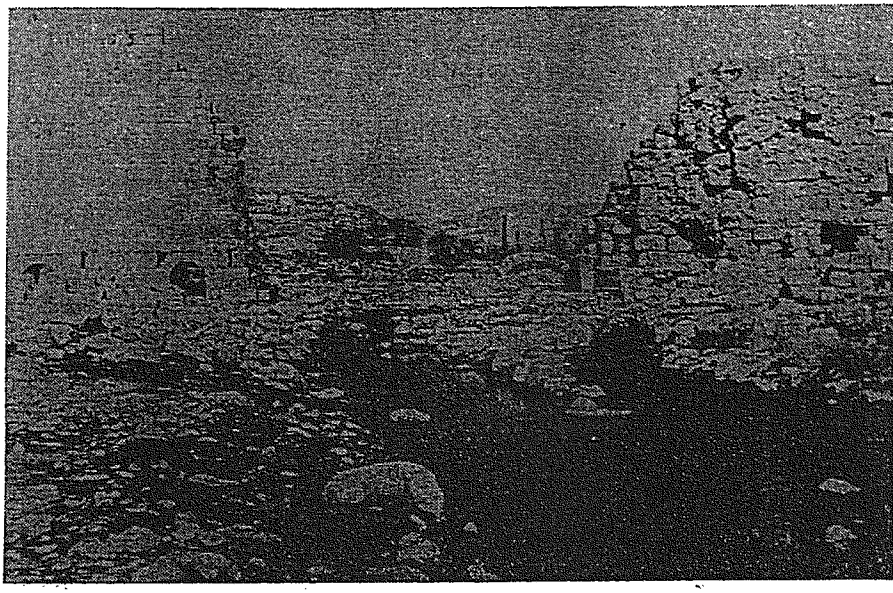
2 — *Kız Kalesi (Kalıtmara) :* Mardin şehrinin 5 km. doğusunda kavsi andıran 3 kale vardır. Bu kaleler Deyrülzafaran Manastırını üç yönden koruyucu olarak yapılmışlardır. Bunlar; Kız Kalesi, Mar Yakup ve Meryem Ana Kiliselerinin bulunduğu kalelerdir. Kız kalesi; M.Ö. yapılmış ve M.S. 1140 yılında Artıkoğulları'ndan Hüsamettin Temurtaş, Musul Hâkmii Zengi'den kurtulmak maksadile Serhat boylarında bu kale ve buna benzer birkaç kaleyi yıktırmış ve böylece Zengi'den Mardin ve çevresini istiladan kurtarmıştır (Hikmet Dergisi).

Tarihi Kız Kalesi (Kalit Mara)

Tarihî Dara Kalsei'nin sur kalıntılarından bir görünüş.

Tarihî Dara kalıntıları.

3 — *Dara Kalesi ve Dara :* Kale, Mardin şehrinin doğusunda, 30 km. uzaklıktadır. Şehir meşhur Dara harabeleri içindeki yığma bir tepe üzerinde yükselmektedir. Burası eski Mezopotamya bölgesinin en ünlü tarihî şehri iken bugün ufak bir köy haline gelmiştir. Kale, İran hükümdarlarından «Darayuvaşi» tarafından kurulmuştur. Milâdın ilk asırlarında Rum ve İranlılar arasında el değiştirmiş, M.S. 7. asrın sonlarında ise Şam'daki Emeviler devletinin hükmü altına girmiştir. Daha sonra Bağdat'taki Abbasoğullarının eline geçen Dara Kalesi M.S. 15. asırda Türkler tarafından alınmıştır. Mimarî tarzı büyük kıymet taşıyan Kalenin altındaki hapishane olarak kullanılmış olan meşhur zindan olduğu gibi durmaktadır. Enkaz arasında görülen büyük çaptaki yekpare taşlar ve arasıra bulunan eski altın paralar buranın vaktiyle çok büyük ve muhteşem saraylara, zengin hazinelere sahip bir şehir olduğunu göstermektedir. Dara, tarihte kalabalık bir şehir olmasına rağmen bugün az nüfuslu bir köyden ibarettir.

Diğer kaleler : (1) Aznavur Kalesi, Marin Kalesi, İrhapdiyum Kalesi, Savur Kalesi, Alaaddin Kalesi, Cizre Kalesi, Zerzavan Kalesi, Dermetinen Kalesi, Rabat Kalesi ve Hasankeyf Kalesidir.

(1) Bu kalelerin önemlileri ilerdeki sayfalarda anlatılmıştır.

Camiler, Mescitler ve Medreseler :

Mardin zaptedilip Artuk'lu topraklarına katıldıktan sonra eserler bakımından hakiki çehresini bulmuştur. O zamandan kalma eski eserlerden camilerin karşısında hayranlık duymamak kabil değildir. Bunlardan :

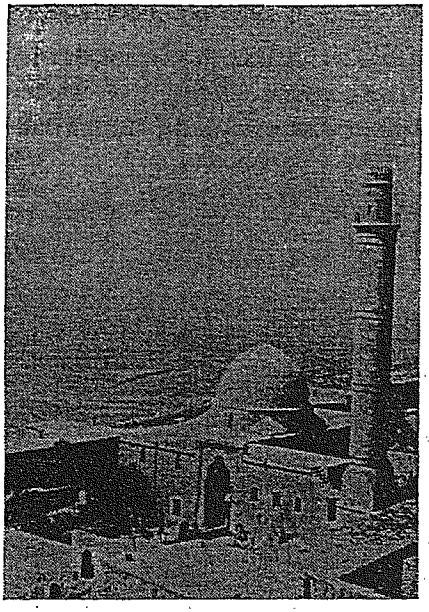
Elasfar Camii kalıntıları.

1) *Camii Asfar* denilen Necmettin Camii (1011'de Artukoğullarından Necmettin İl Gazi tarafından yaptırılmıştır. Mişkin mahallesinde ve güney yönündedir. Halen kullanılmaktadır. Necmettin İl Gazi burada gömülüdür.

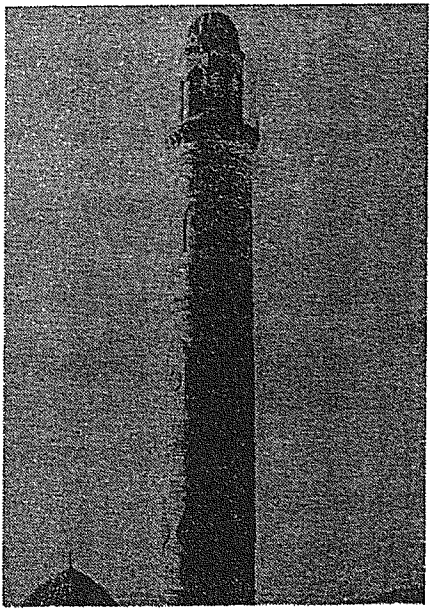
2) *Hüsamiye Camii :* Melik Hüsamettin Timur Taş tarafından M.S. 1123'te yaptırılmıştır. Kendisiyle birlikte Davut Muzaffer de burada gömülüdür.

3) *Camii Kebir :* Ulu Cami Mahallesindedir. M.S. 1176'da Melik Kutbettin İlgazi tarafından yaptırılmıştır. Minaresinde 572 Hicrî tarihi yazılıdır. Bu caminin tarihî kıymeti çok büyüktür, şaheserdir.

4) *Sıtrıziye Camii :* Halk arasında buna Hatuniye Camii de denilir. Savur Kapı mahallesindedir. M.S. 1177'de Kutbettin İlgazi'nin annesi tarafından yaptırılmış ve adına izafeten bu isim verilmiştir. Kendisi içinde gömülüdür.

Ulu Cami (Camii Kebir)

Ulu Cami'nin motifli minaresi.

5) *Şehidiye Camii :* Şehidiye Mahallesindedir. M.S. 1214'te Melik Mansur Nasrettin tarafından yaptırılmıştır. 1916'da da minaresi ilâve edilmiştir.

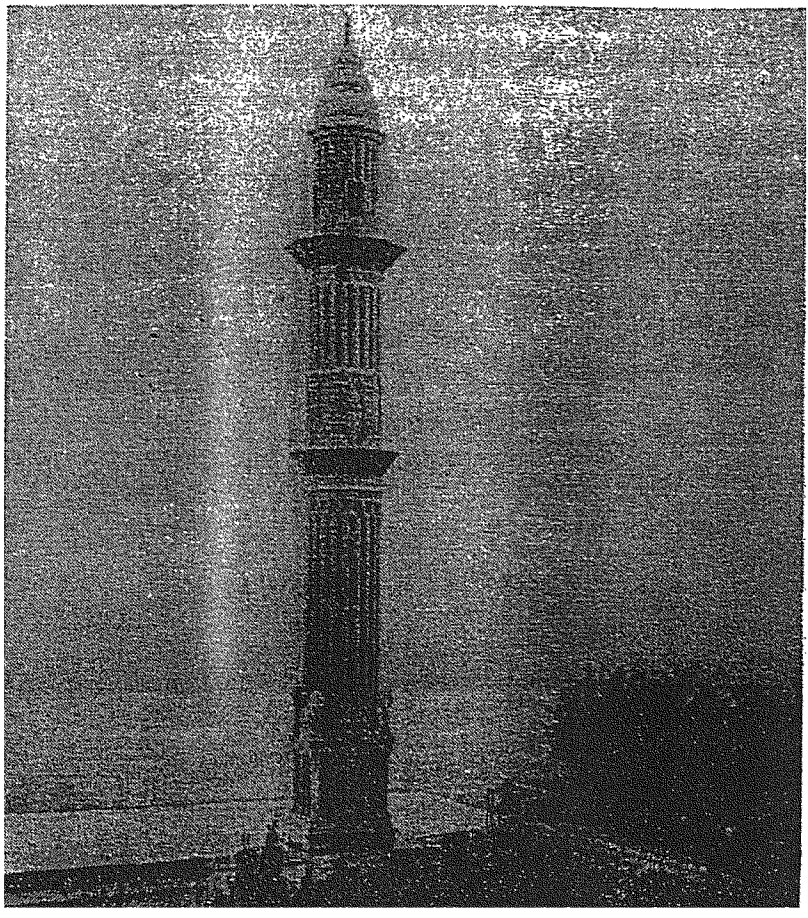
6) *Nizamettin Begaş Camii :* Diyarbakır Kapısındadır. Melik Kutbettin'in veziri Nizamettin Begaş tarafından 1186'da yaptırılmıştır.

7) *Muzafferiye Camii :* Mardin Kale Kapısı'nın altındadır. M.S. 1264'te Muzaffer Kara Arslan tarafından yaptırılmıştır. Kendisi burada gömülüdür. Cami bugün harabe halindedir.

8) *Latifiye Camii :* Latifiye Mahallesindedir. M.S. 1314'te Melik Abdüllatif tarafından yaptırılmıştır. Minaresi Mısır Valisi Muhammed Ziya Tayyar Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Burada Sultan Üves ve Melik Mansur gömülüdür.

9) *Savur Kapı Camii :* Savur Kapı Mahallesindedir. M.S. 1364'te Melik Mansur Ahmet tarafından yaptırılmıştır.

10) *Melik Mahmut Camii :* Savur Kapı Mahallesindedir. M.S. 1367'de Melik Mahmut tarafından yaptırılmıştır.

Şehidiye Cami'inin şaheser minaresi.

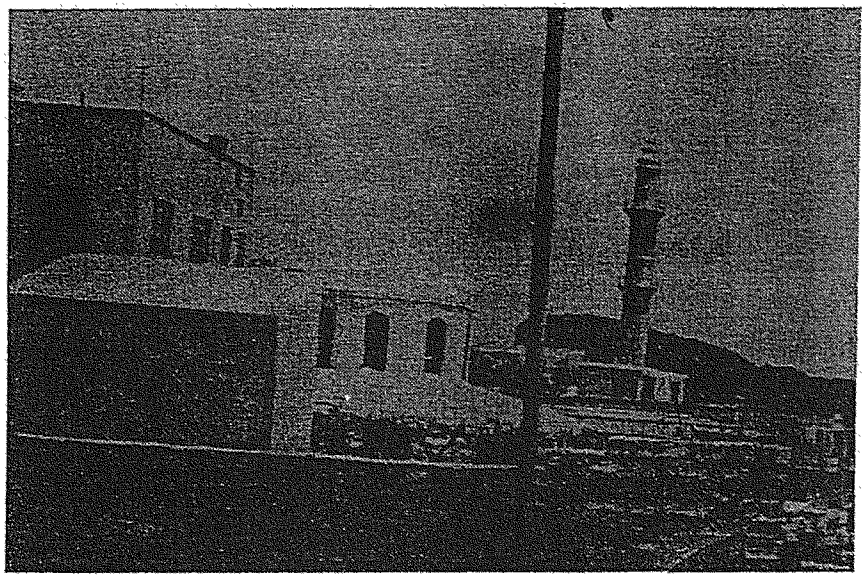
11) *Kale Camii :* Mardin Kalesi içindedir. Hangi tarihte inşa edildiği bilinmemekle beraber Necmettin Gazi tarafından M.S. 1269 yılında onarıldığına dair bir kitabesi vardır.

12) *Eminettin Camii :* Eminettin Mahallesindedir. Necmettin İlgazi'nin kardeşi tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.

13) *Cihangir Camii ve Türbesi :* Kasım Padişah Medresesi'nin yanındadır. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Ali Cihangirşah tarafından M.S. 1468'de yaptırılmıştır.

14) *Küçük Sultan Hamsa Mescidi :* Savur Kapı Mahallesindedir.

M.S. 1443 yılında Sultan Hamza tarafından inşaasına başlanılmış, bir sene sonra oğlu tarafından tamamlanmıştır.

Reyhaniye Camii.

15) *Reyhaniye Camii :* Mardin çarşısı içindedir. M.S. 1756 yılında Ahmet Paşanın kızı Adile Hanım tarafından yaptırılmıştır.

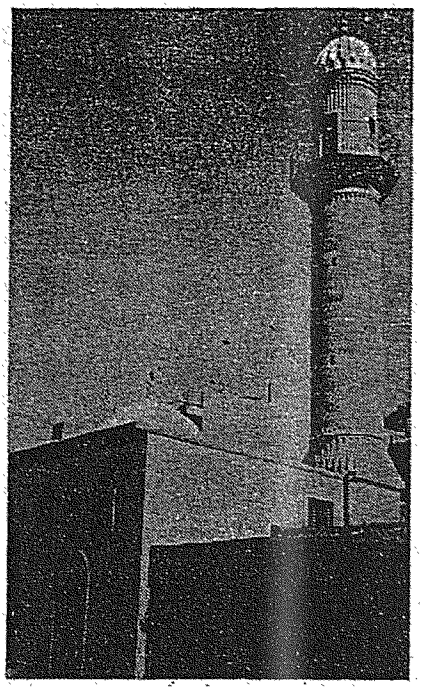
16) *Şeyh Çabuk Camii ve Türbesi :* Ana caddenin güneyindedir. İnşa tarihi belirsizdir. Ancak M.S. 1337 senesinde Şeyh Çabuk tarafından inşa ettirildiği halk tarafından söylenir.

17) *Tekiye Camii :* Tekiye Mahallesindedir. M.S. 1445'te Kasım Padişahın yeğeni İbrahim Tekye tarafından yaptırılmıştır.

18) *Hamidiye Camii :* Şehidiye Mahallesindedir. Şeyh Zabuni tarafından M.S. 1347 senesinde yaptırılmış, kendisi de içine gömülmüştür.

19) *Süleyman Paşa Camii:* Şehidiye Mahallesindedir. M.'S. 1195 yılında Melik İsa'nın veziri Kudbettin Bin Emir Ali Bin Alaattin Sincari tarafından yaptırılmıştır. Mardinli Selman tarafından da yapıldığı rivayet edilir.

20) *Şeyh Salih Camii ve Türbesi:* Tekiye Mahallesinin güneyindeki mezarlığın içindedir. Yapıcısı ve tarihi belli değildir.

20'nci asrın modern beyaz taştan işlemeli Kasım Tuğmaner Camiinin iç ve dıştan görünüşü.

Bunlardan başka Şeyhulla Camii ve Türbesi, Musaip Camii ve Türbesi, Kasvetli Cami, Şeyh Libben Mescidi, Şeyh Zarrar Camii, Muhammed Gazi Camii, Şeyh Kasım Halvati Camii ve Silsel Camii de vardır. Bunların başında gelen Maristan Camii Eminettin Mahallesi güneyinde ve Maristan Hamamı bitişiğindedir. M.S. 1106 - 1112'de Necmettin İlgazi tarafından kardeşi Eminettin için inşa edilmiştir.

Hamamlar :

Emir Necmettin Hamamı : Emineldin Mahallesinin güneyindedir. Halkça Maristan Hamamı da denilir. M.S. 1112 senesinde Necmettin İlgazi tarafından yapılmıştır. Halen faaliyet halinde bulunan hamamlar, Savur Kapı Hamamı, Cami Hamamı, Emir Hamamı ve Yeni Hamamdır.

Çeşmeler :

1) *Ayn Kapçak Çeşmesi:* Mardin Kalesi altındadır.
2) *Kasimiye Çeşmesi :* Kasım Padişah Medresesi içindedir.

3 — *Ferdevs Çeşmesi :* Şeyh Mehmet Ali Ensari vakfındadır.

4 — *Ayınıcrun Çeşmesi :* Deyrulzafaran manastırındadır.

5 — *Ayın Patrik Çeşmesi :* Kılıtmara köyündedir.

6 — *Fahriye Çeşmesi :* Ensarı Şeyh Abdulvahap vakfındadır.

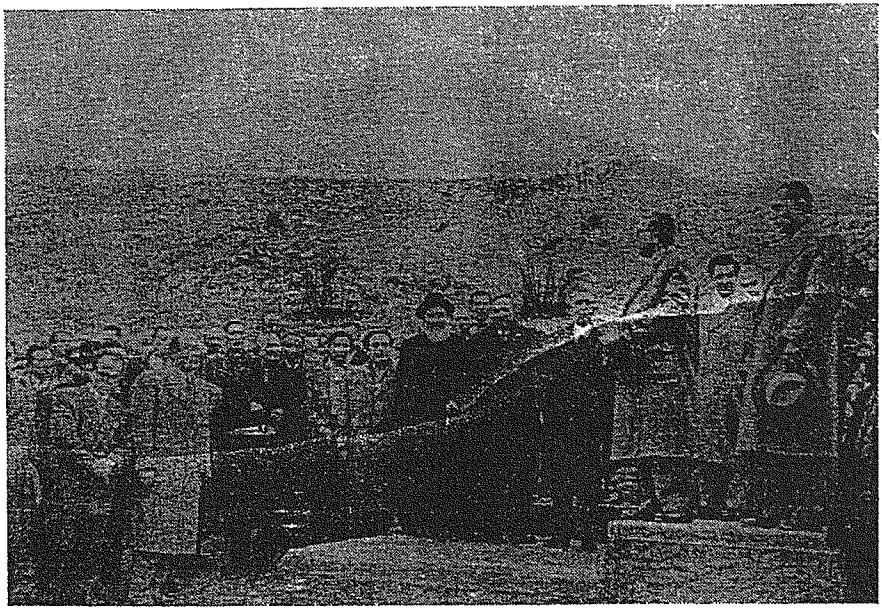
7 — *Sultan İsa Çeşmesi :* Zenciriye Medresesindedir.

8 — *Cevheriye Çeşmesi :* Ulu Cami mahallesindedir.

9 — *Ayn Saray Çeşmesi :* Millizadeler vakfındadır.

10 — *Savur Kapı Çeşmesi :* Savur Kapısındadır.

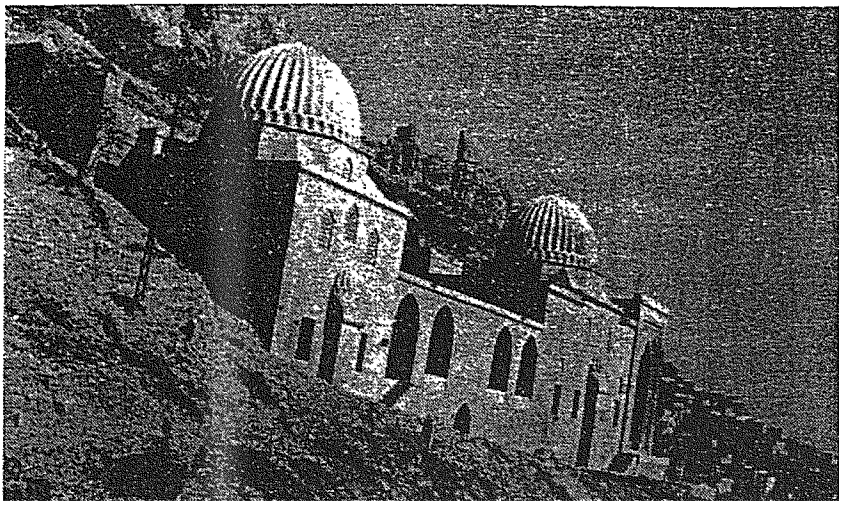
Bu çeşmeler, belli başlı hepsi de tarihî kıymeti haizdir.

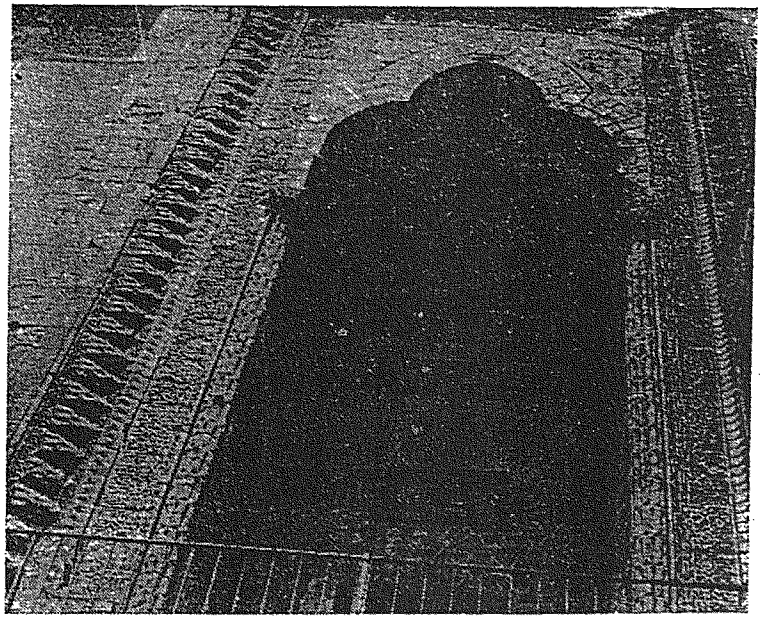
Ayın Patrik Çeşmesi. M.S. 1293'de Patrik Bin Nuheyb tarafından yapılmış ve adına izafeten (Ayn - el Batrek) Çeşmesi olarak adlandırılmış olan Kalıtmara'daki pınarın, 24.1.955'de onarması bitmiş, açılış töreninde, Vali Muhsin Gökkaya konuşmasını yaparken görülmektedir.

Medreseler :

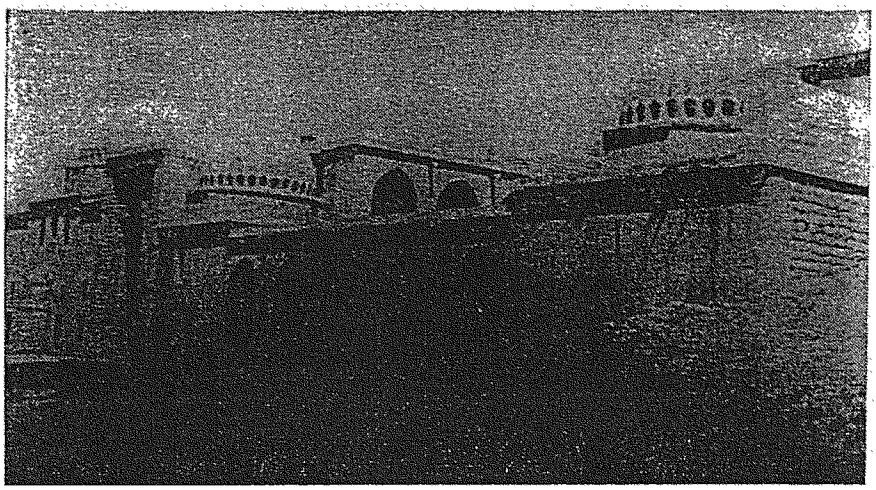
Zenciriye Medresesi : Artıkoğullarının Melik Sultan Tahir İsa tarafından M.S. 1385'de yaptırılmıştır. Tarihçe kıymeti Artıkoğullarının bölümünde değerlendirilmiştir. Melik İsa, Hicrî 809 yılında bu Medreseye gömülmüştür. Burası şimdi müzedir.

Tarihî Zenciriye Medresesi.

Zenciriye Medresesi'nin motifli dış kapısı.

Kasım Padişah Medresesi.

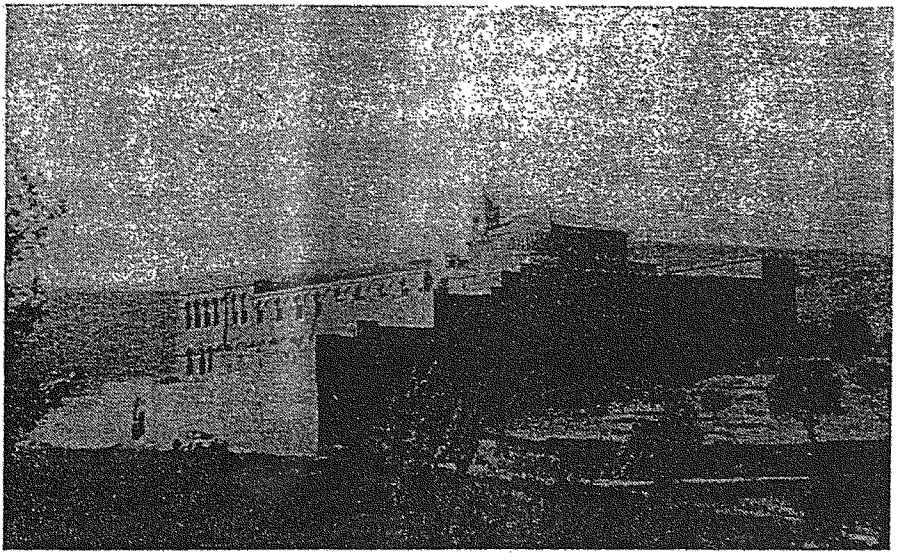
Kasım Padişah Medresesi : Akkoyunlulara ait zamanın kıymetli eserleri başında gelir. Bugün için Kasım Padişah diye anılan şehir dışında sulu ve bahçeli bir yerde bulunan medrese, M.S. 1445'de Akkoyunlu Hükümdarlarından Cihangiroğlu Kasım tarafından yaptırılmıştır. Bu Medresenin de tarihi bir değeri vardır. Akkoyunlu bölümünde geniş tarihçesine rastlanır. Kasım Padişah ile kızkardeşi, bu Medresede gömülüdürler.

Tarihî yer Sultan Şeyhmuş ziyaretgâhı, son zamanda halkın ilgisini çekmiş, en çok ziyaret edilen bir ziyaretgâh olmuştur. (Şeyhandadır.)

Sultan İsa Medresesi : Tahir İsa'nın yaptırmış olduğu Sultan İsa Medresesi, çok sanatlı ve değerli birer Türk abidesidir.

Sıt Rıdviyya (Hatuniye) Medresesi : Artıkoğullarından Necmettin Alpi'nin hanımı M.S. 1152 - 1176 ve Kutbettin Elgazi'nin annesi 1176 -1184 tarafından inşası tamamlanmıştır. Gül mahallesindedir.

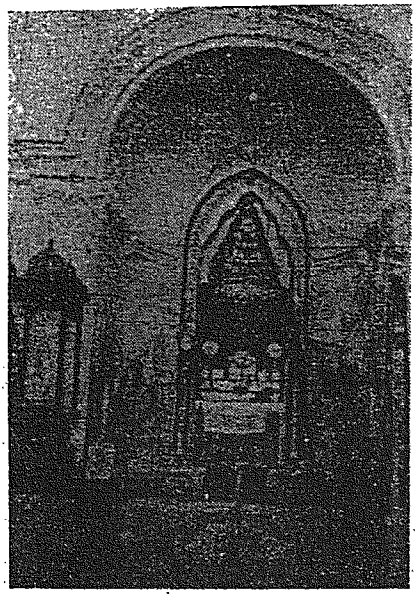
Şark'ın en cazip turistik yeri, Süryanilerin Kâbesi tarihî Deyrulzafaran manastırı.

Manastır ve Kiliseler :

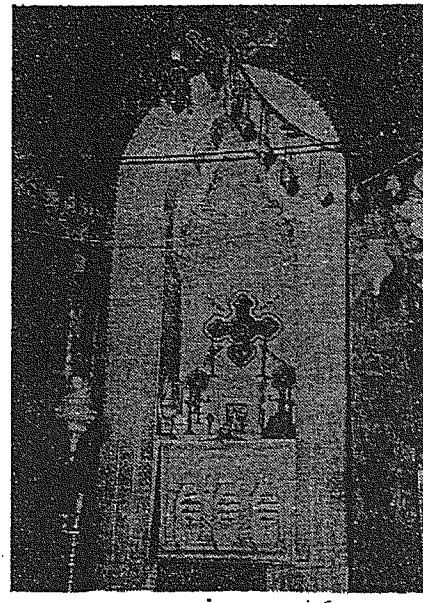
Deyrulzafaran Manastırı : Deyrulzafaran Manastırı, yukarı Mezopotamya'nın en önemli eserlerinden biri olup Süryanî Kadim Cemaatinin de dinî merkezidir. Mardin şehrinin beş kilometre doğusunda bulunan manastırın, Güney kısmı hariç diğer tarafları dağlarla çevrilidir. Bağlık, bahçelik bir bölgede kurulmuş olan Deyrulzafaran, 1600 yıllık bir mabettir. Canlı bir tarihi olan manastırın en büyük özelliği şimdiye kadar gelmiş geçmiş bulunan Süryanî Kadim Patriklerinin çoğunun mezarlarının burada özel bir yerde muhafaza edilmiş olmasıdır (1).

Deyrulzafaran'da 36 Süryanî Metropolit ve Patriğinin mezarı bulunmaktadır. Manastırda çeşitli devirlere ait üç ibadethane vardır. Bunlar-

(1) Deyrulzafaran manastırında, özel bir yerde muhafaza edilmekte 12 bin azizin kemikleri içinde bulunduğu için, bazısı (On İki Bin Aziz Manastırı) adı ile de adlandırılmıştır.

1903 yılında Patrik II. Abdülmesih tarafından yaptırılan tahtadan ince sanat motifli eski ayin mihrabı. 1941'de yanmıştır.

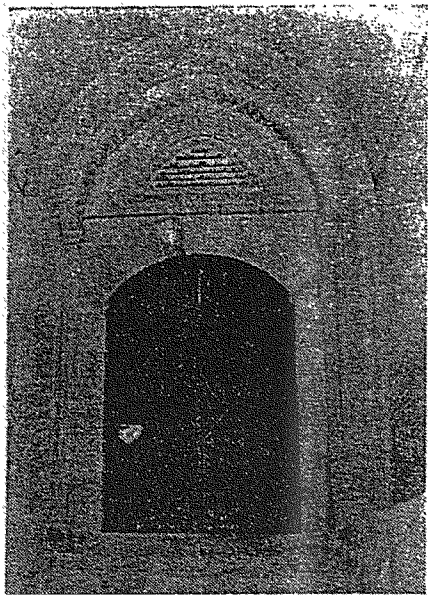
1941'de beyaz nakışlı taştan yapılmış Manastır'ın yeni ayin mihrabı.

dan I — M.S. 4. asra aittir. Bu asırdan kalma mozaikler, Mihrablar aynen muhafaza edilmektedir. Etrafı yüksek dağlarla çevrili mabedin her tarafında çok eski mahzenler, Burçlar bulunmaktadır (1).

Deyrulzafaran, M.S. 4. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuştur. İlk kuruluş yeri Mahzen kısmının gizli tapınak yerlerinden başlar. Kurucuları olarak çeşitli kişiler gösterilmektedir. İlk olarak Mar Şleymun adındaki bir rahibin adı ile tanılırdı. Diğer bir rivayete göre, Mar Şleymun, doğunun tanınmış İncil müjdecilerinden Mar Evgin'in şagirdidir (öğrenci).

Başka bir rivayete göre, Mar Evgin'in rahiplerinden Mar Binyamin'in ve şagirtlerinden olan on yaşındaki bir çocuğun kemikleri Nusaybin yakınlarındaki özel Manastırından buraya getirilerek gömülmüştür. Bu sebepten dolayı buraya Mar Evgin manastırı da denilmiştir. Yine bu havalide Zafaran adlı bitki çevresinde çok yetiştirildiği için, bu adı almıştır.

(1) M.S. 520'de Antakya Patrikliğinin emri üzerine Maraş Metropolitinin bu manastırındaki Başrahibine yazdığı «iman ile Allaha ve sevgile himayesinde yaşanılan devlete bağlılığı» emreden ebedî mektup halen 850 kayıt No.'sı ile Londra Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Manastır'ın tarihî motifli orta kapısı.

Manstır'da aziz Ruhanilerin mezarlığının kubbesi.

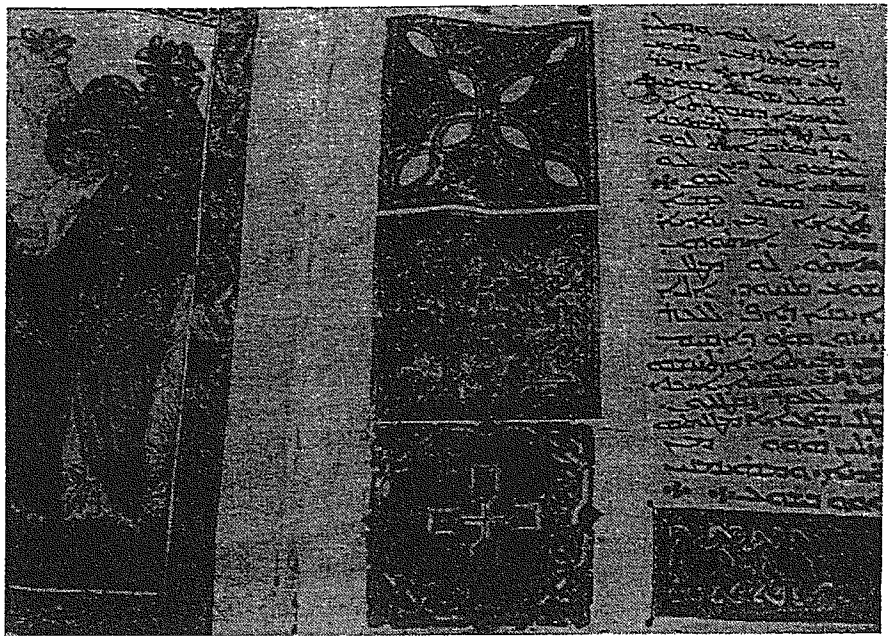
M.S. 493 - 518 yılları arasında bugün Mar Hananya adı ile tanınan Manastırın kubbeli kilise kısmını Şüfnioğulları Süryanî Teodos'u Teodori mimar kardeşler yapmışlardır. M.S. 607 yıllarında Manastır, İranlılar tarafından yıkılmış, yeniden onarılarak bugünkü şeklini almıştır.

Manastırda, Süryanî (Istrengeli) yazısı ile ceylan derisi üzerinde M.S. 12. asırda yazılmış, motifli resimlerle süslü en kıymetli İncillerden biri mevcuttur. Bu kıymetli İncil kitabı, Manastırın zengin kütüphanesini bir kat daha değerlendirmektedir.

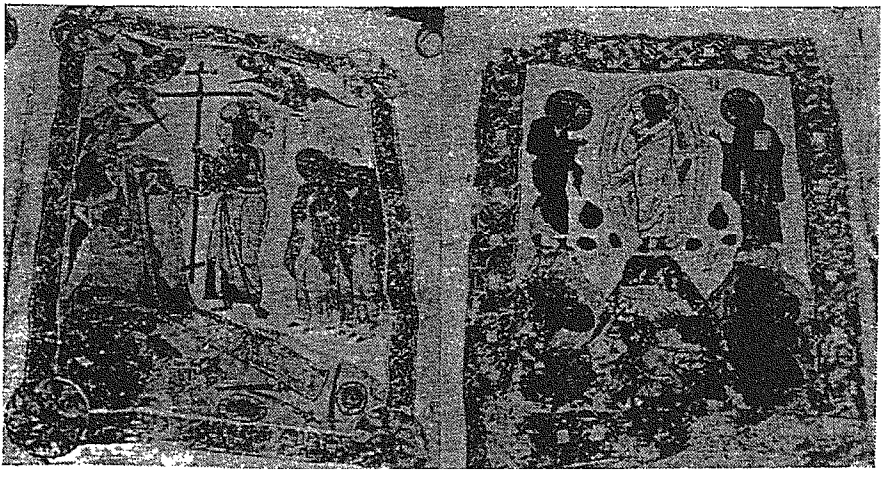
Bugün Manastır müdürü ve Patrik vekili Rahip Cebrail Allaf'ın yönetimindeki acizeler yuvası ve öksüzler kampı temiz ve bakımlı bir Manastır olan Deyrulzafaran, görülmeye değer tarihî ve turistik bir yerdir. Bu turistik yerin herkes tarafından takdir ve teşhir edilmiş olduğu (1) Manastırın hatıra defterinden bazı ziyaretçi zevatlara ait intibalarının belirli yazıları fotokopisi ile anlamlı yazıları ile ispatlıdır. Bu vesikalar aynen aşağıda gösterilmiştir.(2)

(1) Turistik yer ve kıymetini taşiyan Deyrulzafaranı tanıtma bakımından broşür halinde Turizm Bakanlığı tarafından basılan kitaptan alınmıştır (İl Yıllığı)

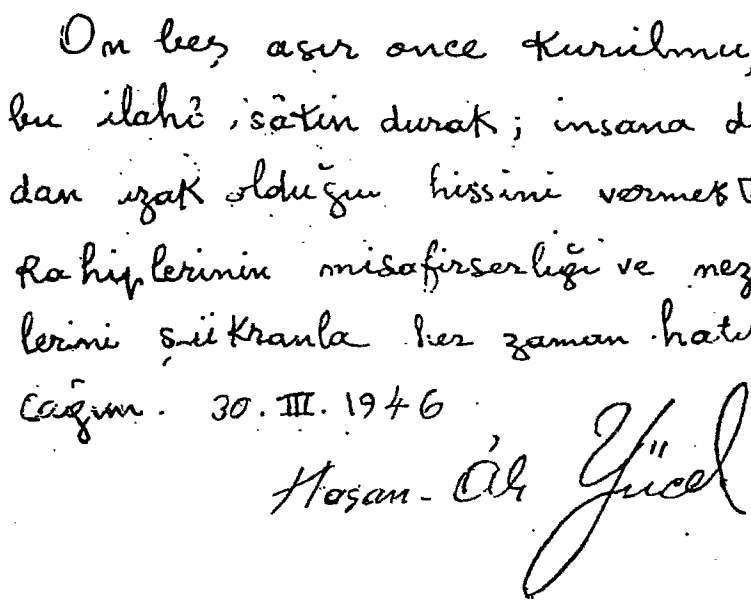
(2) Deyrulzafaran 5.ci yüzyılda doğunun üniversitesi olmuş ve ilk tıp fakültesi burada kurulmuştur. Fakültesinin yeri halen bütün canlılığı ile bu binanın müştemilâtında bulunmaktadır.

Deri üzerine eski Süryanice (Istrengeli) yazı ile yazılmış olan asırlık İncil'den bir sayfa.

Tarihî İncil'den, deri üzerine basılmış Hazreti İsa'nın hayatına ait iki tablo.

On beş asır önce kurulmuş olan
bu ilahî, sâkin durak; insana dünya
dan uzak olduğu hissini vermektedir.
Rahiplerinin misafirperverliği ve nezaket-
lerini şükranla her zaman hatırlıya
cağım. 30. III. 1946
Hasan - Ali Yücel

On beş asır önce kurulmuş olan bu ilahî, sakin durak, insana dünyadan uzak olduğu hissini vermektedir. Rahiplerinin misafirperverliği ve nezaketlerini şükranla her zaman hatırlayacağım. 30.3.1946

Hasan Ali Yücel

Eski Maarif Vekilidir.

13 Nisan 1952 Pazar

Mardin'i ziyaretimiz vesilesiyle yüzlerce yılın hatıralarını içinde saklayan bu kıymetli sanat eserini ziyaretten çok mütehassıs olduk. Türk Milleti birliği içinde manevî varlığı ile bu birliğe hizmet eden bu abideyi ziyaretin tatlı hatırasını her zaman anacağız. 13 Nisan 1952

Baymdırlık Bakanı
Kemal Zeytünlüoğlu

T.B.M.M. Başkanı
Refik Koraltan

İçel Milletvekili
Halil Atalay

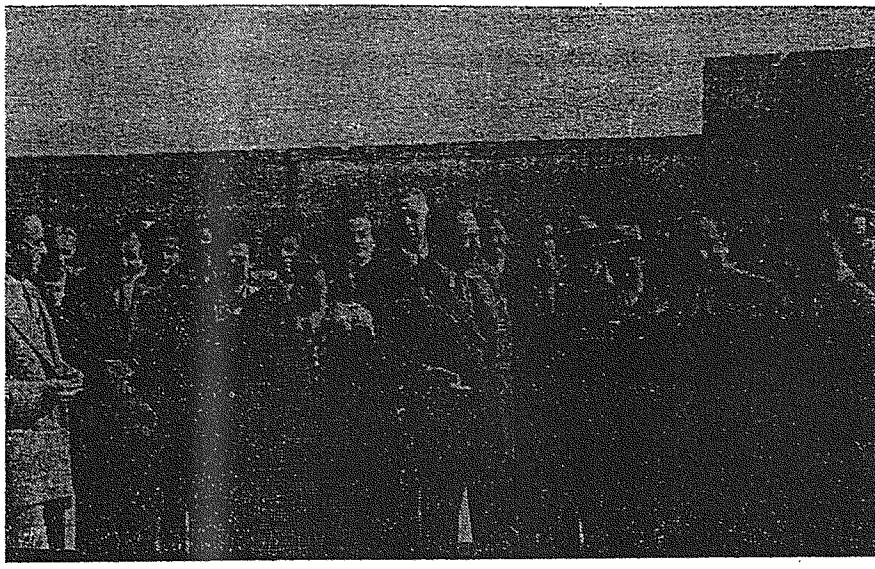
İstanbul Milletvekili
Ahmet Hamdi Başaran

Mardin Valisi
Ali Cahit Betil

Mardin Milletvekili
Abdurrahman Bayar

Elazığ Milletvekili
Ömer Sanaç

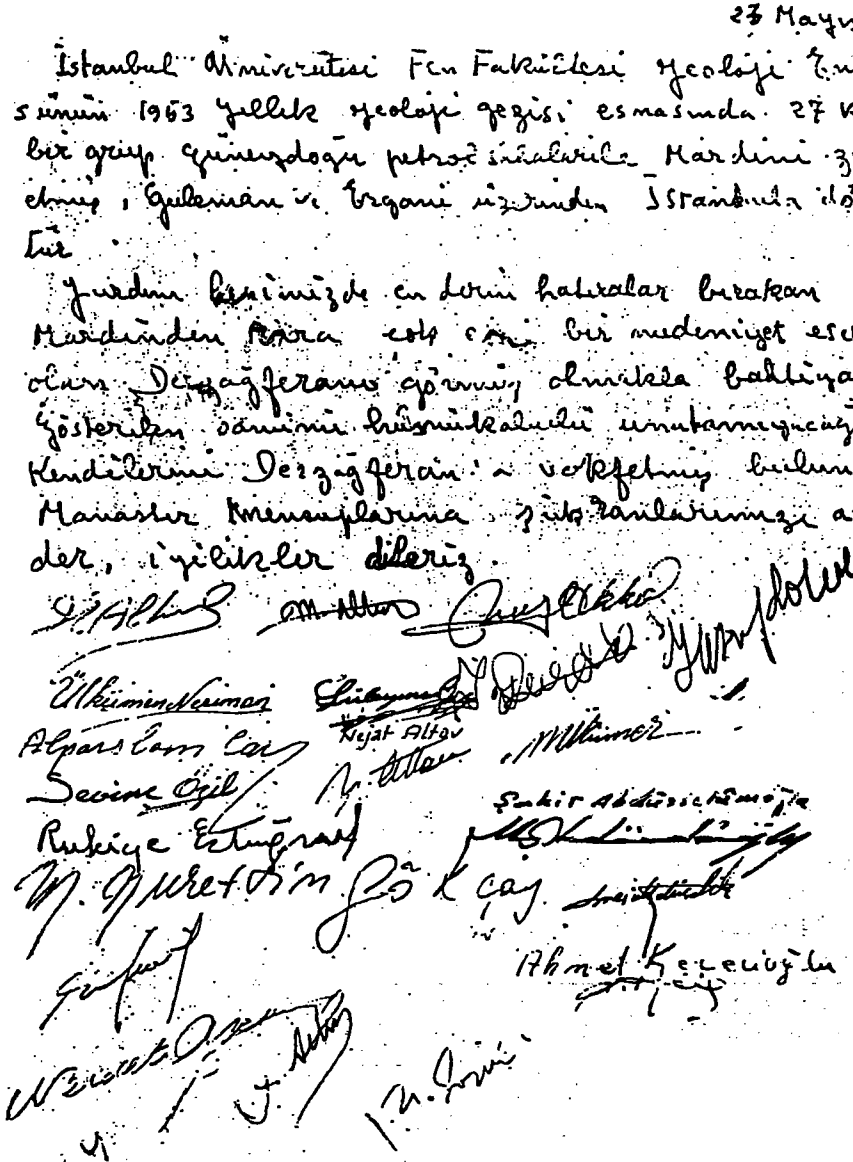
Zafer Gazetesi Muharriri
A. Fenik

13.4.1952'de B.M. Meclisi Başkanı Refik Koraltan Mardin'de.

Refik Koraltan, Deyrulzafaran Manastırı'nda Süryani Ruhanileri tarafından karşılanırken.

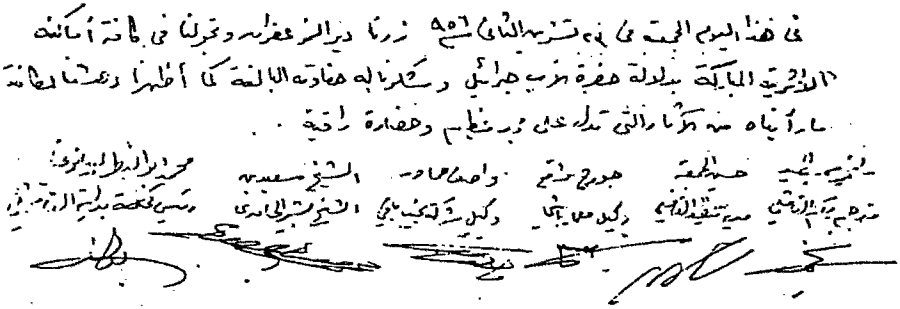
27 Mayıs 1953

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji Enstitüsünün 1953 yıllık jeoloji gezisi esnasında 27 kişilik bir grup güneydoğu petrol sahalarıyle Mardin'i ziyaret etmiş, Güleman ve Ergani üzerinden İstanbul'a dönmüştür. Yurdun hepimizde en derin hatıralar bırakan Mardin'den sonra çok eski bir medeniyet eseri olan Deyrulzafaran'ı görmüş olmakla bahtiyarız. Gösterilen samimi hüsnükabulü unutamayacağız. Kendilerini Deyrulzafaran'a vakfetmiş bulunan manastır mensuplarına şükranlarımızı arz eder, iyilikler dileriz.

Ülkümen Neriman, Nejat Altan, Şakir Abdülselamoğlu, Sevinç Özel
Alpaslan Can Rukiye Ertuğrul Nurettin Gökçay Ahmet Keçecioğlu
diğerlerinin imzası okunamadı.

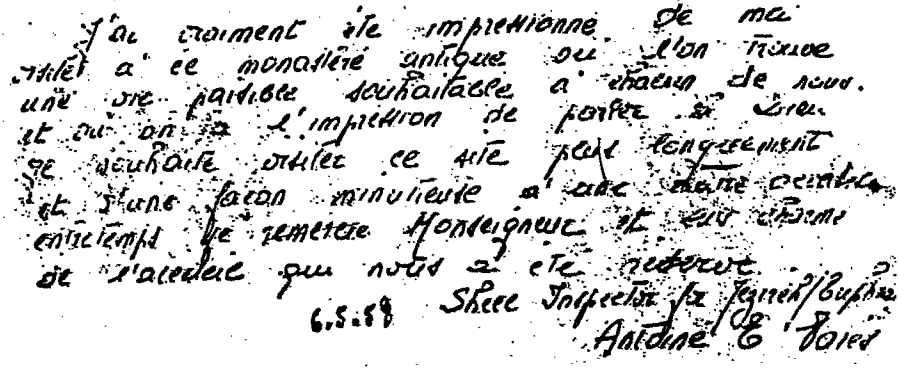
Vali Muhsin Gökkaya, Manastırı Mardin'e bağlayan yolun açılış töreninde. 24.1.1955.

(Tercümesi)

Bugün 23 İkinci Teşrin 956 Cuma günü Deyrulzafaran'ı ziyaret ettik. Mübarek ve kıymetli eserlerini Rahip Cebrail öncülüğüyle gezdik. Bize gösterilen hüsnü teveccühten ve büyük bir şahikayı ispatlayan bu eseri gördüğümüzden memnun ve müteşekkür kaldık.

Vasıf Muhammet	Elşeyh Saidin	Suriye - Kamışlı Mahkemesi Bşk.
Avukat	Hamidi Şeyhi	Mehmet Ebu Natar
Corc Şakah	Hüseyin Elcuma	Şeyhmus Abdulhamid
Mimarbaşı vekili	İcra Müdürü	Mahkeme tercümanı

(Fransızcadan Türkçeye tercümesi)

Hepimize temenni edebileceğim, insana iç huzuru ve Allaha yakınlık hissini veren bu eski ve tarihî manastırı ziyaretim beni hakikaten mütehassis etti.

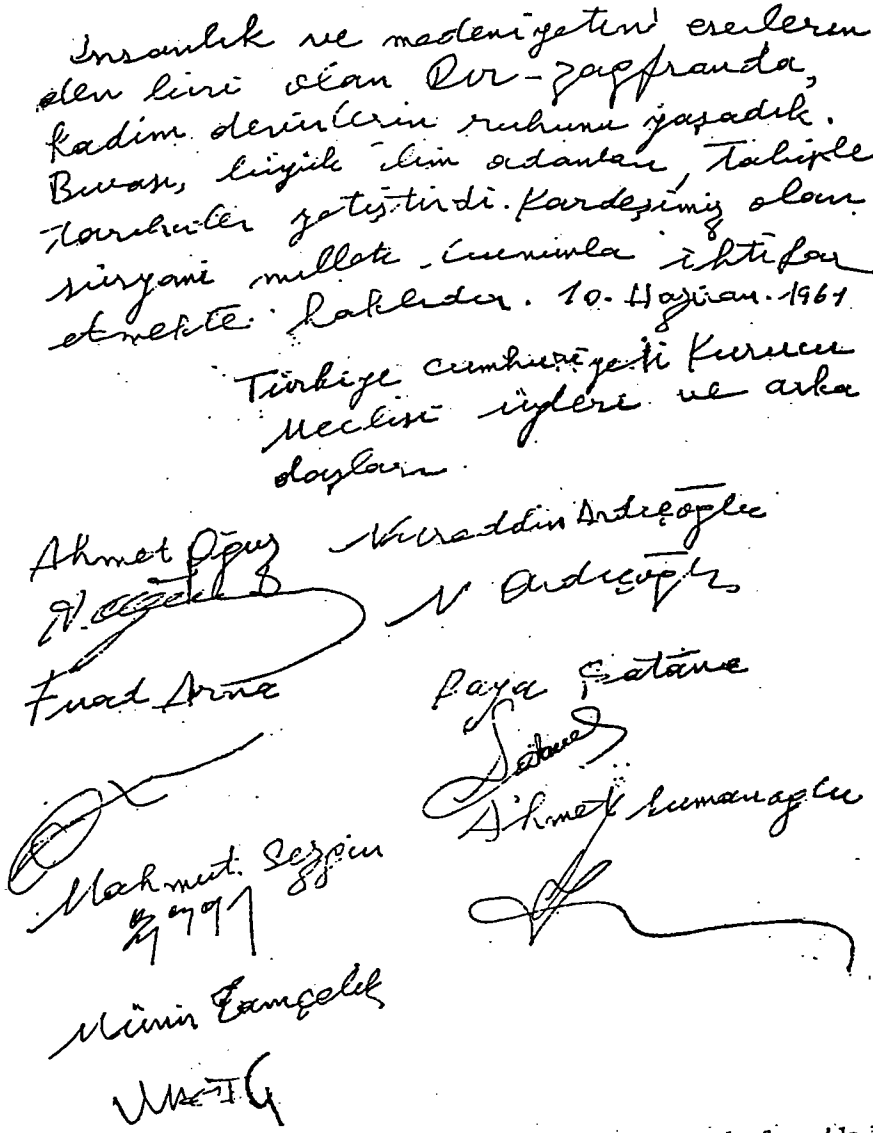
Arzum, başka bir sefer bu yeri daha yakından ve etraflı bir şekilde tetkik etmektedir.

Bu vesile ile, Monsenyöre ve size, bizlere göstermiş olduğumuz hüsnükabulden ötürü teşekkürlerimi bildiririm.

Antoin P. Faris

(Shell İnspector)

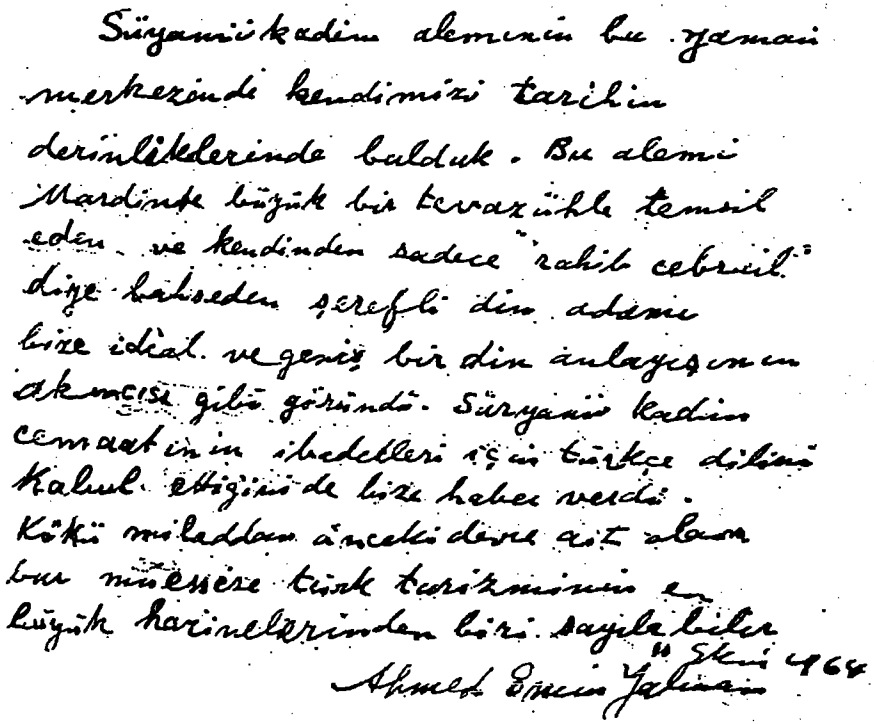
Cezire Bölgesi Müfettişi

İnsanlık ve medeniyetin eserlerinden biri olan Deyrulzafaran'da Kadim devirlerin ruhunu yaşadık. Burası büyük ilim adamları, tabibler, tarihçiler yetiştirdi. Kardeşimiz olan Süryani milleti bununla iftihar etmekte haklıdır. 10 Haziran 1961

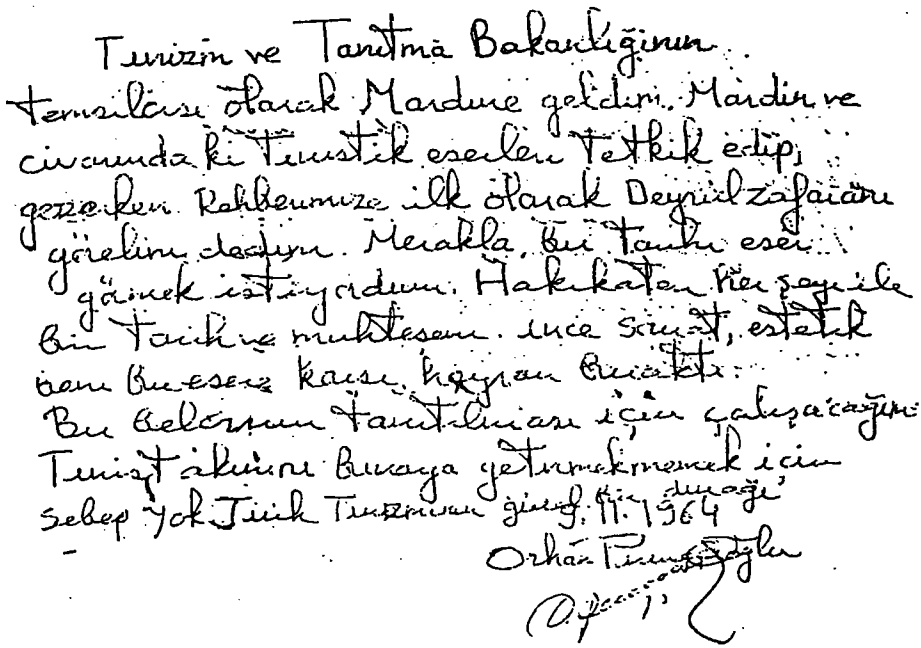
Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi
üyeleri ve arkadaşları

Mehmet Sezgin Fuat Arna Ahmet Oğuz Nureddin Ardıçoğlu
Kaya Şatana Ahmet Numanoğlu Munir Tançelik

Süryanî kadim âleminin bu yaman merkezinde kendimizi tarihin derinliklerinde bulduk. Bu âlemi Mardin'de büyük bir tevazühle temsil eden ve kendinden sadece "rahib cebrail" diye bahseden şerefli din adamı bize ideal ve geniş bir din anlayışının akıncısı gibi göründü. Süryanî Kadim cemaatının ibadetleri için türkçe dilini kabul ettiğini de bize haber verdi. Kökü Milâttan önceki devre ait olan bu müessese Türk turizminin en büyük hazinelerinden biri sayılabilir. 11 Ekim 1964

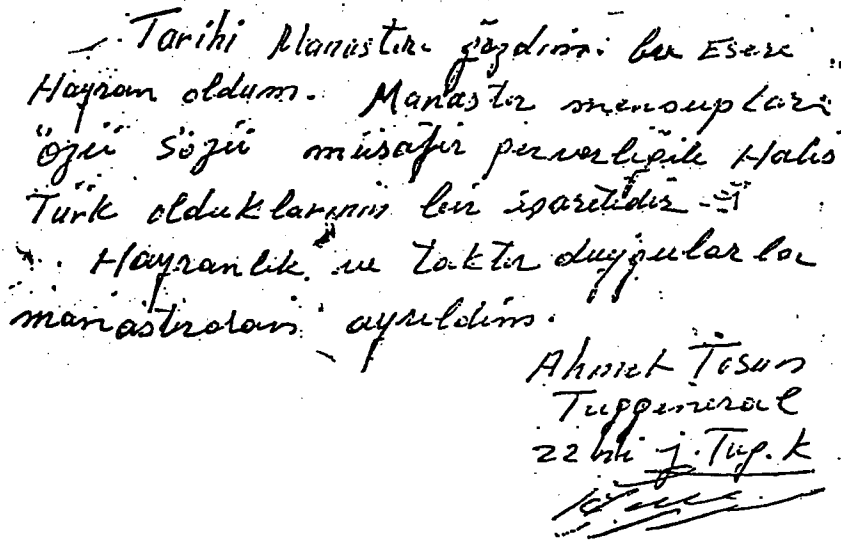
Ahmet Emin Yalman

Gazeteci ve Muharrir

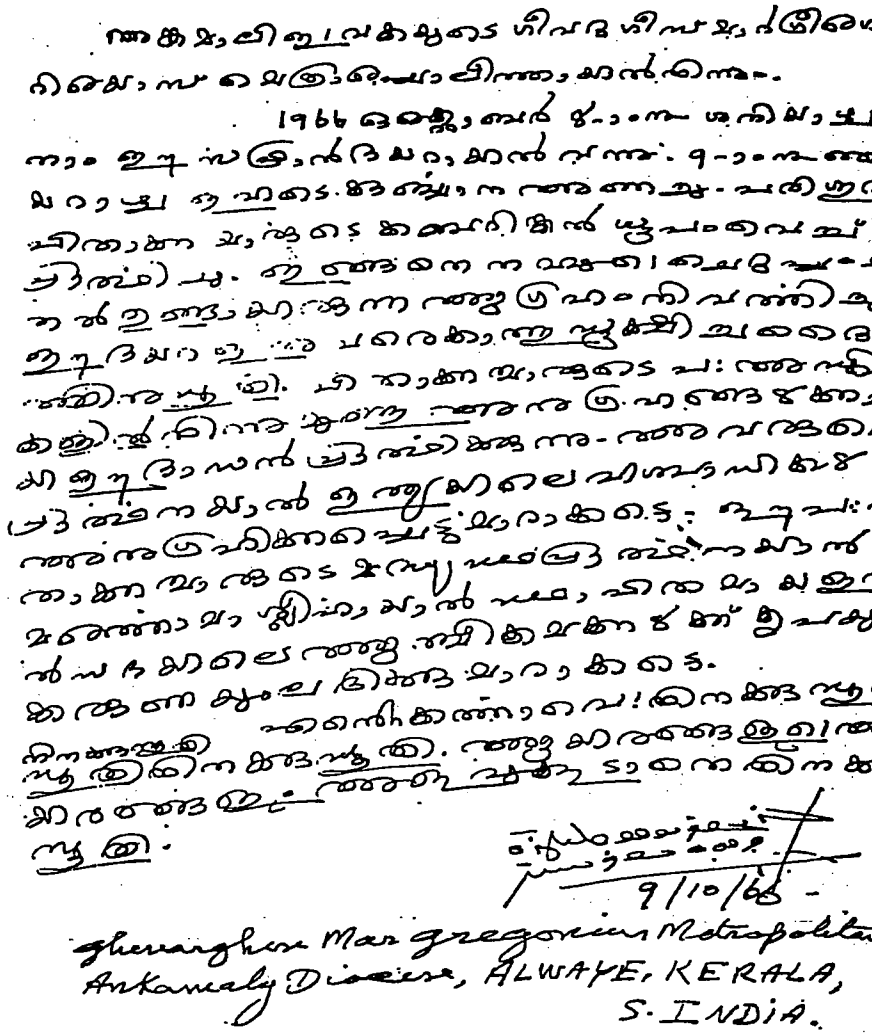
Turizm ve Tanıtma Bakanlığının temsilcisi olarak Mardin'e geldim. Mardin ve civarındaki turistik eserleri tetkik edip gezerken rehberimize ilk olarak Deyrulzafaran'ı görelim dedim. Merakla bu tarihî eseri görmek istiyordum. Hakikaten her şeyi ile bir tarih ve muhteşem ince sanat, estetik beni bu esere karşı hayran bıraktı. Bu beldenin tanıtılması için çalışacağım, turist akınını buraya getirmemeye sebep yoktur. Türk turizminin güzel bir durağı. 9.11.1964

Orhan Pirincioğlu

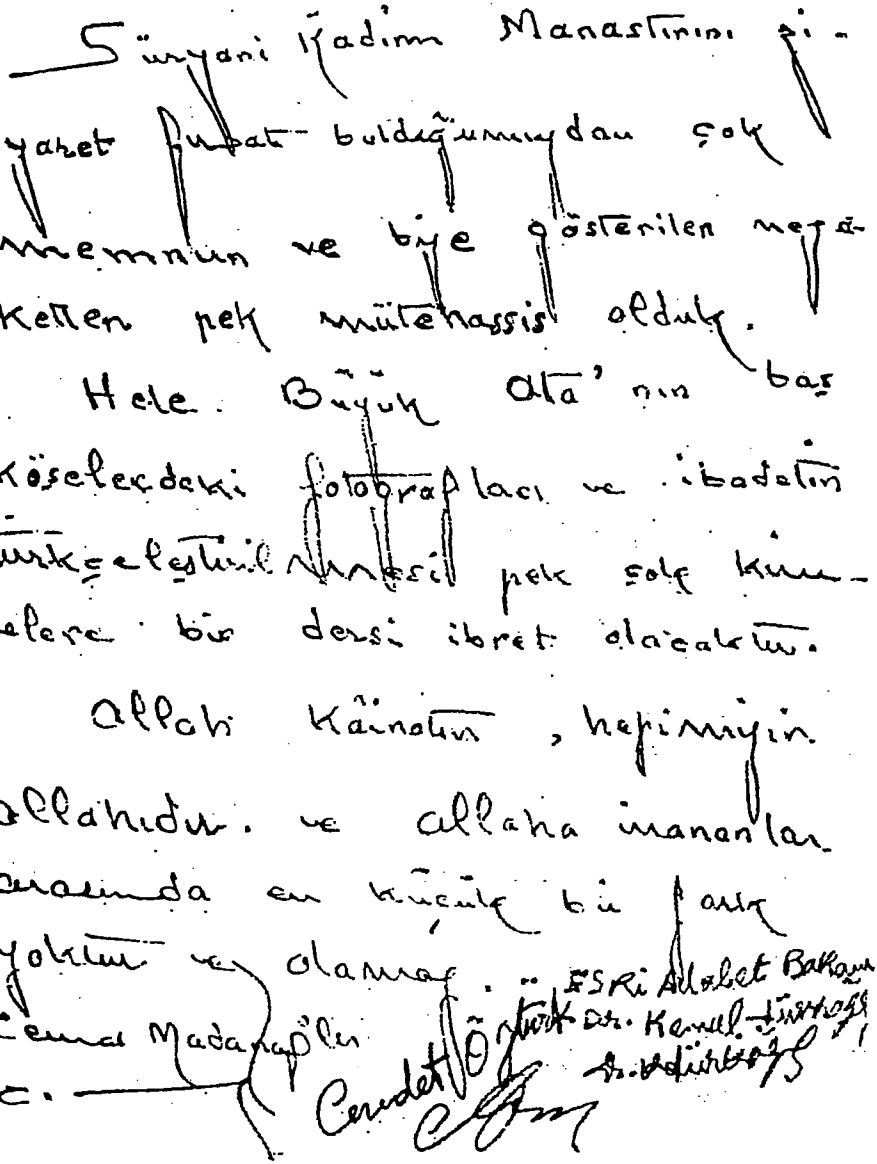

Tarihî manastırı gördüm, gezdim. Bu esere hayran oldum. Manastır mensupları özü, sözü ve misafirperverliğiyle halis Türk olduklarının bir işaretidir. Hayranlık ve takdir duygularıyla manastırdan ayrıldım.
10 Ekim 1965

Tümgeneral 22. J. Tuğ. K.

Ahmet Tosun

Fotokopisi yukarıda gösterilen yazı, Hint lisanlarından Milibarca yazılmış olup, Kirala eyaleti Süryanî ruhani Reisi Başpiskopos Grigoriyos'ın imzasını taşımaktadır. 9.10.1966

Süryani Kadim Manastırını ziyaret fırsatı bulduğumuzdan çok memnun ve bize gösterilen nezaketten pek mütehassis olduk.

Hele Büyük Ata'nın baş köşelerdeki fotoğrafları ve ibadetin türkçeleştirilmesi pek çok kimselere bu dersi ibret olacaktır.

Allah kâinatın, hepimiziin Allahıdır. ve allaha inananlar arasında en küçük bir fark yoktur ve olamaz.

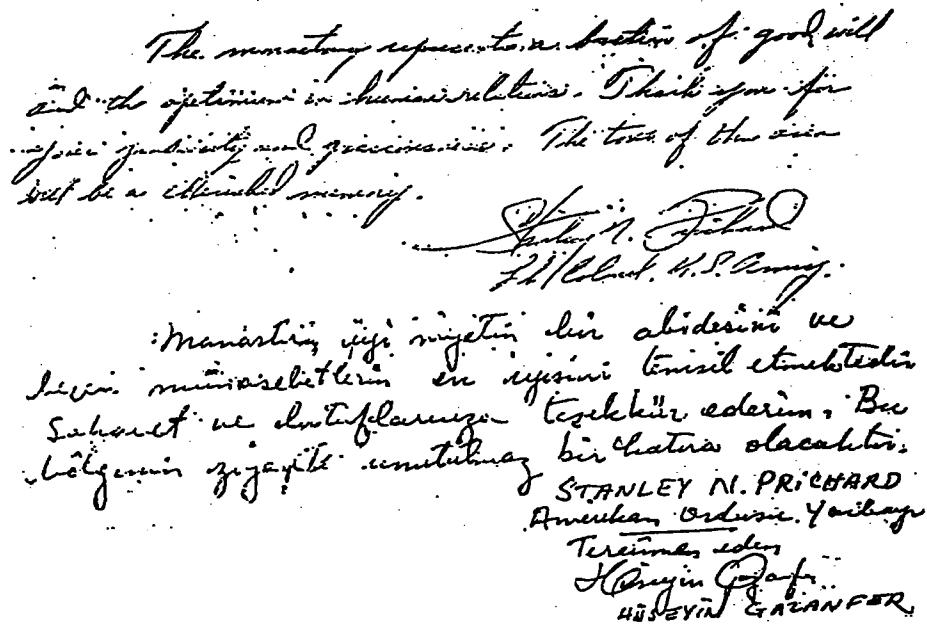
Cemal Madanoğlu

Cevdet Öztürk

Eski Adalet Bakanı Dr. Kemal Türkoğlu

Süryanî Kadim manastırmı ziyaret fırsatı bulduğumuzdan çok memnun ve bize gösterilen nezaketten pek mütahassıs olduk. Hele büyük Ata'nın baş köşelerdeki fotoğrafları ve ibadetin türkçeleştirilmesi pek çok kimselere bu dersi ibret olacaktır. Allah kâinatın, hepimizin Allahıdır. Ve Allaha inananlar arasında en küçük bir fark yoktur ve olamaz.

Cemal Madanoğlu Cevdet Öztürk Eski Adalet Bakanı Dr. Kemal Türkoğlu

The monastery represents a beautiful specimen of good will and the ideal human relations. I thank you for your courtesy and hospitality. The taste of this visit will be a cherished memory.

Stanley N. Prichard
1st Colonel U.S. Army.

Manastır iyi niyetin bir abidesini ve beşerî münasebetlerin en iyisini temsil etmektedir. Suhulet ve lütuflarınıza teşekkür ederim. Bu bölgenin ziyareti unutulmaz bir hatıra olacaktır.

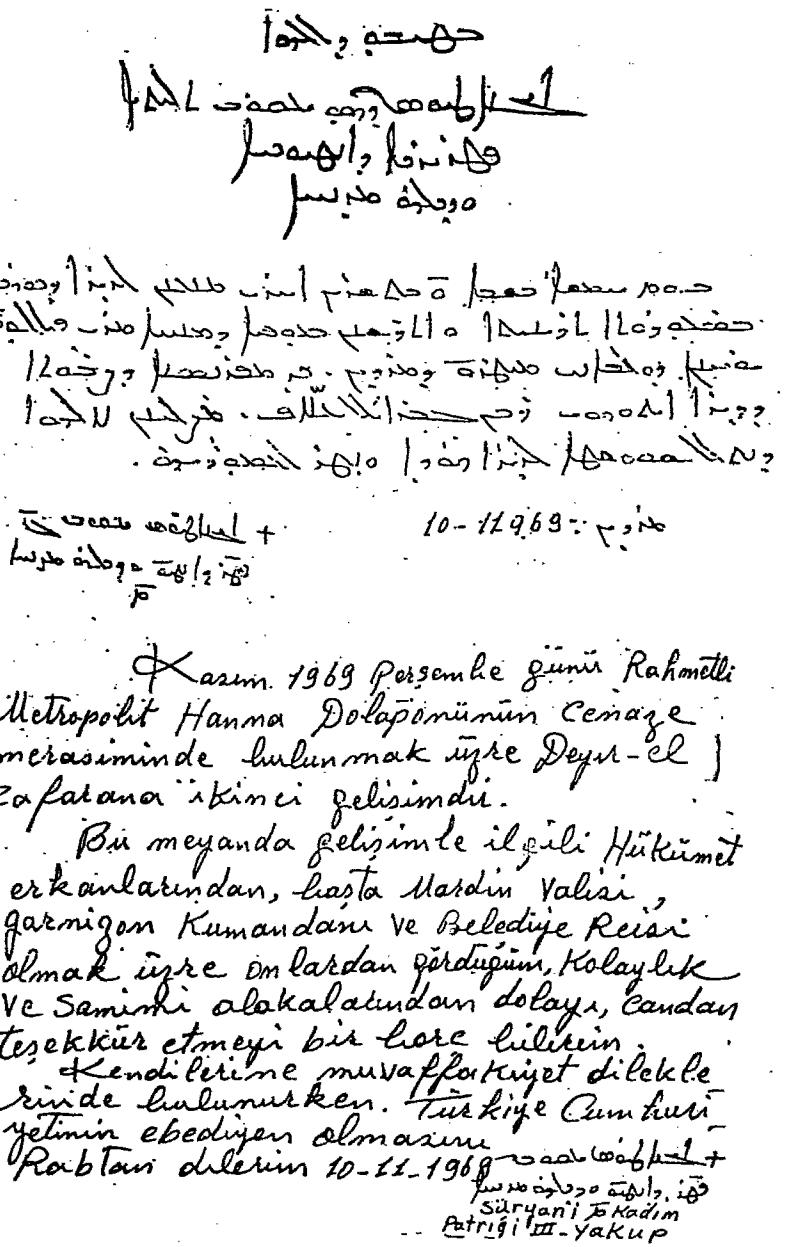
STANLEY N. PRICHARD
Amerikan Ordusu Yarbayı

Tercüme eden
Hüseyin Gazanfer
HÜSEYİN GAZANFER

(İngilizceden Türkçeye tercümesi)

Manastır iyi niyetin bir abidesini ve beşerî münasebetlerin en iyisini temsil etmektedir. Suhulet ve lütuflarınıza teşekkür ederim. Bu bölgenin ziyareti unutulmaz bir hatıra olacaktır.

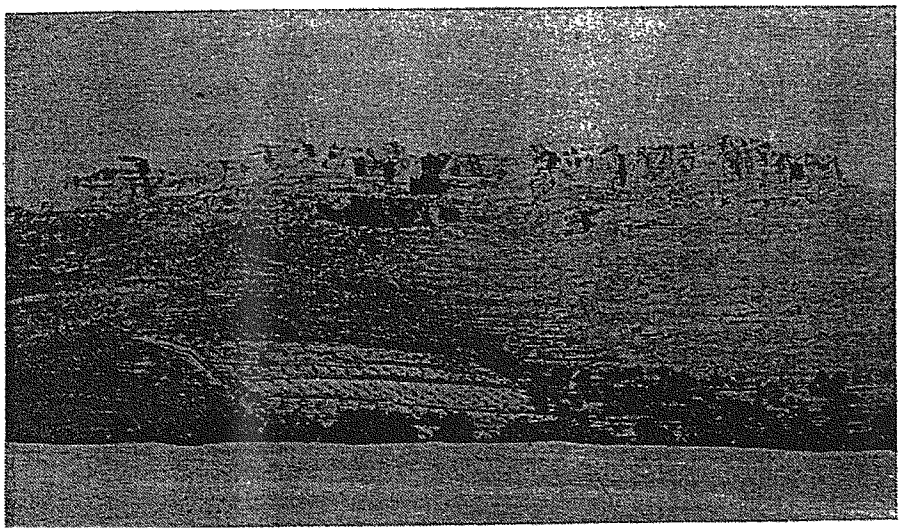
Stanly N. Prichard
Amerikan ordusu yarbayı
tercüme eden, Hüseyin Gazanfer

Kasım 1969 Perşembe günü Rahmetli Metropolit Hanna Dolapönü'nün cenaze merasiminde bulunmak üzere Deyrulzafaran'a ikinci gelişimdir. Bu meyanda gelişimle ilgili hükümet erkânlarından, başta Mardin Valisi, Garnizon Kumandanı ve Belediye Reisi olmak üzere onlardan gördüğüm kolaylık ve samimî alâkalarından dolayı candan teşekkür etmeyi bir borç bilirim, kendilerine muvaffakiyet dileklerinde bulunurken Türkiye Cumhuriyetinin ebediyen olmasını Rabtan dilerim 10.11.1969

İğnatiyos III. Yakup

Meryem Ana ve Theodoros Tapınakları : Deyrulzafaran Manastırı'nın kuzeyindeki dağda, kayalar içine kondurulmuştur. Manastıra bir kilometre mesafededir. Eskiden Deyrülseyide ve Natıf adıyla anılan bu manastırda, bakire Meryem ve Şehit Mar Theodoros adında iki mabet vardır. Bu manastırın kuruluşu Deyrülzafaran'dan öncedir.

Kayada oyulmuş tarihî Mar Yakup Manastırı.

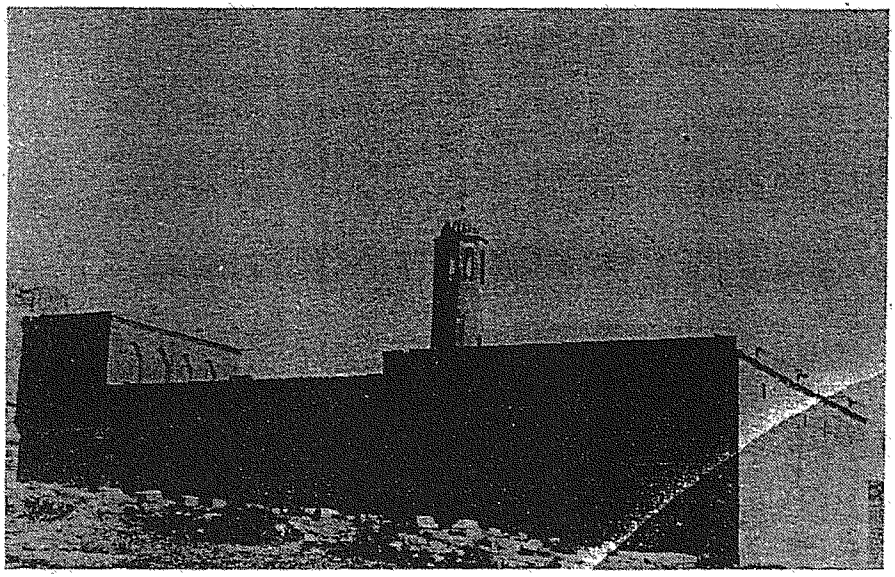
Mar Yakup Manastırı : Deyrülzafaran Manastırı'nın kuzeyinde ve bir kilometre uzağındadır. Bu Manastır, eskiden Arur adıyle anılmış ise de, Suruçlu Profesör Mar Yakup'un adıyle tanınmıştır. Birçok küçük odaları, alt katta büyük, üst katta küçük olmak üzere iki kilisesi vardır. Birinci veya ikinci asırda inşa edilmiştir ve kaya içinde oyulmuştur.

Mar İzozoil Manastırı : Çok eski bir manastırdır. Mar Yakup ve Deyrülseyide Manastırları arasında kalır. M.S. 4. asır başında Şamişatlı Mar İzozoil'in ismini taşır. 18. yüzyıl sonuna kadar içinde Rahip bulunmaktaydı.

Mar Behnam Manastırı : Mar Yakup Manastırı'nın kuzey yönündedir. Çok eski olduğu, kaya içine oyulmuş bulunan tesislerinden belli olmaktadır.

Mar Yusuf Sevmaası : (Rahiplerin barınma yeri) : Mar Yakup Manastırı'nın güneyindedir. Kaya içine oyulmuş bir mağaradan ibarettir. M.S. 17. asırda faaliyet halinde idi. Eski kaya tapınakları zamanından kalma bir mabettir.

Deyirbuhre - Mar İstefanos Manastırı : Bu manastır Deyrülseyide'nin kuzeyinde ve Vadiziğ semtindedir. Çok eski ve görülmeye değer birer iptidaî tapınaklardır.

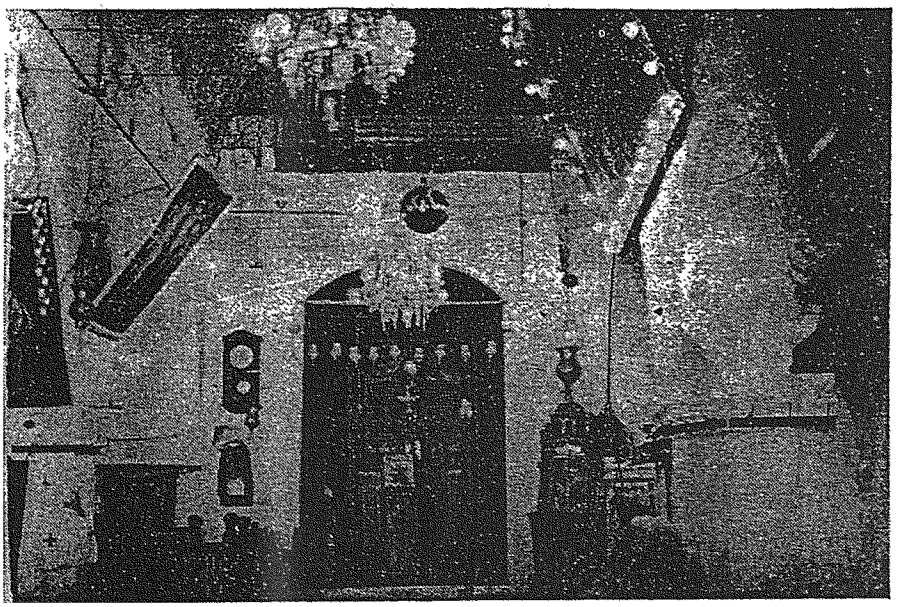

M.S. 186'da inşa edilen Mardin'in en eski Mar Mihail Manastırı (Süryani Kadimlere ait.)

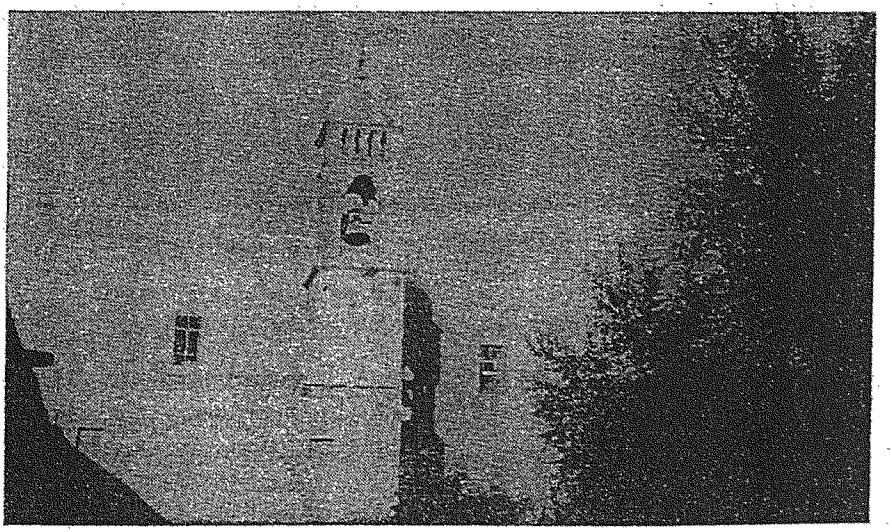
Mar Mihail Kilisesi : Mardin şehri, Eminüttin mahallesi güneyinde ve şehrin dışındadır. M.S. 186 yılında Kefertüt valisi Yuhanna, Dara Kralı Kubat'ın emriyle yaptırmıştır. İçinde Mar Yusuf, Mar Mihail ve Mar Siras'a ait üç mezar vardır. Çan kulesi tarihîdir. Alt kısmı Zigorat binasıdır. Asıl inşaat M.Ö.'den kalmadır.

Mar Behnam'- Kırklar Kilisesi : Mardin şehri, Çabuk mahallesindedir. M.S. 569 tarihinde inşa edilmiştir. 1170 yılında kırk şehit kemiklerinin buraya nakledildiği için kırk şehit kilisesi denilmiştir.

Kırmızı Kilise - Surp Kevork Kilisesi : Ulu Cami mahallesindedir. Kilise M.S. 569 yılında inşa edilmiştir.

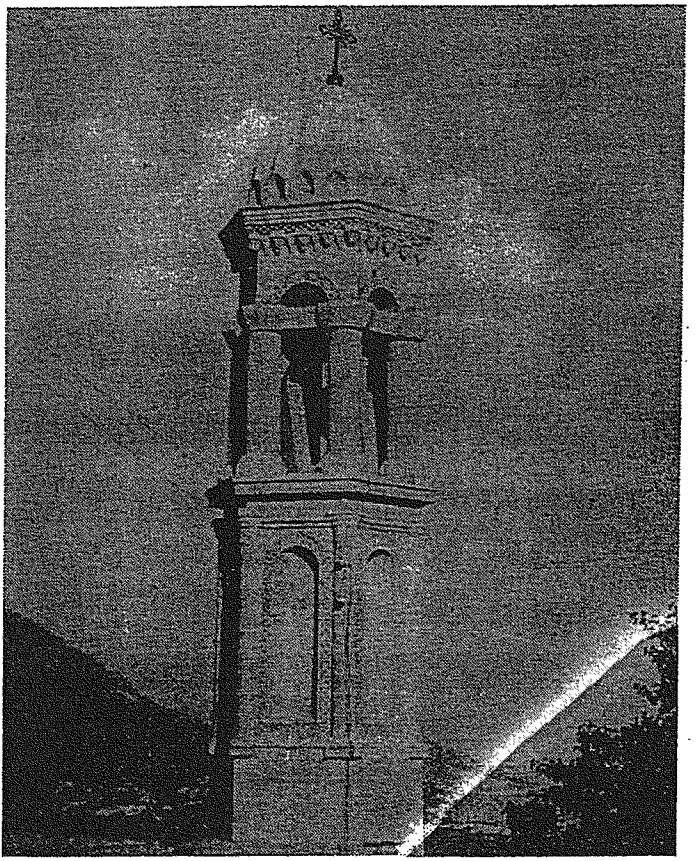

Kırklar Kilisesi'nin içi. (Süryani Kadimlere ait.)

6. cı yüz yıldan kalma Kırklar Kilisesi ve çan kulesi. (Metropolitik merkezidir.)

Behirmiz Kilisesi : Mardin'de, Şar mahallesinde, cadde üzerindedir Kilise M.S. 569 yılında inşa edilmiştir.

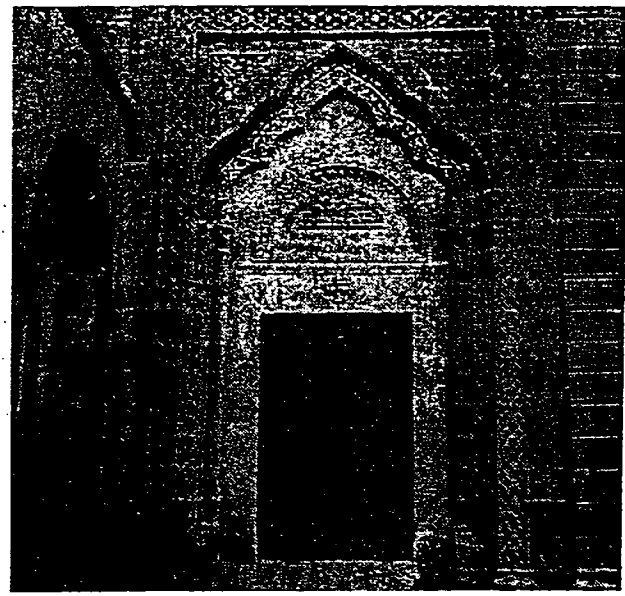

Tarihî Mart Şmuni Kilisesi'nin çan kulesi (Süryani Kadimlere ait.)

Mart Şmuni Kilisesi : Mardin Şehidiye mahallesindedir. Kimler tarafından ve hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak Mardin Metropoliti Urfalı Yuhanna tarafından M.S. 1125 yılında onarılmış olduğu kaydedilmiştir.

Meryem Ana Kilisesi : Şarl mahallesindedir. M.S. 1820 yılında Mitran Antum Simber itarafından yaptırılmıştır.

Mar Yusuf Kilisesi : Mardin Şarl mahallesindedir. 1885 yılında Usepf Kazasyan ve Ermeni Katolik cemaati tarafından inşa edilmiştir.

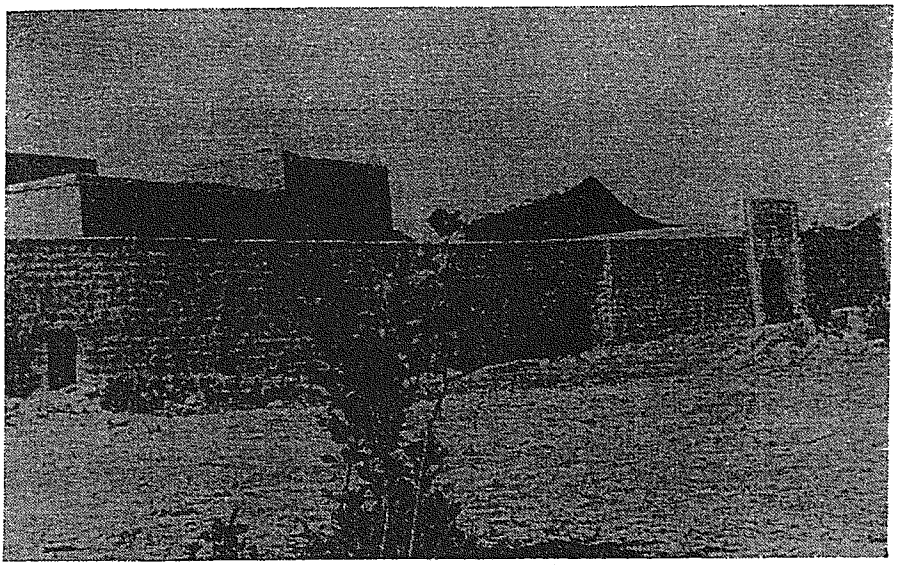
Mar Bıtrıs Kilisesi'nin motifli kapısı.

Mar Bitris - Bulus Kilisesi : Mardin Gül mahallesindedir. 1914 yılında Süryanî Kadim cemaati tarafından inşa edilmiştir.

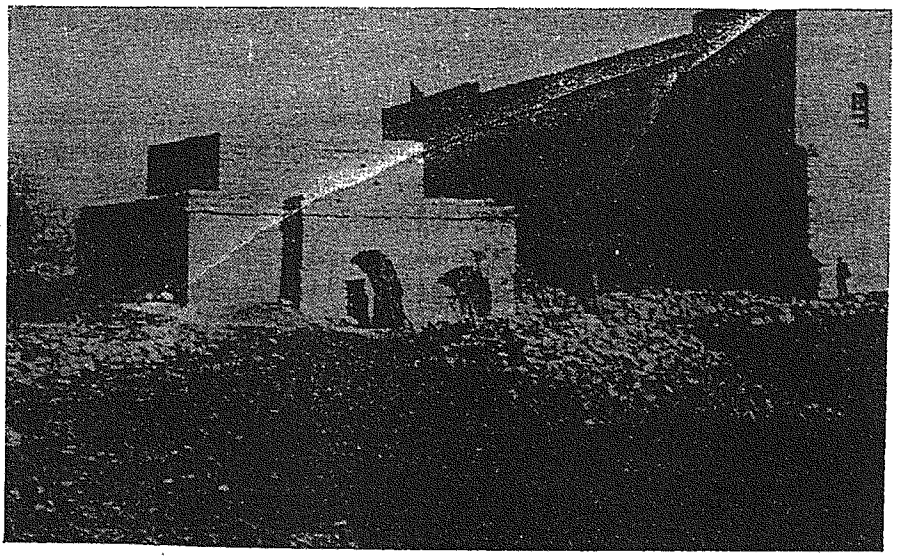
Deyr-El Umur (Mar Cebriyel) Manastırı : Mardin'in merkezindeki eski eserleri tanıtırken, çevrenin şaheser sanat motifleriyle süslenmiş ve şöhreti her tarafa yayılmış ince sanat abidesi olan ve Süryanî Kadim cemaatı nazarında Hac kıymetini taşıyan önce, Mar Şmuil Mar Şemun, sonra Mar Gebriyel ve Deyr-El Umur manastırı adlarıyle bilinen bu muhteşem ince yapılı abideyi de tanıtmak bilhassa tarih ve turizm yönünden faydahdır. (1)

Deyr-El Umur Manastırı : Midyat'ın 18 Km. doğusunda eski binalarla çevrili, mazı, palamut ve meşeliklerle süslü bir ormanın yüksek tepesinde büyük bir ihtişamın kucağında kurulmuştur.

(1) Manastırın Özel Tarihi M.H. Dolapönü tarafından Süryanîce yazılmış, P: Cebrail Aydın tarafından da Türkçeleştirilerek 30.10.960'da I.'ci baskısı, 20.6.971'de de II.'ci baskısı basılmıştır.

Deyrelumur Manastırı'nın dıştan görünüşü.

Şaheser Deyrelumur Manastırı Midyat.

M.S. 397 yılında Savurlu Mar Şmuil ve Kartmin köylü Mart Şemun tarafından temeli atılıp inşa edilen bu manastır, evvela onların adıyle anılmaktaydı. M.S. 640 yılında Hz. Ömer zamanında Arap İslâm ordusu Süryanîlerle işbirliği yaparak ezopotamya'ya girmeye muvaffak olunca, bilhassa bu abidenin korunması için Hz. Ömer'in emriyle özel bir imtiyaz tanınmıştır. Bu sebeple sonradan Deyr - El Ömer ismi verilmiştir.

M.S. 668'den itibaren de aslen Bakısyan köylü olan Manastır Müdürü Mar Gebriyel'in adıyle de adlandırılmıştır.

İnşaatında fazla gayret gösterenler arasında, Kral Theodosiyos'un oğulları Anoriyos, Arkadiyos, Küçük Theodosiyos, Anıstas ve Turabidin Süryanî Kadim cemaatiyle din adamları başta gelir.

Manastırda eskiden içinde sayısız kitap bulunan zengin bir kütüphane vardı. Aynı zamanda içinde binlerce talebe okuyan bir Teoloji fakültesi de mevcuttu. Süryanî bilginlerinin ekserisi bu fakülteden yetişmedir.

Manastırın yapı bölümü: Muhtelif zamanlarda hissedilen lüzuma göre içinde inşaat ve onarmalar olmuştur.

1) Kral Arkadiyos zamanında, Mar Şmuil Mar Şemun tarafından ilk olarak rahiplerin barınma yeri bilinen namaz yeri kısmı,

2) Kral Küçük Theodosiyos zamanında şehitlere ait abide - tapınak,

3) Resullerin adıyle tanınmış kilise,

4) Eski tarihli yapı, Meryemana abidesi,

5) Zemin kattaki binanın üstünde güzel sütunlarla işlemeli kırk şehit tapmağı,

6) Mar Şmuil tapmağı,

7) Mar Şemun tapınağı,

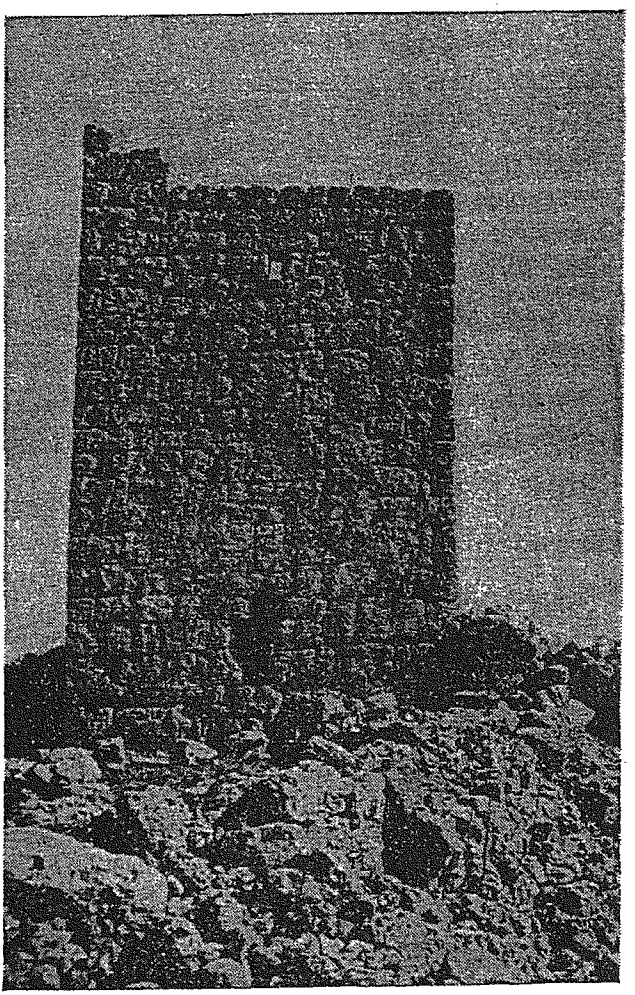
8) Theodora'nın, yüksekliği, uzunluğu ve genişliği 25'er metre büyüklüğünde motifli, kubbeli tapmağı,

9) Ziyaret gayesiyle Mısır'dan gelen ve manastırın ihtişamını, sakinlerinin keramet ve mucizelerini gördükten sonra hayatlarını orada geçirmeyi uygun gören Kraliçe ile 800 kişilik maiyeti adına inşa edilen «azizlerin kubbesi»,

10) Kral Anistas tarafından gönderilen Thodori ve Theodosi mimar kardeşlerin, uzunluğu 37, genişliği 25, yüksekliği 25 ile temel kalınlığı 7 metreden ibaret inşa ettikleri motifli, muhteşem bir mabet ki, hayret ve-

rici altın mozaiklerle süslü olarak manastırın ortasında kaim bulunmaktadır.

11) anastırda sayıları artan rahiplerin su ihtiyacını karşılamak üzere, uzunluğu 40, genişliği 36, yüksekliği 25 arşınlık ve üç kemer üzerine inşa ettirilen büyük bir su sarnıcı.

Deyrelumur'da Mısır Kralı kızının tarihî ibadet yeri.

12) Anariyos, Arkadiyos kardeşlerin, Romaliyos ile manastıra gönderdikleri altın ve kıymetli hediyelerle inşa edilmiş olan büyük bir kub-

be, başka bir tapınak, büyük kapı ve bitişiğindeki, kıymetli mozaiklerle süslü büyük bir heykel tapınağı.

Zaman zaman patrikler, gayretli kişiler tarafından birçok ilaveler ve onarımlar yapılmıştır. Bu manastırın bugüne kadar ayakta kalmış olmasının başlıca sebebi, yeni ilaveler ve onarımlar yaparak ve bilhassa son zamanlarda manastırın şose yolu ile bağlanmasını temin ederek, bu eseri turistik bakımdan üstün bir değere kavuşturmak, lütuf ve gayretinde bulunan kıymetli devletimize ve onun büyüklerine minnet ve şükran borçluyuz. Aziz milletimizin daima muvaffak, müreffeh ve mutlu olmasını bütün kalbimle Cenabı Hak'tan dilerim.

MARDİN'DE SÜRYANİ KADİM CEMAATİ

Mardin, 1932 yılına kadar Süryanî Kadim Cemaati'nin Patriklik merkezi iken, Patrik İlyas Şakir'in Hindistan'da vefatından sonra görülen lüzum üzerine Patriklik Kürsüsü, Patrik Afram zamanında (1933'te) Suriye Humus'a, sonra Patrik III. Yakup zamanında 1960'ta muvakkaten Şam'a nakledilmiştir. Bugün ise Mardin'de bir Metropolit bulunmaktadır. Bununla beraber Mardin, hakikkatte merkez olma niteliğini kaybetmemiştir. Çünkü Patriklik ünvanını bölgeye bahşeden ve Milâdın altıncı yı-

Mardin'de Süryani Kadim Metropolitlik Makam Binası.

1919. Süryani Kadim Patriği İlyas Şakır'ı Deyrulzafaran makamında hükümet erkânı tarafından ziyareti esnasında. Sağda, Patrik İlyas, Kenan Paşa, Mutasarrıf Zeki Bey, İstanbul Padişah Sarayı teşrifatçısı Fehim Bey ve askerî erkân.

lında Antakya'da kurulan ilk Hıristiyan Kilisesinden getirilen (1) Mukaddes Taş, Deyrülzafaran Manastırı'ndadır. 1. asırdan bugüne kadar patrik ünvanını alan din adamları Deyrülzafaran Manastırı'na gelerek burada yapılan büyük takdis törenlerinde ruhî kisveyi giyerek cemaatin başına patrik olarak seçilirlerdi. Mukaddes Taş, burada olduğu müddetçe de bu imtiyazı hiç bir yer alamaz. Her ne kadar bugünkü Patrik III. Yakup, Şam'da oturmakta ise de, onun bağlı olduğu merkez Mardin Deyrülzafaran Manastırı'dır. Metropolitlik teşkilâtının biri Mardin'de, diğeri ise Midyat'tadır. Midyat'taki Metropolitlik, Deyr-el Umur (Mar Gabriyel), İdil, Turabidin ve Betzebdey çevrelerini de içine alır.

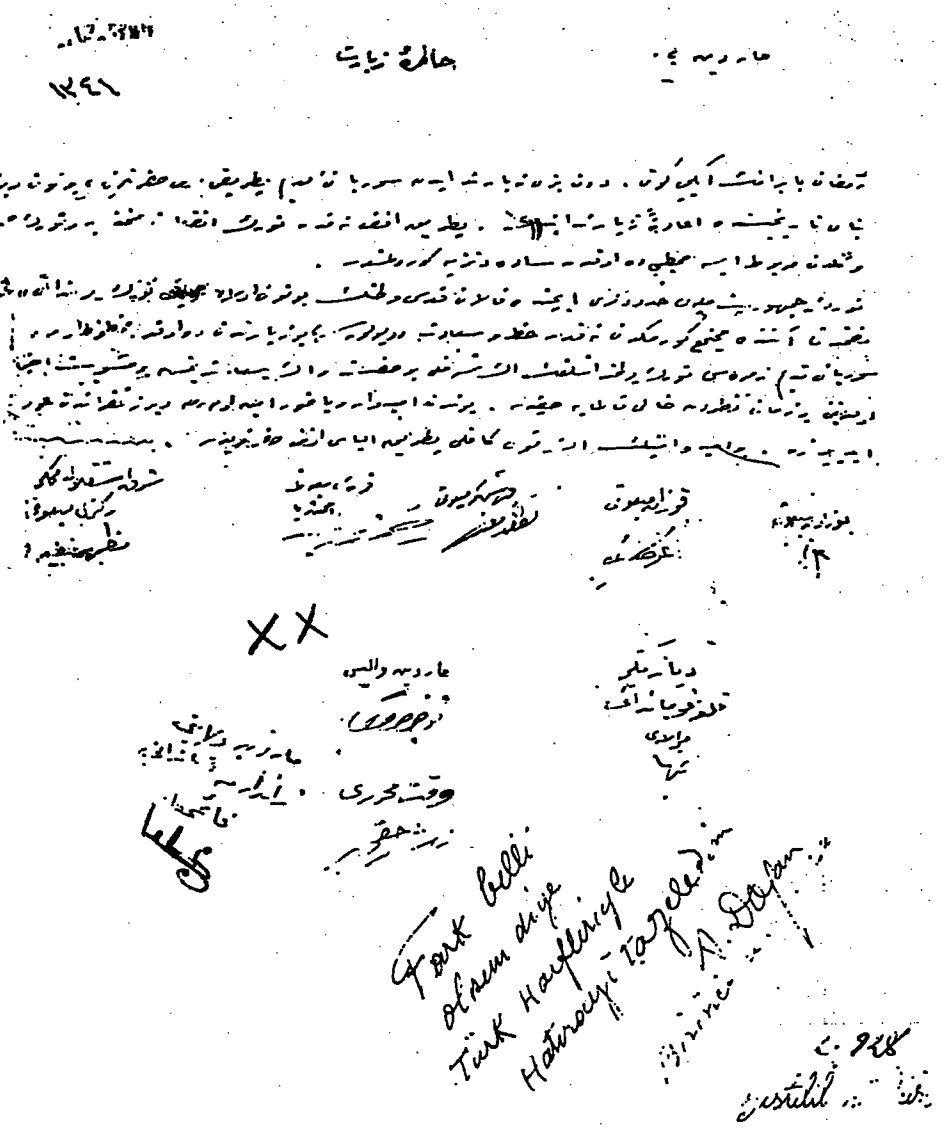
Mardin bölgesinde, merkezde ve çevrede Midyat, İdil, İstanbul, Malatya, Diyarbakır, Urfa, Adıyaman, Elazığ ve Ankara'dakilerle beraber Türkiye'deki Süryanî Kadim Cemaatinin toplamı 35 ile 40.000 arasındadır.

(1) Sen Piyer (Mar Bıtrıs) kilisesidir. Kurucusu Hz. İsa'nın baş müridi Betros'tur.

Türkiye'dekilerle beraber bütün dünyada ikibuçuk milyon Süryanî bulunmaktadır (1). Bütün bu Süryanî Cemati, Mardin'i dinî bir merkez olarak kabul etmişlerdir. Bu itibarla bazı mevsimlerde Deyrülzafaran'ı ziyaret ederler. Turizm yönünden Mardin için önemli olan taraf da asıl bu noktadır. Zira her yıl büyük bir miktar insanın dinî bir ödev uğruna Deyrülzafaran'ı dolayısıyla Mardin'i ziyaret ettikleri bir gerçektir.

Mardin bölgesindeki Süryaniler genel olarak ziraat, inşaat, terzicilik, kuyumculuk ve ticaret gibi işlerle iştigal ederler. Sakin mizaçlı vatandaşlar olan Süryaniler, vatandaşlık görevlerini vatanlarına sadakat ve bağlılıklarını tarih boyunca ispat etmeyi bilmişlerdir. Bunun gerçekliği Deyrülzafaran'ın hatıra defterinde muhtelif büyük şahsiyetler tarafından yazılmış ve aşağıya bazılarının fotokopileri alınmış olan hatıralar da görülebilir.

(1) Hindistan'daki Süryaniler 2 milyon.
a) Kuzey ve Güney Amerika'da 150 bin,
b) Ortadoğu'da 200 bin,
c) Avrupa ve diğer yerlerde 100 bin.

Eski yazının yeni harflerle açıklaması

Ramazan bayramının ikinci günü (dün) bizi ziyaret eden Süryani Kadim Patriği efendi hazretlerine bugün Deyrülzafaran binai tarihisinde iadeyi ziyaret ettik. Patrik efendi ne kadar Türk enzarı ile müzehhep ve Türk mahiyetine gönülde merbut ise, muhiti de o kadar sade ve nezih görülmüştür. T.C. Milliyesi hudutları içinde kalan kudsi vatanın bütün

evladı Süryanisi olunca Türk vatandaşı ünvanı mefharatı altında müstemi görmekten ne kadar has ve saadet duyurulsa, bu ziyaretten de o kadar mahzüz olduk.

Süryanî Kadim zümresi Türk vatandaşlığının en şerefli bir sıfat ve saadet bahş bir mensubiyeti asile olduğunu bir zaman tahatturdan hali kalmayacaktır. Bundan emin olarak Deyrulzafaran'dan avdet ediyoruz. Bu ümit ve emniyetin en kuvvetli kefili Patrik İlyas efendi hazretleridir.

1341 - 1925

Süryani Patriği İlyas III.'ün Millî Mücadele yıllarında müstevilere karşı bu yurdun evladı olarak takındığı mücadeleci tavır Millî Mücadelelerin ulu önderi yüce Atatürk tarafından da takdir edilmiştir.

Şark İstiklâl Mahkemesi Reisi Mazhar Müfit

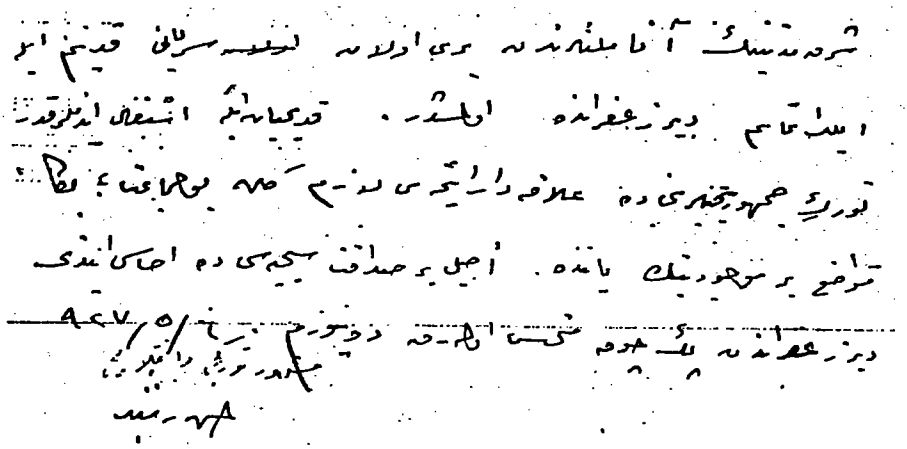
Ahmet Süreyya Karahisarlı Mebusu	Kırşehir Mebusu Lutfi Müfit	Kozan Mebusu Ömer Cihat
Bozhöyük Mebusu Avni Doğan	Mardin Valisi Tevfik Hadi	D. Bakır Kale K. Miralay Baha

Mardin V. Jandarma K.
Kaymakam Nihat

Vakit Muharriri
Naşit Hakkı

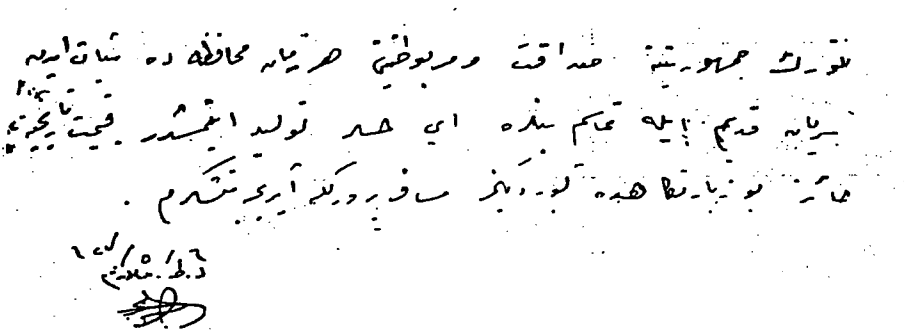
Fark belli olsun diye Türk harfleriyle
Haşiyede: 5 - 7 - 1944
Hatırayı tazeledim

Avni Doğan
Birinci Umum Müfettişi

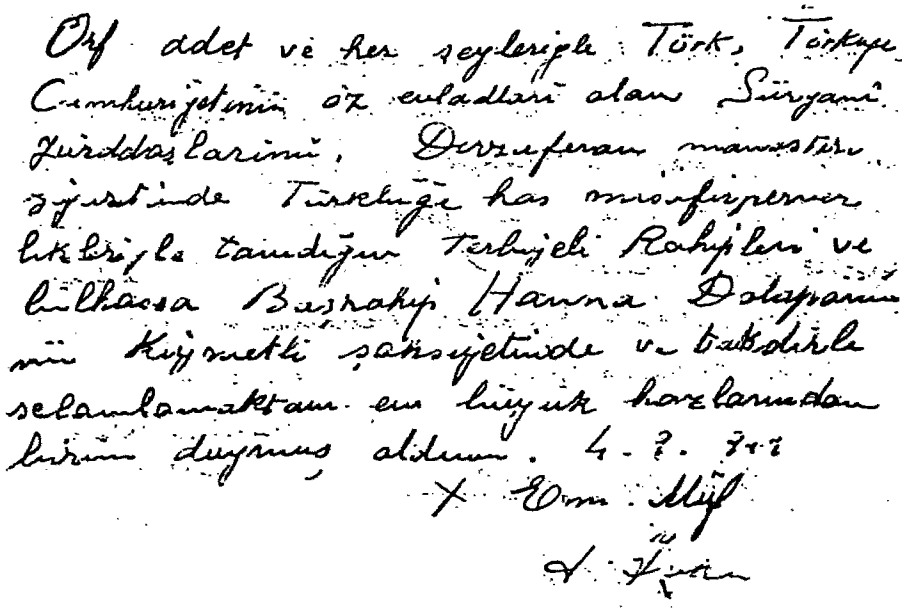
Şark Medeniyetinin ana milletlerinden biri olan Süryanî Kadim ile ilk temasım Deyrulzafaran'da olmuştur. Kadimiyen ile iştigal eedenler kadar Türk Cumhuriyetçilerini de alâkadar etmesi lâzım gelen bu cemaatın, bana tevazu bir mevcudiyetin yanında asil bir sadakat seciyesi de ihsas etti. Deyrulzafaran'dan pek çok mütahassıs olarak dönüyorum. 6.5.1927

Hasan Reşit

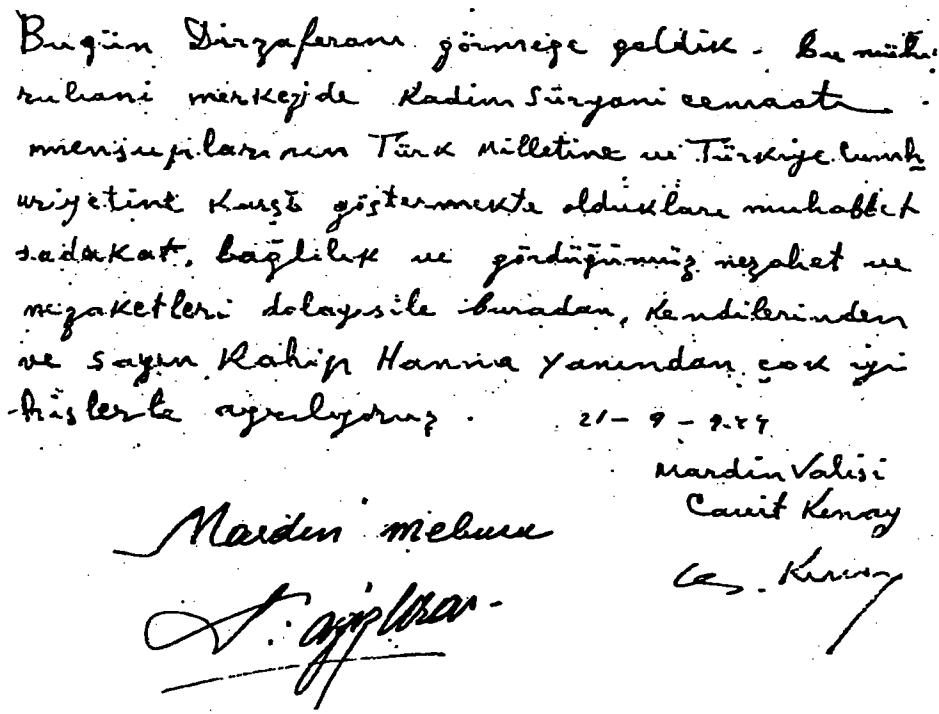
Türk Cumhuriyetine Sadakat ve merbutiyetini her zaman muhafazada şayan eden Süryanî Kadim ile temasım bende iyi hisler tevlit etmiştir. Kıymet tarihiyesi haiz bu ziyaretgâhda gördüğümüz misafirperverliğe ayrıca müteşekkirim. 6.5.1927

D. T. Mulazım

Örf, âdet ve her şeyleriyle Türk, Türkiye Cumhuriyetinin öz evlâtları olan Süryanî yurtdaşlarım, Deyrülzafaran manastırı ziyaretinde Türklüğe has misafirperverlikleriyle tanıdığım terbiyeli rahipleri ve bilhassa Başrahip Hanna Dolapönü'nün kıymetli şahsiyetinde ve takdirle selamlamaktan en büyük hazlarımdan birini duymuş oldum. 4.9.1944

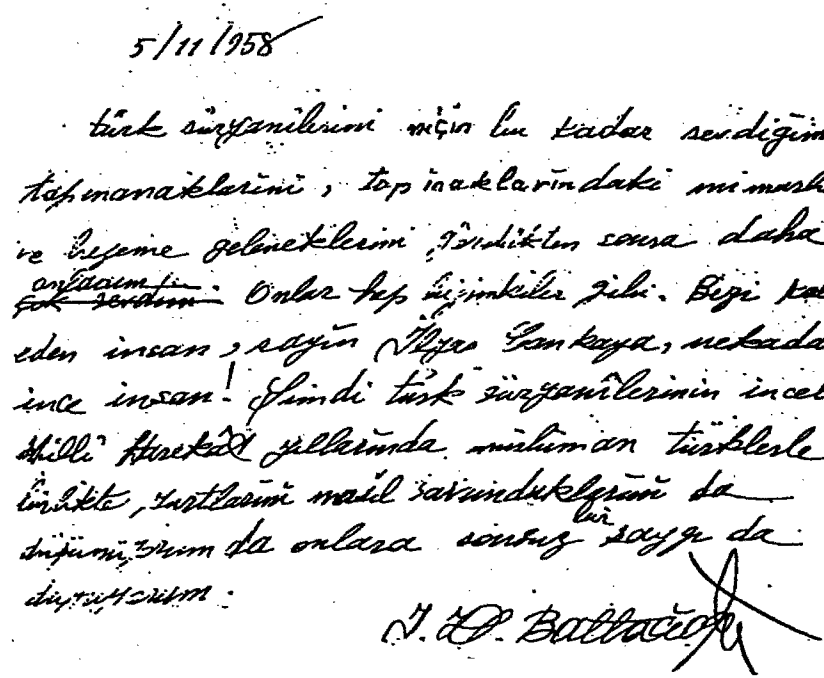
Em. Müfettişi

Bugün Deyrülzafaran'ı görmeye geldik. Bu mühim ruhani merkezde Süryanî Kadir cemaatı mensuplarının Türk Milletine ve Türkiye Cumhuriyetine karşı göstermekte oldukları muhabbet, sadakat, bağlılık ve gördüğüm nezahat ve nezaketleri dolayısiyle buradan kendilerinden ve sayın Rahip Hanna'nın yanından çok iyi bir hisle ayrılıyoruz. 21.9.1944

Mardin Mebusu
Dr. Aziz Uras

Mardin Valisi
Cavit Kınay

5/11/1958

Türk süryanilerini niçin bu kadar sevdiğimi tapınaklarını, tapınaklarındaki mimarlık ve hezeme geleneklerini gördükten sonra daha iyi anladım. Onlar hep bizimkiler gibi, bizi kabul eden insan, Sayın İlyas Çankaya, nekadar ince insan, şimdi Türk Süryanilerinin inceliğini, Milli hareket yollarında müslüman türklerle birlikte, yurtlarını nasıl savunduklarını da düşünüyorum da onlara sonsuz bir saygı da duyuyorum.

İ. H. Baltacıoğlu

Türk Süryanilerini niçin bu kadar sevdiğimi tapınaklarını, tapınaklarındaki mimarlık ve hezeme geleneklerini gördükten sonra daha iyi anladım. Onlar hep bizimkiler gibi, bizi kabul eden insan, Sayın İlyas Çankaya, nekadar ince insan, şimdi Türk Süryanilerinin inceliğini, Milli hareket yollarında müslüman Türklerle birlikte yurtlarını nasıl savunduklarını da düşünüyorum da onlara sonsuz bir saygı da duyuyorum.

5.11.1958

İsmail Hakkı Baltacıoğlu
(Profesör - Yazar)

1. Kasım 1970

Sayın Türk Devletim ve milletinin ayrılmaz bir parçası olan kadim süryani cemaatinin merkezi Deyrülzafaran görmekten, uzun bir tarihi kısa bir müddet içinde yaşamaktan, din farkı gözetmeksizin bu memleketi ve milleti sevmek ve onlara hizmet için çalışanları görmekten büyük bir kıvanç duyduk.

Bizlere bu birlik ve beraberliği en iyi şekilde göstermek için olağanüstü gayret sarfeden sayın rahip İbrahim Türker'e çok teşekkür ederiz.

Hv. Alb. M. Büyükyılmaz
Radar mevzi kumandanı eşi
A. Öztürk

N. Eziler

Mehmet Eziler
Hv. Korgeneral
3ncü Hv. Kv. K.

Sayın Türk Devleti ve Milletinin ayrılmaz bir parçası olan Süryanî Kadim Cemaatının merkezi Deyrülzafaran'ı görmekten, uzun bir tarihi kısa bir müddet içinde yaşamaktan, din farkı gözetmeksizin bu memleketi ve milleti sevmek ve onlara hizmet için çalışanları görmekten büyük bir kıvanç duyduk. Bizlere bu birlik ve beraberliği en iyi şekilde göstermek için olağanüstü gayret sarfeden sayın Rahip İbrahim Türker'e çok teşekkür ederiz. 1 Kasım 1970

Radar Mevzi Kumandanı eşi
A. Öztürk

Mehmet Eziler
Hv. Korgeneral 3. Hv. Kv. V.

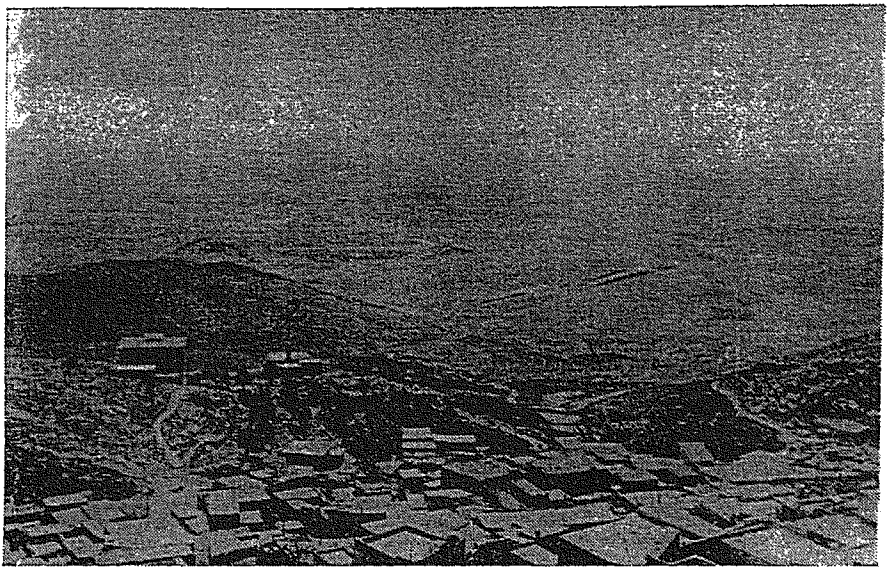
Hv. Alb.
M.....

Süryani Kadim Patriği İğnatiyos Yakup III. Metropolit H. Dolapönü'ün cenaze töreninde bulunmak üzere 5/11/1969 tarihinde Mardin'i resmî ziyareti sırasında görülmektedir. (Ortada, Patrik, sağında Vali Celâl Kayacan, Metropolit Kiryakos, P. Cebrail Aydın ve solunda Garnizon Kumandan Yaveri, Midyat Episkoposu Afram Bilgiç, Rahip Cebrail ve Hori Somuil Ezber.

Patrik III. Yakup Mardin'i ziyareti sırasında hükümet erkânı ve Mardin halkı tarafından büyük bir yakınlık görmüş ve Patrik bu yakın ilgiden duyduğu memnuniyeti Deyrulzafaran Manastırı'nın hatıra defterinde belirtmişlerdir. Bu memnuniyet ifadesi kitabımızın 152'nci sayfasına aynen alınmıştır. (Patrik, sağında Garnizon Kumandanı, P. Cebrail Aydın, Samuil Ezber, Davut Gurdal, Yakup Naşifoğlu ve solunda Episkopos Afram, Mitran Kıryakos, İbrahim Tahincioğlu vs.

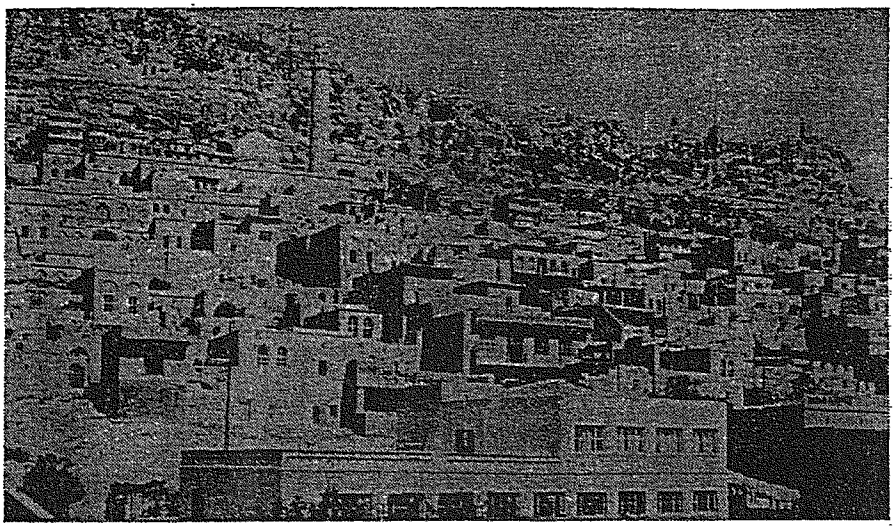

Mardin'in güney yönü ve zengin ovası görülüyor.

ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

İL MERKEZİ VE ÇEVREYE AİT GENEL BİLGİ

Mardin'in tarihçesini yazarken Mardin merkez ve çevre idarî teşekkül ve tarihçesini de yazmakta fayda görüyorum. Şöyle ki Mardin şehri, Sümerler, Persler, Romalılar, Bizans ve Türk İslâm devletlerinin zaman zaman hâkimiyetlerine bağlı hâkimlerle idare edilmiştir. Zaman zaman çevresi idarî bölüm hususunda değişmiş ve muhtelif tarihlerde şekil değişiklikleri göstermiştir. Meselâ H. 1341 tarihinde Tevfik Hadi Bey'in valiliğinde Rasulayn (Ceylan Pınar) Urfa çevresine girmiş, Derik ilçesi ise Diyarbakır'dan alınarak Mardin'e bağlanmıştır. Daha önceki tarihlerde bucak merkezleri olan Kızıltepe, Gercüş ve Mazıdağı ilçe haline getirilmiş, ilçe sayısı da 8'e çıkarılmıştır. 1937'de İdil, 1953'te Ömerli ve 1960'da Silopi bucağı da ilçe haline getirilerek ilçe sayısı toplamı 11'e yükselmiştir.

Mardin'in son şeklinden bir görünüş.

MARDİN'İN BUGÜNKÜ DURUMU

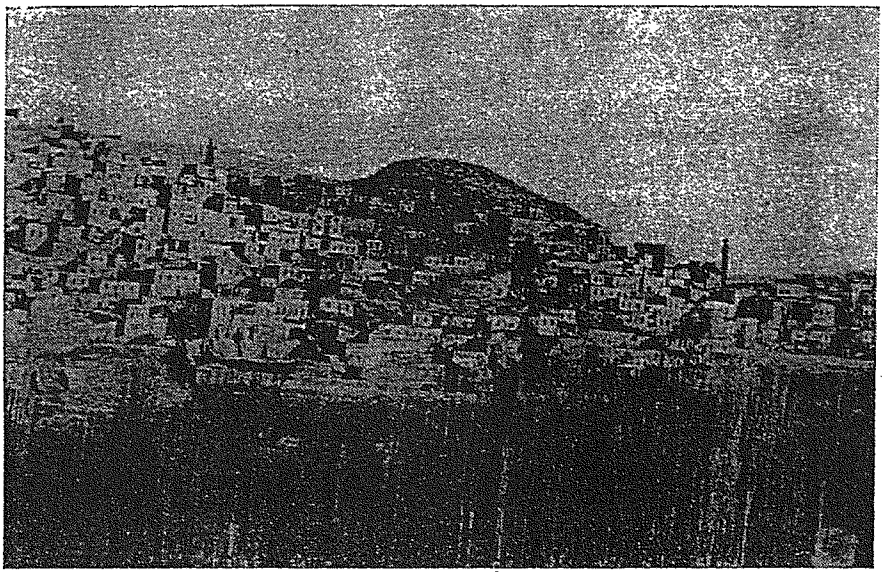
1970 genel nüfus sayımına göre şehrin belediye hudutları içinde 33.251, il merkezine bağlı köylerde ise 32.946 olmak üzere toplam 66.197 nüfusla Mardin il merkezi, 1) Savur Kapı, 2) Gül, 3) Şehidiye, 4) Medrese, 5) Tekiye, 6) Ulu Cami, 7) Şar, 8) Eminettin, 9) Necmeddin, 10) Diyarbakır Kapı, 11) Yeni Kapı adlarını taşıyan mahalle ve muhtarlıklara ayrılmıştır.

Doğu kesiminde il'e bağlı 20, Akıncı Bucağı'na bağlı 41 olmak üzere 61 köy vardır.

İlçeler :

Savur : (Mardin kadar eski bir ilçe)

Mezopotamya'yı fetheden bazı kavimler tarafından kurulmuş, daha sonra Elcizre'yi fetheden İslâm ordusu tarafından idareleri altına alınmıştır. Savur, Mardin kadar eski bir tarihe sahiptir. Zamanla Artukoğullarının hakimiyetine girmiş, fakat bu devlet M.S. 1490'da ortadan kalkınca Savur, Karakoyunlulara geçmiştir. Daha sonra Safavilerin idaresine geçen Savur, H. 923 yılında Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı ülkesine ilhak ettirilen Mardin'le beraber Anadolu'nun

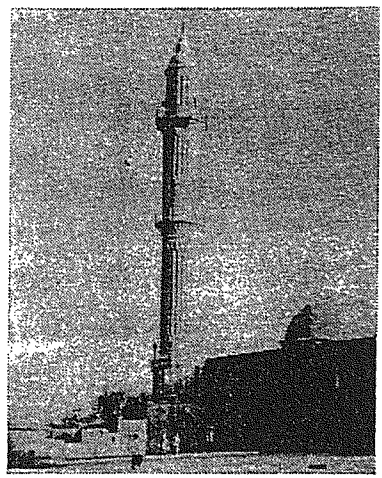

Savur ilçesinin genel görünüşü.

bölünmez bir parçası olarak kalmıştır. Savur 90 yıldanberi ilçe teşkilâtına haizdir. Bir bucağı ve 40 köyü vardır. 1970 yılı nüfus sayımına göre merkezi 4.264. Köyleri 27.409 Toplam 31.673'tür.

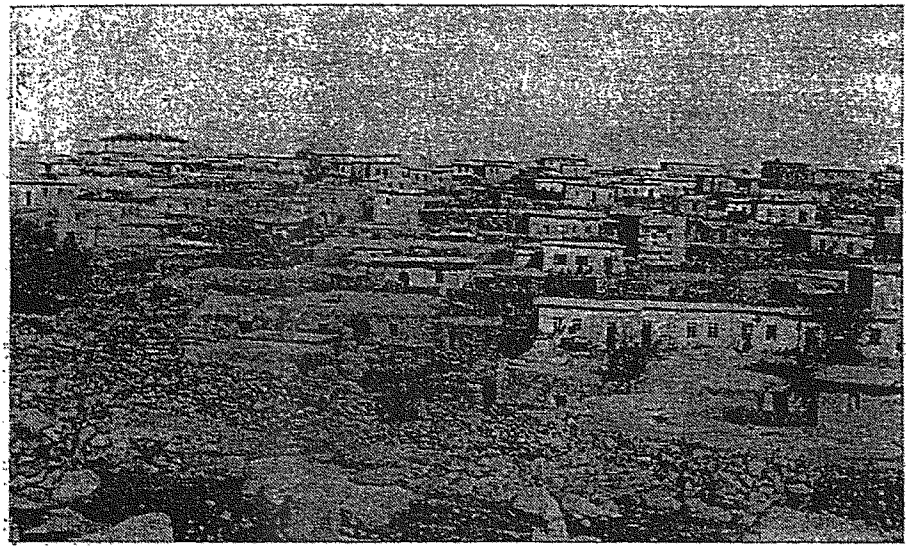
Mardin'e düzgün bir şose ile bağlı olan Savur'un yeşilliği, bağ ve bahçeleri, bol suyu tabiî güzelliğini kat kat arttırmıştır.

Tarihî yönden Savur'un kıymetli eserlerinin başında tarihî Savur Kalesi gelir. Kale, Mardin, Savur, Midyat, Hasankeyf ve Cizre kervan ve fetih yolları üzerinde çok eski ve mühkem bir kaledir. Bu kale bilhassa Romalılarla Araplar arasındaki büyük çekişmelere sahne olmuş, devamlı surette el değiştirmiş ve uzun zaman merkezî bir kale olarak kalmıştır.

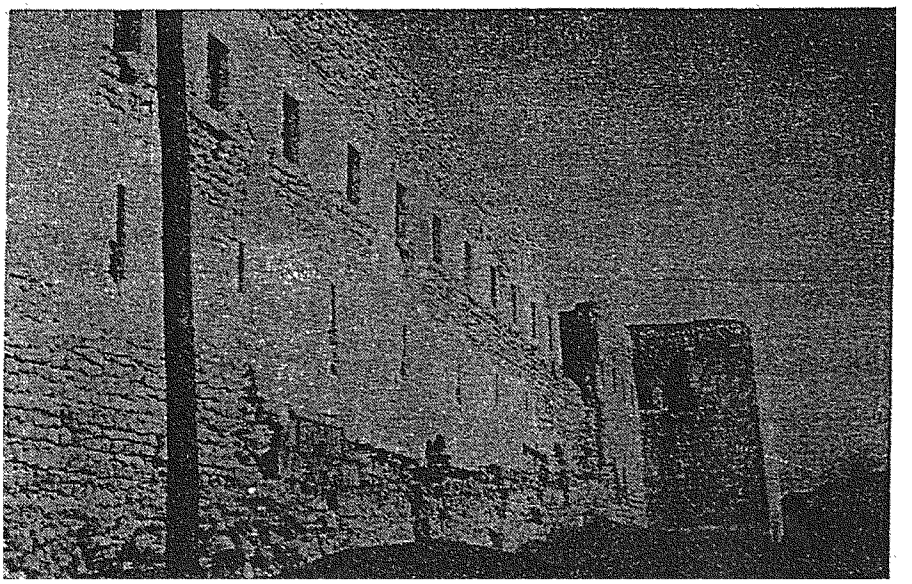

Nusaybin'de tarihî Zeynulabidin Camii.

Nusaybin: Nusaybin, Türkiye - Suriye hududu üzerinde kurulmuş, zengin bir araziye sahiptir. Nusaybin'in Subariler veya Sümerler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Araplar buna Nasibeyn der ki, «iki kısmet» anla-

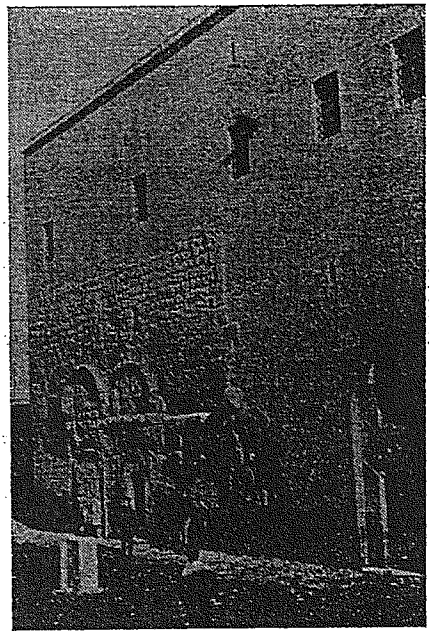
Tarihî eserlerle zengin Nusaybin ilçesinin genel görünüşü.

Nusaybin'de tarihî kışlanın önden görünüşü.

mına gelir. Eski tarihte Asurlar ise buna Nasibana demekteydiler.

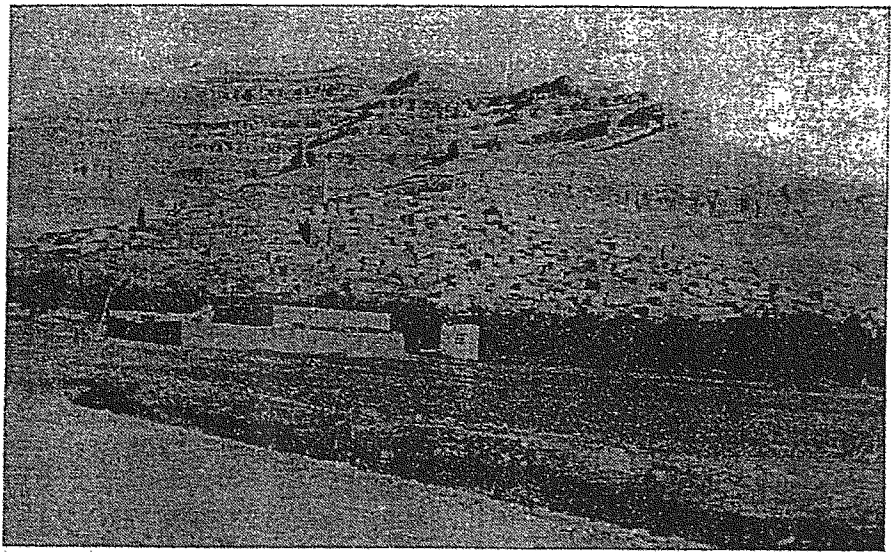
Nusaybin'in her karış toprağı tarihî eserlerle süslüdür. Romalılardan kalma olduğu sanılan Mar Yakup Kilisesi ve kilisenin zemin katında da Süryanî azizlerinden Mar Yakup'un mezarı bulunmaktadır. Etrafında yapılan kazılar sonunda yer altında kalmış birçok bina ve harabe kalıntısı da bulunmuştur. Ayrıca Hz. Muhammed'in soyundan geldiği rivayet edilen Zeynel Abidin'in kendi adıyle anılan camii, yine Hz. Muhammed'in berberliğini yapmış olduğu söylenen Selmani Pak ziyaretgâhı mevcuttur. Nusaybin, Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilçe merkezidir. Buna bağlı 97 köy, 69 muhtarlık ve muhtarlıklara bağlı 28 köy mahallesi ile 2 bucağı vardır. Ayrıca ilçe merkezi 4 mahalle ve muhtarlığa ayrılmıştır. Nusaybin'in 1970 nüfus sayımına göre ilçe merkezi 13.941, çevresi 29.732,, toplam 43.313'tür.

Tarihî Mar Yakup Manastırı. Aziz Mar Yakup içinde gömülüdür.

Derik : Mardin'in büyük ilçelerinden olan Derik, 1916 yılında ilçe olmuştur. 1926 yılında ise Diyarbakır vilayetinden alınıp Mardin vilayetine bağlanmıştır. Dağ kesiminde Milattan önceki zamanlara ait olduğu tahmin edilen, kayalar içine oyulmuş mağaralar ve bina harabelerine rastlanmaktadır. Bizans ve Romalıların buralarda uzun zaman yaşadıkları ve altın köy çevresinde altın madeni çıkardıkları gerçektir. Eski eserlerin başında kasabanın 15 km. batısında olan Rabat Kalesi'ni görüyoruz. Bu kale Hisaraltı köyü sınırları içindedir. Mardin - Artuklu devrinin en büyük eserlerinden birisidir. Kale çevresi 1500 m. uzunlukta olup, 15 burçlu, 4 köşesinde 4 gözetleme kulesi, 10, 15, 20 m. kadar yüksekliktedir. Doğu ve batıda giriş kapıları vardır. Müstahkemdir. Toprakla örtülmüş yer altında barınakları vardır. Kaleden şehre, doğudan açılan bir kapı ile inilir. Erzak ambarları, su sarnıçları, bina kalıntıları hemen hemen hiç bozulmadan kalmıştır.

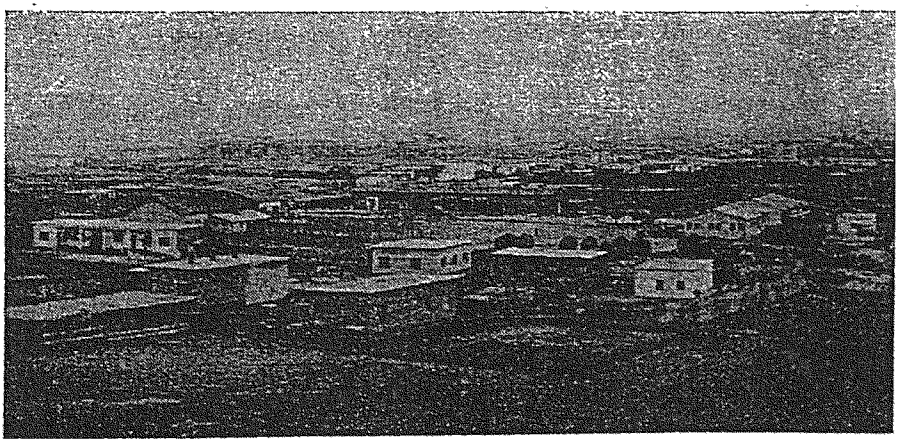
Derik ilçesi 5 mahalle muhtarlığı ile 59 köy muhtarlığına ve bunlara

Derik ilçesinin genel görünüşü.

bağlı 125 mazradan ibarettir. Derik'in nüfusu 1970 sayımına göre merkez 11.295. Köyleri 25.495. Toplam 36.790'dır.

Cizre : Cizre, Mardin ilinin 190 km. doğusundadır. Eski adı (Cezire-i ibni Ömer'dir.) Milattan önceki adı ise (Basibde) idi. Basibde'nin harabeleri bugün Cizre'nin 2 km. doğusundadır. Burası çok eski eserlerle doludur. Dicle üzerinde, çok ufak kemerlerden meydana gelen büyük bir

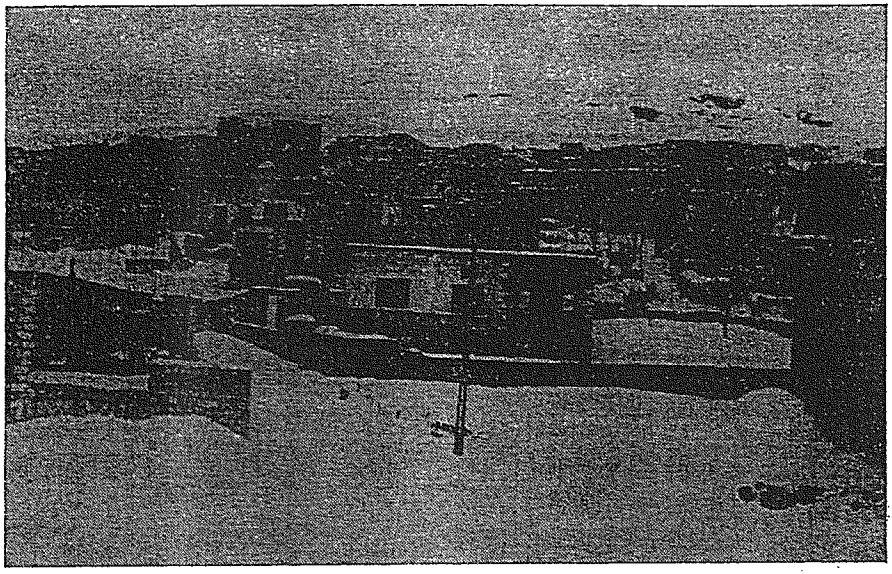
Cizre ilçesinin genel görünüşü.

kemerle kurulu tarihî bir köprü mevcutsa da, zamanla yıkılmış, ancak orta bilyüklükte bir kemer ayakta kalabilmiştir. Bu meşhur kemer üzerinde 12 burç ile 7 gezegen kabartma resmi vardır. Hicretten önce şehir Basibde denilen bu yerden kaldırılarak Cizre'nin şimdiki yerine getirilmiş ve şehrin çevresini saran siyah bazalt taşından muazzam bir surla, şehir emniyet altına alınmıştır. Bu surun Asuriler tarafından inşa edildiği, tarihî kaynaklarla bellidir. Sonradan şehre yapılan akınlar ve savaşlar neticesinde şehir Asurlularla İranlılar arasında el değiştirmiştir. Yıkılan surlar zamanla İranlılar tarafından yenilenmiştir. Hicri altıncı asra kadar bu akınlar devam etmiş burası Araplarla İrnalıların savaş yatağı olmuştur. Bu savaşlarda Araplar galip gelerek yıkılan kaleyi onarmışlar ve surlar üzerine Kuran'ı Kerim'den âyetler işlemişlerdir. Şehrin üç kapısı vardır. 1) Bağdat Kapısı (güneydoğuda), 2) Diyarbakır - Mardin Kapısı (batıda), 3) Saraybürnu Kapısı (kuzeybatıdadır). Bunlardan Saraybürnu Kapısı'nın üst kısmında karşılıklı iki arslan kabartması bulunmaktadır. Basra Körfezi'ne kadar uzanan eski adı ile (Figir) yeni adı ile Dicle olan Dicle nehri Cizre'yi çevirmektedir. Bu nehir Cizre'yi bir ada şekline soktuğu için ada anlamına gelen Cezire ismi verilmiştir.

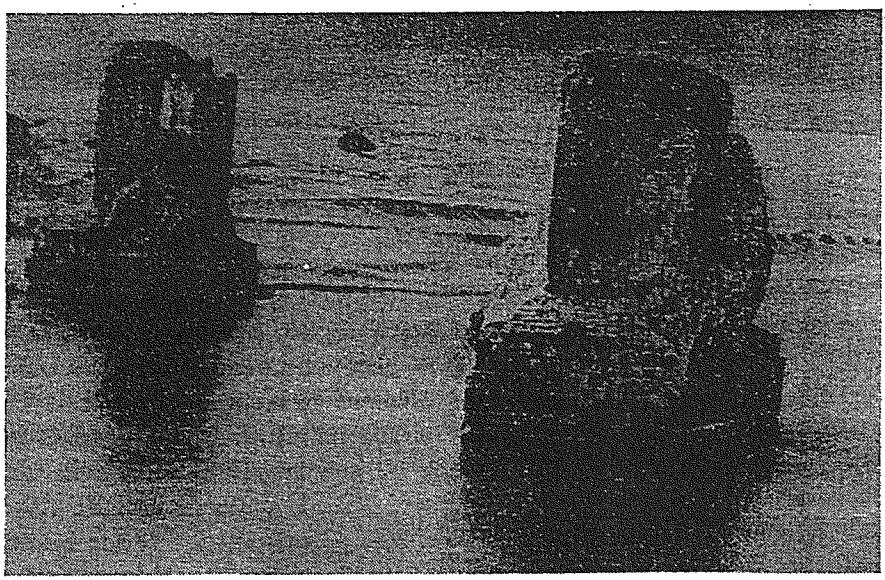
Abdülaziz bin Ömer zamanında inkişaf eden bu şehre Cezire-i İbni Ömer adı verilmiştir. Abbasoğullarının hilafeti zamanında Cizre valiliğine getirilen Abdülaziz bin Ömer, surun yıkılan kısımları ile meşhur Ulu Camii onarmış, bazı inşaatlar, köprüler yaptırmış ve şehrin imarına son derece önem vermiştir. Vaktiyle 366 odalı 4,5 katlı meşhur bir şatonun var olduğu, bunun içinde cami, hamam, zindan ve putperestlerden kalma putlar mevcuttur. Bugün ayakta kalan kısımları ile cezaevi olarak kullanılmaktadır. Bugünkü Cizre ilçesi merkezi 3 mahalle muhtarlığına ayrılmıştır. Kocapınar bucağı ile birlikte 28 köyün ve bu köylere bağlı ayrıca 20 meskûn yeri vardır. Genel olarak köyler küçüktür. İlçe merkezinin nüfusu 1970 nüfus sayımına göre 11.173, köylerinde 11.695 olup, toplam olarak 22.866'dır.

Gercüş : Gercüş, Mardin merkezinin kuzeydoğusundadır. Gercüş, vaktiyle Midyat ilçesine bağlı bir köy iken, 1926 yılında ilçe olarak Mardin'e bağlanmıştır. İlçe merkezinde önemli tarihî eserlere rastlanmışsa da bu ilçeye bağlı Hasankeyf bucağında daha önemli eserler bulunduğu için bu önemli tarihî bucağa göz gezdirmek faydalı olur.

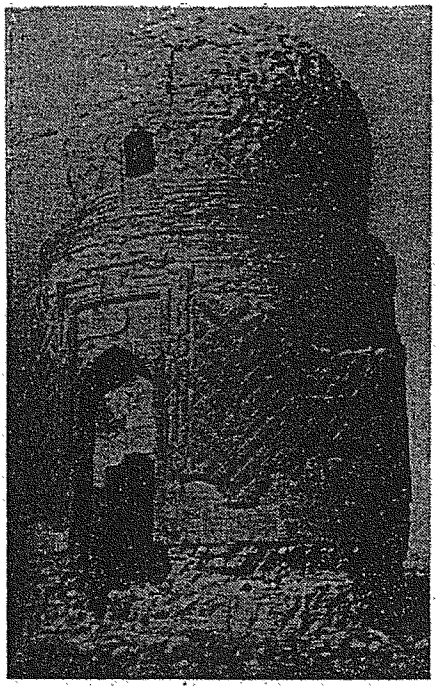
Hasankeyf, Mardin'e 130 km. uzaklıktadır. Asıl adı Hısın - Keyfe'dir, (taşlıkale) anlamına gelir. Daha sonra halk dilinde Hasankeyf olmuştur. Şehrin ilkçağda (Cephacefa) adını taşıdığı bir Süryanî Piskoposluğunun

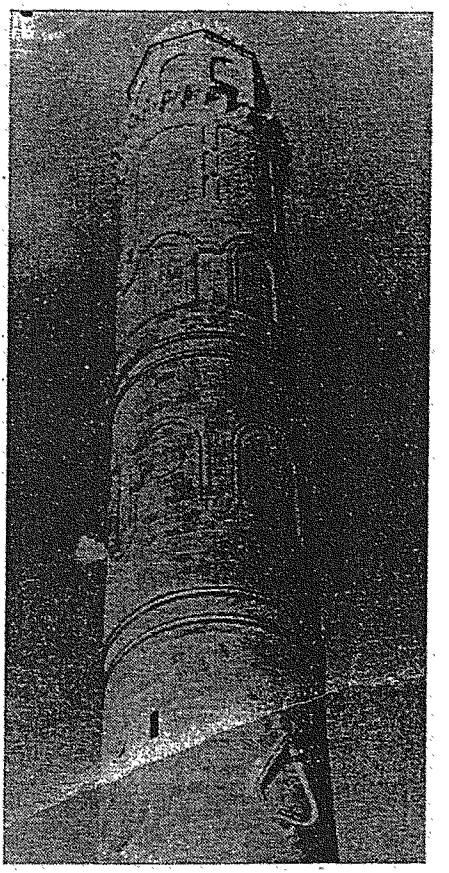
Gercüş ilçesi.

Haşan Keyf'ın, Dicle üzerine kurulu eski tapınaklarından kalıntılar.

Hasan Keyf kale üstü tarihî tapınağı.

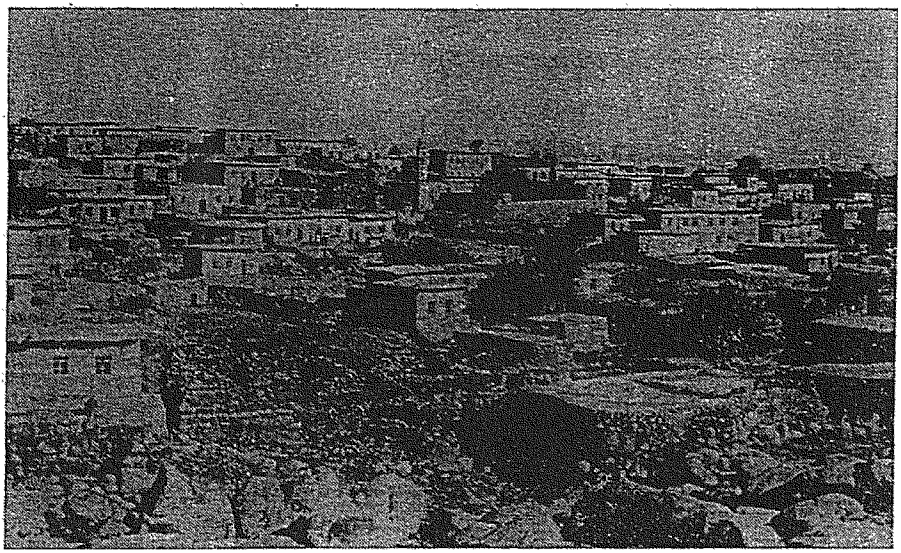

Hasan Keyf'te Sultan Süleyman Camiinin motifli minaresi.

merkezi olduğu bilinmektedir (M.S. 451). Kasabanın etrafı ve içerisi mağaralarla doludur. İnsanlar tarafından barınma yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hasankeyf, İslâm egemenliğine girdikten sonra sırasıyla Abbasilerin, Hamdanilerin, Mervanilerin elinde kalmıştır. M.S. 1101'de şehir, Artukoğullarının egemenliğine geçmiştir. Tarihî yönden büyük bir değer taşıyan Hasankeyf, bazı ülkelere başkentlik etmiştir. Ayrıca Artukoğullarından kalma ve şimdi harabe halini alan camiler, medreseler, kervansaraylar, şifa yurtları hep bu şehrin yükselme çağının hediyeleridir. Bunlardan meşhur Hasankeyf Kalesi, Dicle yatağından 100 m. yüksektedir. Kaledeki yıkıntı eserler, bize geçmişten çok şeyler bildirir. Kale içerisindeki binalardan ancak Ulu Cami ayakta kalmıştır. Eski şeklini korumaktadır. Burada rastlanan yazıların en eskisi M.S. 1394 ta-

rihine aittir. Dicle üzerindeki köprü Hasankeyf'in en ünlü yapısı idi. Bu köprünün ne zaman ve kimler tarafından inşa edilmiş olduğu kesin olarak bilinmemekte ise de, elde edilen bir kayda göre köprü M.S. 510 tarihinde Artukoğullarından Kara Arslan tarafından yaptırılmıştır. Halbuki bu tarih Kara Arslan'ın babası Davud'un devrine aittir. Uzun Hasan'ın oğlu Uzeyme'nin türbesi de buradadır. Kasabanın bugün, Râman dağında çıkan petrolle, petrol kaynağı halini almış ve Gercüş ilçesi büyük kıymet taşıyan bölgelerin içerisine girmiştir.

İlçe merkezi, Bağlarbaşı, Çukurçeşme ve Pınarbaşı adlı 3 mahalle ve muhtarlığa ayrılmıştır. İlçeye Kayapınar ve Hasankeyf adlı iki bucak ve 87 muhtarlık bağlıdır. Bu muhtarlığa bağlı mezralarla birlikte meskûn yer sayısı 109'u bulmaktadır. 1970 sayımına göre Gercüş'ün merkezi 3.407, köyleri ise 37.374. Toplam 40.781'dir.

İdil ilçesinin genel görünüşü.

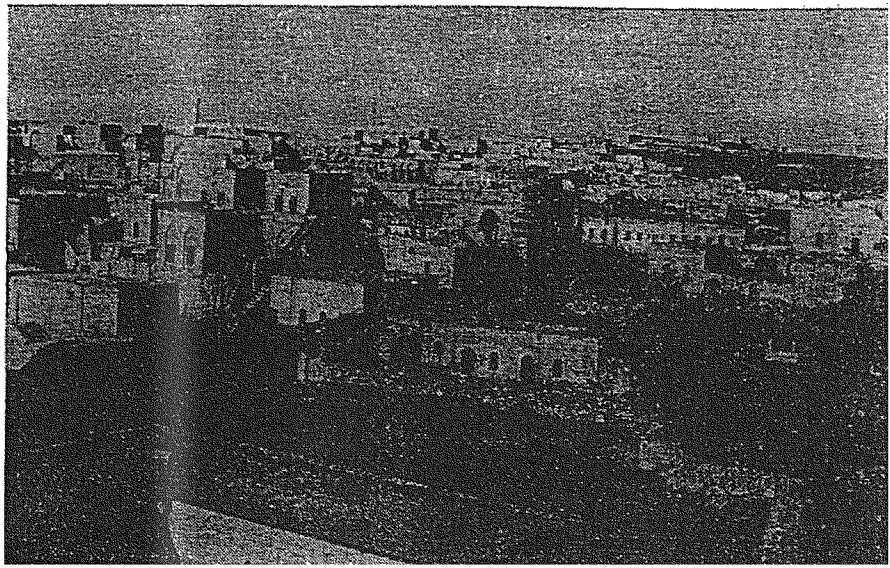
İdil : Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan İdil ilçesi, kilisenin mevcut kayıtlarına göre Milattan Önce 300 tarihlerinde kurulmuştur. İlk adı «Zarî» idi. Bu ise arapçadan gelme «Ekici» demektir. İkinci adı «Hazak» olup, farsça bir kelimedir. Manası ise «cesur» demektir. Bugünkü adı olan İdil Orta Asya'dan göçüp Mezopotamya'ya geçen Türklerden buraya yerleşen İdil adında bir Türk kabilesine izafetle 1937 yılında ilçe

olunca verilmiştir. Buradaki kilise, eski bir eser olmasına rağmen, başlangıçtaki halini aynen muhafaza etmektedir. Çevrede ise 3., 4., 5. ve 10. asırdan kalma çok kiliselerin var olduğu ve bu ibadethanelerin şekillerini korudukları görülmektedir.

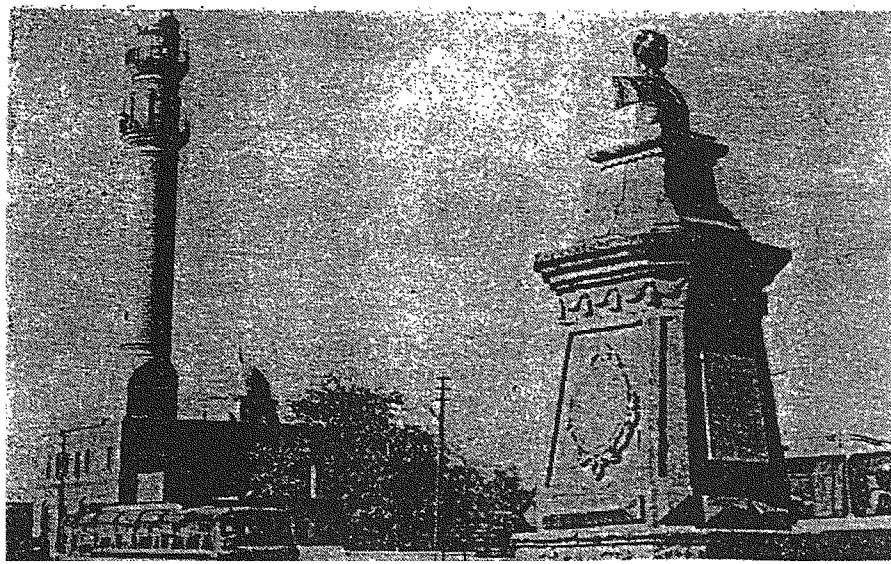
İdil'de Süryani Kadimlere ait tarihî kilise ve motifli çan kulesi.

İlçenin Haberli ve Oyalı adlarında iki bucağı, 70 köyü ve belediye teşkilâtına dahil iki mahallesi vardır. 1970 sayımına göre merkez nüfusu 2.624. Köyleri 25.844. Toplamı 28.468'dir.

Midyat ilçesi: Midyat kesiminden görünüş.

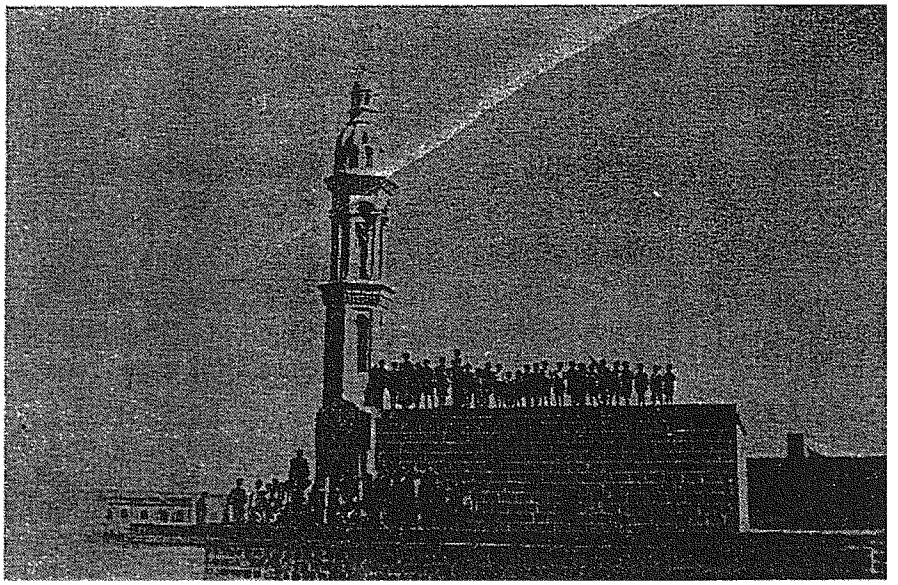
Midyat : Midyat, Mardin ilinin en büyük ilçesidir. M.Ö. 180 yıllarında Tur Abidin (ibadet edenlerin dağı) adıyle Sasani ve Silifkeliler tarafından kurulduğu rivayet edilir. Bu rivayetleri bölgede fazla sayıda iptidaî

Midyatta, Artıkoğullarından kalma tarihî cami ile motifli beyaz taştan Atatürk büstü.

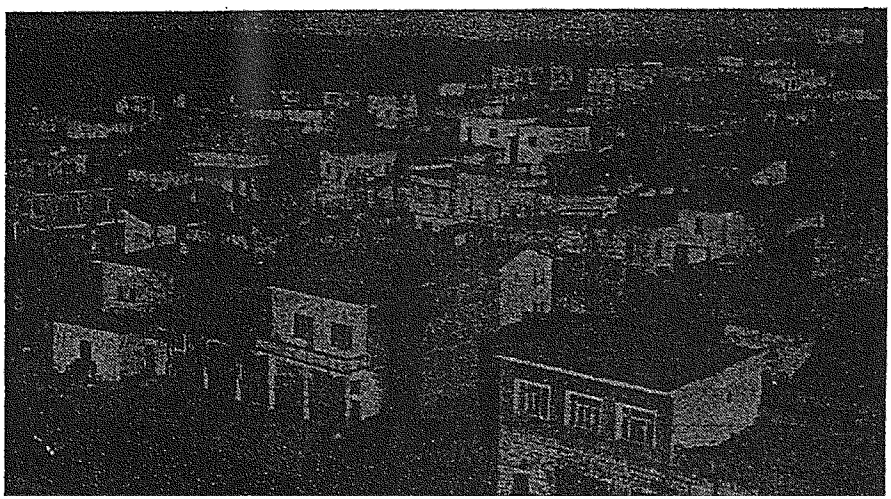

Mimarlık sanatının ileri bulunduğu midyat ilçesinde nakışlarla süslü birçok kilise ve manastır vardır. Bu kiliselerden biri, Mar Şarbil kilisesidir.

IV. asırda inşa edilen tarihî Mar Barsom Kilisesi ve motifli çan kulesi.

mağaralar halinde veya insan eliyle yapılmış olan tapınakların halen mevcut oluşu teyit eder. Eldeki kayıtlara bakılacak olursa Kumuk Türkleri tarafından kurulmuştur. Midyat'ta Bizanslılardan kalma çok sayıda eski yapı stilinde, motifli, boyalı kiremitlerle kaplı bazı kilise ve manastırlar vardır. Artukoğullarının zamanından kalma bir cami de halen ayaktadır. Çevredeki eski mabetlerin başında ilçenin 20 km. doğusunda Deyr-ul-Umur (Mar Gabriyel) manastırı gelir ki, bundan tarihî eserler bölümünde bahsedilmiştir. Midyat, 1810 yılında ilçe olmuştur. Midyat'a bağlı bir mahalle iken yakın bir zamanda hükümet merkezinin taşınmış olduğu Estel-kesimi ile arasında 3 km.'lik bir mesafe vardır. Halen her iki kesimin de adı Midyat olup, müşterek isimleri ise Midyat ilçesidir. İlçe Midyat kesimi, Gölcük, Akçakaya, Işıklar ve Cumhuriyet, Hükümet kesimi ise Ulu Cami, Orta Çarşı ve Yeni Mahalle olmak üzere ilçe 7 mahalleye ayrılmıştır. İlçenin 48'i merkeze, 33'ü Dar Geçit bucağına bağlı 81 köyü vardır. 1970 nüfus sayımına göre Midyat'ın nüfusu Merkezi 11.729, Köyleri ise 58.999 Toplam 70.728'dir.

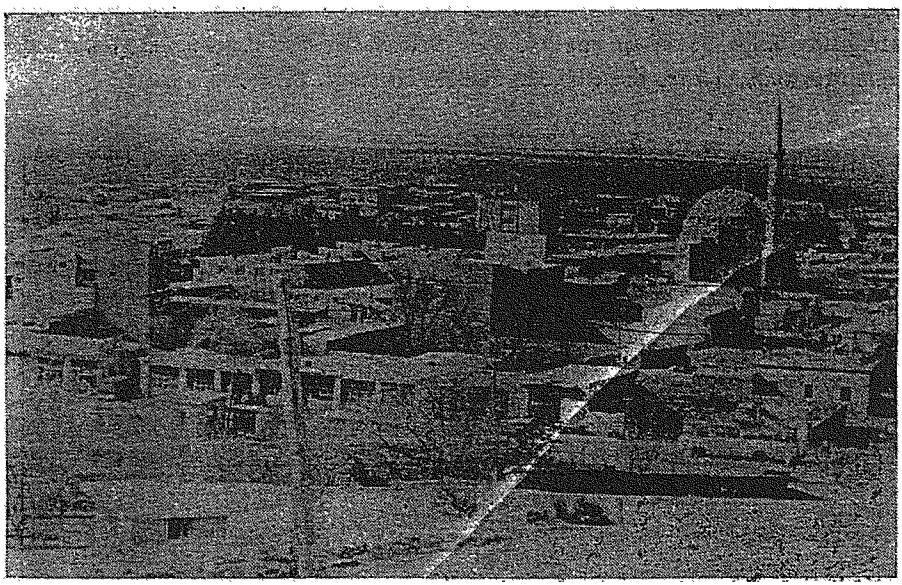

Ömerli ilçesinin genel görünüşü.

Ömerli : İlçenin kuruluş tarihi pek eski değildir. Savur ilçesinin bir bucağı iken 1953 yılında ilçe olarak teşkilatlandırılmıştır. Çevrenin içerisinde bulunan Fatih Kalesi, Göllü köyü harabe kalıntıları ve merkezde mevcut kiliselere bakılırsa pek eski bir tarihe malik olduğu tahmin edilebilir. Ömerli ilçesi 1925 yılına kadar köy durumunda iken, mezkûr yıldan 1953 yılına kadar bucak olarak kalmıştır. İlçe merkezi 8 mahalle ve

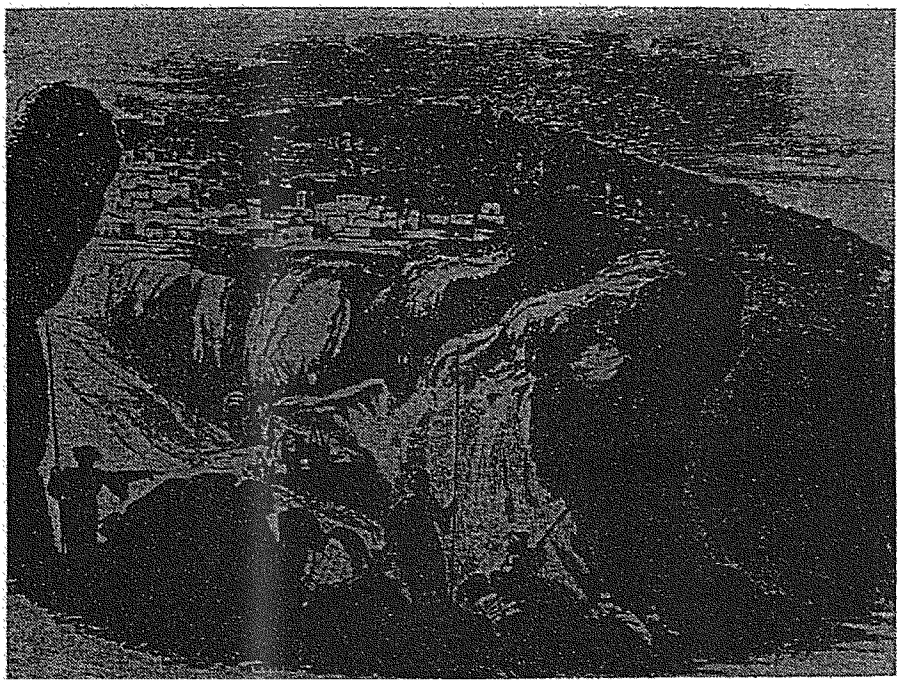
muhtarlığa ayrılmıştır. İlçeye bağlı 40 köy vardır. 1970 nüfus sayımına göre nüfusu Merkez 3.142. Köyleri 15.615. Toplam 18.757'dir.

Silopi : Bu ilçenin, eteğine dayanmış olduğu Cudi dağı, tufan sırasında Nuh geçimisinin üstünde durduğu dağ olarak rivayet edilir. Halen Nuh'un gemisine ait olduğu tahmin edilen bazı kalıntılara, demir parçalarına rastlanmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde, Osmanlı topraklarına katılmış ve ondan önce de sırayla Asurilerin, Romalıların ve Selçukluların işgalinde kalmış olan Silopi, daha önceleri Cizre ilçesine bağlı idi. 1931 senesinde Cizre'ye bağlı bucak haline getirilmiş, 1960 yılında ise ilçe olmuştur. 33 köyü ve bu köylere bağlı 16 mezrası vardır. İlçe merkezi ise 2 muhtarlıktan ibarettir. 1970 nüfus sayımına göre merkezi 2.158. Köyleri 20.628. Toplam 22.786'dır.

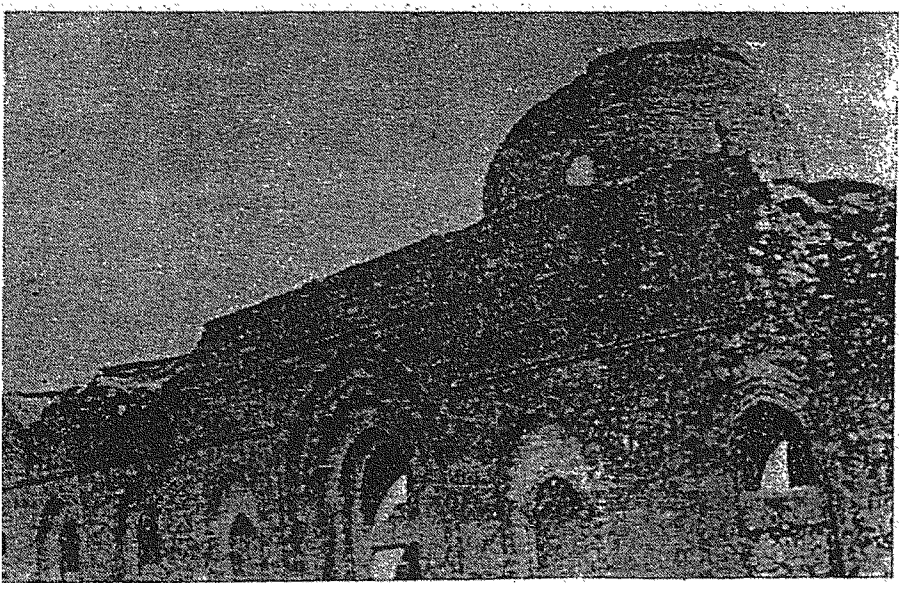

Kızıltepe ilçesinin genel görünüşü.

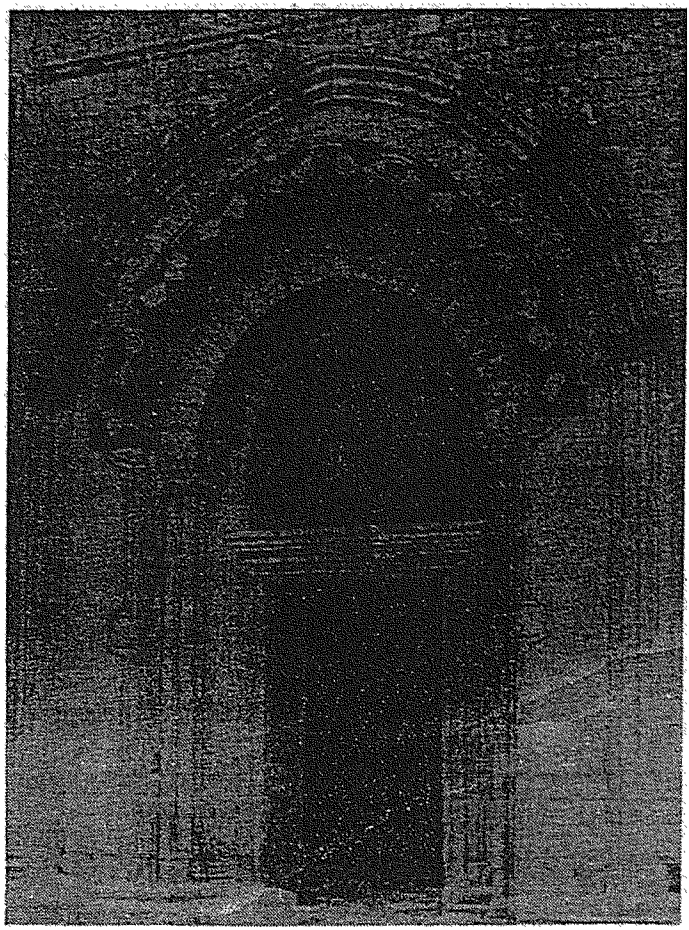
Kızıltepe: İlçenin kuruluş tarihinin milattan önceki zamanlara kadar uzandığı tahminini, zaman zaman yapılan kazılar sonunda çıkan kalıntılar ve çeşitli rivayetler doğrulamaktadır. İlçenin güneybatısındaki «Hazer» tepesi, kuzeybatısındaki Kefertüt ve Camii ve birçok yıllar önce yıkılan Tarassut Kulesinin kalıntıları buna birer örnek olarak gösterilebilir. Kızıltepe, Mardin'e en yakın bir lçe olduğu için tarih boyunca Mardin'e yapılan akınların tesirinden kasıp kavrulmuştur. Zamanla kâh düşman yatağı halini almış, kâh Mardin'in savunucusu olmuştur.

Resimde, eski Kızıltepe (Koçhisar) görülüyor.

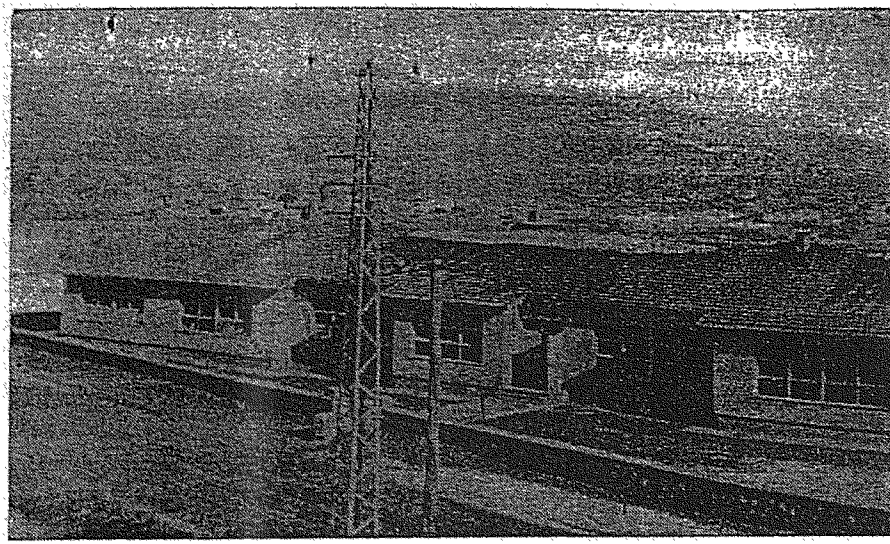
Kızıltepe'de Artıkoğulları'na ait çok değerli bir cami.

Artıkoğulları'ndan kalma caminin motifli kapısı.

Eski adı Koçhisar olan Kızıltepe, arkeoloji yönünden büyük bir değer taşımaktadır. Bilhassa Mardîn Artıklarından Nasreddin Artık Aslan'ın yaptırmış olduğu kare biçimli Tarassut Kulesi ile narin oymalar ve yazılarla süslü iç kısmı ile mihrabı mevcut olan Caminin tarihi kıymeti çok büyüktür. Caminin bir kısmı yıkılmış, bir kısmı halen ayaktadır.

Kızıltepe ilçesi, Yeni Tepebaşı ve Koçhisar olmak üzere 3 mahalleye ayrılmıştır. 97 köy muhtarlığı ve bu muhtarlıklara bağlı 86 mezra mevcuttur. 1970 sayımına göre nüfûsu Merkez 16.342. Köyleri 36.838. Toplam 53.180'dir.

Mazıdağı ilçesinin genel görünüşü.

Mazıdağı : İlçenin eski adı Şamhar'dır. Bu adın buraya verilmesinin sebebi vaktiyle Diyarbakır'dan Şam'a giden yolun buradan geçmiş olmasıdır. Taş devrinden kalma Zampır Han ve Aşri Han isminde iki mağara halen mevcuttur. Bu mağaraları, kervanların konaklamak için kullandıkları anlaşılmaktadır. İlçenin ilç km. batısında Şamra Kalesi namıyle anılan Kale, Gümüş Yuva köyünde Bizanslılar tarafından bulunup işletilen gümüş madeni ve bu madenin korunma için yapılan kale ve müstahkem yerler, aynı yerde mevcut kilise kalıntıları, tarihî değer bakımından önemlidir. Mazıdağı İlçesi 1937 yılın akadar Derik İlçesine bağlı bir bucak merkezi idi. Aynı tarihte ilçe merkezi haline getirilmiştir. İlçeye bağlı 50 köy, bu köylere bağlı 14 mezrası mevcuttur. 1970 sayımına göre nüfusu Merkez 3026. Köyleri 17.848. Toplam 20.874'tür.

BUGÜNKÜ MARDİN İLİNE GENEL BİR BAKIŞ

1) *Sosyal Durum :* Mardin sırayla Pers, Bizans ve Arap tesiri altında kalmıştır. Bu milletlerin dil, din ve geleneklerinin Mardin'e etkisi olmuştur. Halkı Türk olup şimdiye dek Türklüğünü korumuştur. Eskiden beri gelen aile tipi babanın hakimiyetine dayanan aile tipidir. Çocuklarla beraber kadın da bu otoriteye tâbidir. Kadın erkeğe tamamen itaatkâr olup, kocasının sözünden dışarı çıkmaz. Çocuklar evlendikten sonra çoğunlukla yine ana ve babaları ile müşterek yaşarlar. Bugün Mar-

din'de mevcut aile tipi ve aile büyüklüğü eskiye nazaran pek farklı olmamakla beraber, zamanla iktisadî hayatın değişimi nedeniyle bu büyüklük 6-18 nüfus arasında değişmektedir.

2) *Kültür :* Mardin halkının yaşama tarzı güneydoğu illerine nispetle ayrı bir özellik taşır. Nesilden nesile intikal eden bir etki-tepki münasebeti içinde kendine özgü bir tavır ve davranış yaratmıştır. Bu cümleden olarak Mardinli yeniliklere yatkındır. Mardinli modayı daha yakından takip eder ve benimser. Mutaassıp değildir. Tolerans sahibidir. Bir Müslümanın sevinç ve kederine bir Süryanî iştirak eder. Süryanînin de üzüntüsüne ve neşesine Müslüman katılır. Karşılıklı anlayış bilhassa bayram ve ölüm günlerinde kendisini gösterir. Tarih boyunca medeniyet ve kültür hareketlerine sahne olan Mardin'de en önemli tesir Süryanilerden gelir. Milâdin 5. asrında Aramî ırkına mensup Türk-Süryaniler meşhur Deyrülzafaran Manastırı'nı kurmuşlar, ilk Yunan külliyatını arapçaya ve süryaniceye çevirmişlerdir. Bu çeviriler kültür ve medeniyet zincirinin birbirine bağlanmasında büyük katkıda bulunmuştur. Şöyle ki, Kızıltepe (Dunaysar) Üniversitesi, Kasım Padişah, Zenciriye merdeseleri, zamanın ünlü birer ilim ve eğitim yuvaları idiler. Artukoğullarının edebiyat, ilim, sanat ve kültür alanındaki izleri ve tesirleri hâlâ bütün haşmetiyle ayakta durmaktadır. Nusaybin, Viranşehir, Deyrülumur'daki eski Süryani felsefesinin dil ve tarihi, bunların yanında teoloji kuralları dünya ilim yuvalarına kadar yayılmıştır.

Her gün eğitim bakımından biraz daha gelişen, biraz daha ümit veren Mardin, kültürel yönden ve sosyal bakımdan eskiye nazaran biraz daha ilerde olan bir Mardin'dir. Kültürüne yenilik ve dinamizm getiren Mardin, yarınki Türkiye'nin yapısında değerli, büyük bir ilimiz olmaya adaydır.

Bugünkü Mardin il merkezinde ilk ve ortaokullardan başka bir lise, kız ve erkek sanat enstitüleri, ticaret lisesi, imam hatip okulu, ziraat lisesi, ebe okulu, kız ilk öğretmen okulu vardır. Bölge yatılı okullarının yanısıra çevre ilçelerinde de ilkokullardan başka ortaokullar ve bazılarında lise ve yatılı bölge okulları mevcuttur. Mardin'de sağlık yuvalarına kıymet verilmiş, ilk merkezinde verem savaş dispanseri, trahom savaş hastanesi, devlet hastanesi, ilçelerde ise dispanser, poliklinik gibi sağlık yuvaları kurulmuştur. Ayrıca Mardin 1965 yılından itibaren sosyalizasyon bölgesine girmiştir.

Mardin zengin bir arkeoloji hazinesine sahiptir. Çeşitli çağlara ait müze ve değerli eserlerin yanında, 1957'de kurulan Mardin Müzesi de

çeşitli çağlara ait değerli eserlerle doludur. Ayrıca il kütüphanesi bilim kitapları ile mücehhezdir. Bunun yanısıra çocuk kütüphaneleri de vardır.

Mardin'de Basın: Mardin'e ilk basın makinesi 1845'de Süryani Kadim Patriği II. Yakup tarafından getirilen küçük bir makinedir. Bu tarihten itibaren basına ilk atılmış ve 1872'de de Patrik IV. Bıtrıs tarafından Londra'dan getirilen makinelerle iki büyük matbaa Deyrulzafaran Manastırı'nda kurulmuştur. Bu matbaa ile, ilin basın ihtiyacı karşılanmıştır. Metropolitliğin Hikmet adlı aylık dergisi bu matbaada ilk basılan ve çıkan dergidir. 1950'de M.H. Dolapönü, bu matbaa makinelerini Deyrulzafaran'dan şehre taşıttırmıştır. Halen çalıştırılmaktadır.

1926 - 1927'de Mümin Bey'in getirdiği matbaa makinesi ise, ikincidir. Sirret Bayar'a devretmiştir. Halen faaldir.

İlde yayınlanan gazeteler şunlardır: Mardin Sesi, Yeni Mardin, Son Haber, Ulus Sesi, Şafak, Altınova ve Midyat'ta Turan Şehir.

Bunlardan başka köylerde okuma odaları ile okuma köşelerinin adedi 100'ü geçmiştir. Buralarda tiyatro eserleri oynanmakta, anma günleri tertip edilmekte, açık oturum ve münazaralar yapılmaktadır.

Cizre folklorunu gösteren bir grup.

Mardin folklor grubu.

Mardin Folklorüne gelince:

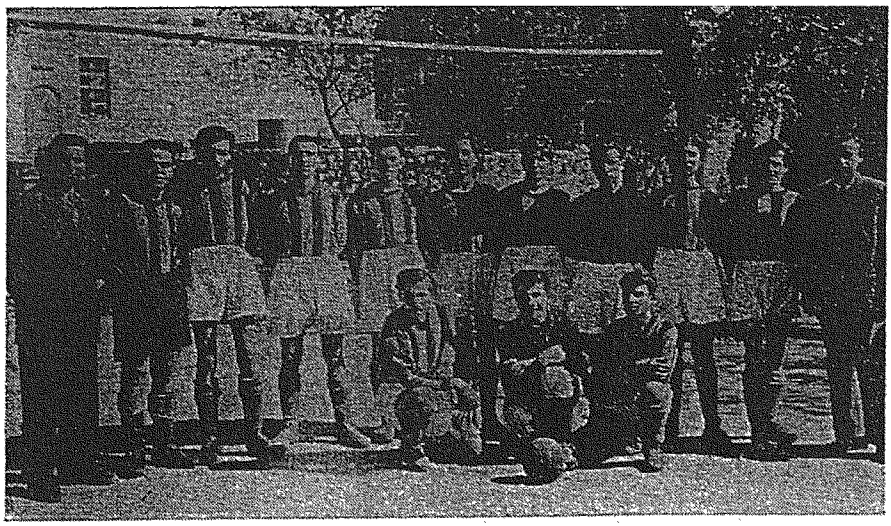
Artukoğulları zamanında nasılsa, şimdi de öyledir. Gelenek ve göreneklerinden hiç birşey kaybetmemiştir. Mardin folkloru deyince akla Derik, Mazıdağı, Savur, Midyat, Gercüş ve Cizre bölgelerinin gelenekleri gelir. Mardin halk oyunları, çeşidindeki çokluk, figürlerindeki zenginlik ve incelik bakımından üstün bir millî varlıktır. Millî oyunlara umumiyetle halay denilir, genel olarak davul, zurna ile oynanır.

Sportif faaliyetler : Mardin'de ilk spor hareketleri 1925'te başlamıştır. Altın Mızrak adında bir spor yuvası kurulmuştu. Bu yuvanın çalışması sayesinde futbol ilerlemiştir. 1927'de Türk Ocağı tarafından daha geniş esaslara dayanan İdman Yurdu adıyla bir kulüp kuruldu. Aynı yılda öğretmenler birliğince ikinci bir kulüp açıldı. 1931'de kulüplerin adedi 4'e çıktı. 1932'de kurulan Gençler Birliği, bölgenin ilk resmî kulübüdür. (1) Sonraları ilçelerde de birer spor kulüpleri açılmıştır. Bunlardan anlaşıldığı gibi Mardin halkının spora olan sevgisi ve hevesi büyüktür.

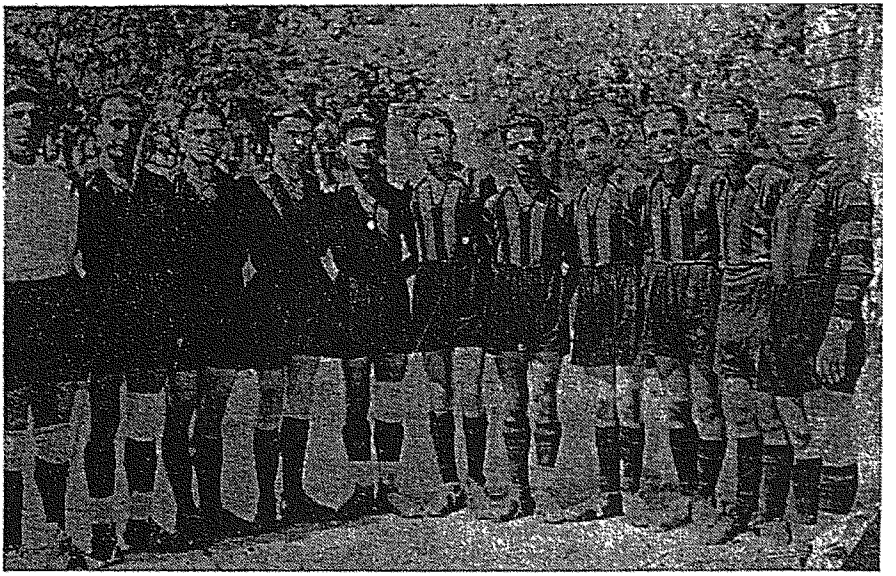
(1) Spor kulübünde öncülük yapan, Nurettin Siret ve Cemil Alkan'ın çalışması takdirle anılır.

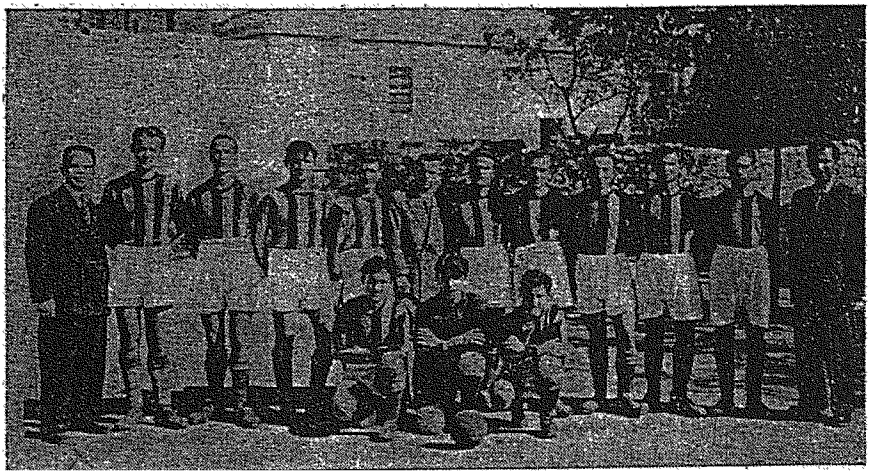
1938'de Ankara Muhafızgücü Bisikletçileri Mardin'de. (Ortada, Vali Rıfat Talat, Belediye Reisi Aziz Uras. Garnizon Komutanı, Mardinli sporcularla.)

1952. Mardin'de Cemil Alkan yönetiminde kurulan spor takımı. (Soldan; İlyas Şırazı, Kaptan Cemil Yakup Şemsi, Mesih Bıkreci. Mansur Üzülmez. İlyas, A. Kerim Şırazı. Cemal Gürdal, İlyas Alkan, Cebrail Çoban (B. takımı).

1938. Çevrenin en güçlü gençlik spor kulübü. (Sağdan, Cemil Alkan, T. İnal, Munur Sevinç, Melek, Musa Çertel, İnayet Utku, İbrahim Aydıner, Aziz Kaya, Yasin, Cemal, Cahit Kömürlü.

1952. Kaptan Cemil'in yetiştirdiği (A. takımı) Soldan; Cemil Alkan, Behçet Güzeliş, A. Ayhan, M. Eşli, Munur Tahincioğlu, A. Şırazi, İbrahim Ahıcan, Yusuf Uslucan, Aziz Abacı, İlyas Koçhisarlı, Sait Ulakçı, İ. Şirazi, N. Susin, Cengiz Alkan Corc Koçhisarlı.

1970 YILINA AİT GENEL NÜFUS SAYIMINA GÖRE MARDİN İLİ - İLÇE VE KÖYLERİN NÜFUSU

3) *Nüfus durumu :* Mardin il merkezi ilin en kalabalık köşesidir. Zaman zaman iktisadî bakımından Mardin'in nüfusunun azalıp, çoğaldığı görülmüştür. Cumhuriyetin ilânından sonra yapılan ilk 1927 nüfus sayımına göre il merkezinin nüfusu 47.164 ve aynı nüfus sayımında il'e bağlı ölçü ve köylerin toplam nüfusu 183.317 idi. 1970 nüfus sayımına göre il merkezi 66.197 ve aynı nüfus sayımında il'e bağlı ilçe ve bölgelerle beraber toplam nüfus 456.415'dir.

1970 yılı nüfus sayımına göre, Mardin ili ve ilçeleriyle,

	MERKEZ			KÖYLER			Umumi
MERKEZ	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	toplam
1. Mardin	15.295	17.956	33.251	16.502	16.444	32.946	66.197
2. Cizre	5.020	6.156	11.173	5.674	6.021	11.695	22.868
3. Derik	6.130	5.165	11.295	12.655	12.840	25.495	36.790
4. Gercüş	1.348	2.059	3.407	18.432	18.942	37.374	40.781
5. İdil	1.908	1.526	2.624	12.514	13.330	25.844	28.468
6. Kızıltepe	7.608	8.734	16.342	18.231	18.607	36.838	53.180
7. Mazıdağı	1.396	1.630	3.026	8.822	9.026	17.848	20.874
8. Midyat	5.743	5.986	11.729	28.520	30.479	58.999	70.728
9. Nusaybin	6.582	7.359	13.941	14.407	14.965	29.732	43.313
10. Ömerli	1.520	1.622	3.142	7.789	7.826	15.615	18.757
11. Savur.	2.086	2.178	4.264	13.575	13.834	27.409	31.673
12. Silopi	1.114	1.044	2.158	11.083	9.545	20.628	22.786
TOPLAM	54.940	61.412	116.352	168.204	171.859	340.063	456.415

4) *Ekonomik durum :* İlin ekonomik yönü tarıma dayanır. Güneydoğu Anadolu'da aile başına düşen yıllık gelir nispeti çok düşüktür. Ailenin geçimi tamamen aile reisinin üzerindedir. Büyük bir yük altında bulunan reis, çok zaman 10 kişilik müstehlik durumundaki aile fertlerini geçindirmek zorundadır. Bu ise iktisadî dengeyi bozmaktadır. Bölge sanayi probleminden yoksun olduğu için halk sağa, sola dağılmak mecburiyetinde kalmıştır. Bundan dolayı Mardin geniş çapta ilerleme kaydedememiştir. Bölgenin kalkınması tarımın geliştirilmesiyle mümkündür. Mardin'de ekonomik gelişmeyi sağlayacak geniş sermaye de mevcut değildir. Ancak ticaret ve sanayi erbabının kredi imkânlarını karşılayan

14 banka şubesi vardır. Bunlardan 11'i Ziraat Bankası'na ait olup, Mardin ve bazı ilçelerde mevcuttur. Ayrıca İş, Halk, Emlâk Kredi Bankaları ile bir adet Esnaf Kefalet Kooperatifi mevcuttur.

İlde zaruri ihtiyaçları karşılamak için birçok küçük imalât yerleri vardır. En önemlileri pamuklu dokumalarıdır. Halı dokumacılığı, kereste doğrama atölyeleri, kösele ve vidala imâl eden motorlu dolaplar, sabun imalâthaneleri ve buz fabrikası başta gelenlerdir. Kadınlar, güzel dantel iğne işlemeleri yaparlar. Bu danteller Mardin'in adını uzak yerlere dahi yaymıştır. Bilhassa taş yontmacılığı yanında, güzel mimarî üslubu her tarafta rağbet görmüştür. İl merkezinde altın, Midyat'ta ise gümüş üzerine yapılan kolmanseti, tabak, kolye, çay takımı, kibrit kutusu muhafazası, yüzük ve pek çok türde süs eşyası bu sanat kolunda ne derece ileriye gidildiğine güzel bir örnektir. Bu eşyalar bütün dünyada rağbet görmüştür.

Terzilik de Mardin'de önemli bir sanat koludur. Erkek terziliği emek ve işçilik yönünden bilhassa anılmaya değer. Testicilik de bu bölgenin sanatlarındandır. Diğer bölgelere nazaran burada daha çok ilerlemiştir.

Tarım : Tarımda kullanılan makineler traktör, biçer döver, pulluk, mibzer, diskara, karasapandır. Çeki hayvanı olarak da karasığır, manda, at, merkep gibi hayvanlar kullanılır.

Tarım bakımından Mardin ili, ziraat ve hayvancılık sahasıdır. Ziraate ayrılan alanların % 86'sını hububat kaplar. En çok buğday ekilir.

Baklacılık ekimine de önem verilir. Bunların başında gelen mercimektir. Patates, soğan, sarmısak ve çeşitli sebzelerde yetiştirilir. Nusaybin, Savur, Derik ve Mazıdağı ilçelerinde meyvacılık gelişmiştir. Kuru yemişlerin içinde badem, ceviz, antep fıstığı en fazla bu bölgede yetiştirilir. Midyat, Nusaybin'de ise karpuz ve üzüm çok yetiştirilir. Derik ve Kızıltepe zeytinciliğin önem kazandığı yerlerdir. Mahsulün bir kısmı yemek için, bir kısmı da yağ imalâtında kullanılmaktadır. Burada yağ çıkarmak gayet basit usullerle yapılmaktadır. Nusaybin, Savur, Derik ve Silopi ilçelerinde pamuk, çeltik, tütün ve susam yetiştirilmektedir.

Hayvancılık bakımından Mardin'in en önemli özelliği bölgenin iklimine uyabilen bir nevi tiftik keçisinin beslenmesidir. Tiftik keçisi gibi koyun da aynı değeri taşımaktadır. Meralara daha çok yer ayrılması gün geçtikçe hayvancılığın ilerlediğini göstermektedir. Atçılıkta en çok rağbet gören cins Arap atıdır. En çok Kızıltepe ve Nusaybin'de mevcuttur. Bölge avcılığa müsaittir. Dağlık bölgelerde geyik, karaca, ovalık

arazide ise ceylan vardır. Su kenarlarında kunduz ve sansar görülmektedir. Çakal ve tilki de çoktur. Keklik, çil, turaç, ördek, kaz, tavşan gibi av hayvanları boldur. Ayrıca çiftliklerde kümes hayvanları beslenir.

Ulaştırma : Mardin'de ulaşım kara ve demiryoluyla yapılmaktadır. Karayolları: İlin batısında Urfa ve Diyarbakır'dan şehre giren devlet yolları, Mazıdağı, Merkez, Nusaybin, Ömerli, Midyat, İdil, Cizre ve Silopi ilçelerinden geçerek Irak hududuna kadar devam eder. Gercüş ilçesi, Midyat ve Merkeze devlet yoluyla bağlıdır. Bu yollar yaz ve kış trafiğe açıktır.

Demiryolu : Şehrin, 10 km. güneyindeki tren istasyonu ile Suriye sınırındaki Şenyurt nahiyesine bağlıdır. Bu istasyondan ayrılan 25 km.'lik bir şube ile de Bağdat demiryoluna bağlanmıştır. Bu yol aynı zamanda Suriye sınırını aşarak İstanbul'a ve Avrupa'ya kadar uzanır. Bunun dışında ise köyleri, bucak ve ilçelere bağlayan yollar genellikle ham yol ve patikalardır.

Mardin'in her yönden kalkınması, iktisadî hareketinin canlılığına bağlıdır. İktisadî kalkınmanın, kıymetli eserlerle dolu olan ve çok eski bir tarihe sahip bulunan Mardin'e turizm yönünden geleceğini düşünerek, sağlayacağı gelirin kalkınma ve refahı temin edeceği ümidindeyim.

Mardin Valisi Sayın Celâl Kayacan'ın bu konuya eğileceği ve güçlükleri yenerek ziyaretçilere kolaylıklar göstererek, Mardin için büyük bir turizm hareketi sağlayacağına inanıyoruz. Mardin'i emniyet içinde yaşayan halkıyle bir huzur kaynağı haline getirmiş olduğunu ve olumlu çalışmalarını gördükten sonra bu konudaki itimadımız daha da kuvvetlenmiştir.

Sayın Vali Celâl Kayacan'dan sonra gelecek olan valilerin de aym gaye üzerinde yürüyeceklerine katiyetle inanmış bulunuyorum.

SON

BİBLİYOGRAFYA

1 — Yakın Şark Tarihi : İngilib Mr. Hall

2 — Tılhalef Eserleri : Max von Oppenheim

3 — Yakın Şark Tarihi : Şemsettin Günaltan

4 — Hammer : 4. cilt

5 — Battutaoğlu Seyahati :

6 — Acayip Elmaktur : Timur Hayatı

7 — Esiroğlu : 12. cilt

8 — Urfalı Mar Yakup Tarihi :

9 — Tılmıhrı Tarihi :

10 — Büyük Mihael Tarihi :

11 — Abdulfaraç Tarihi 2. cilt :

12 — Mardin Tarihi : Abdülselam Efendi

13 — Mardin Tarihi : Abdülhamit Yardımcı

14 — Mardin Tarihi : Abdülgani Efendi

15 — Halep Tarihi : Nehir Elzehep

16 — Musul Tarihi : Hori Süleyman

17 — Halkevi Neşriyatı :

18 — Tarihte Süryaniler : P. Cebrail Aydın

19 — Aşur Kalde : Mezopotamya

20 — Keşif Elzınun :

21 — Lülü Menthür : Patrik Afram

22 — Muhtelif kaynaklar : Türkçe, Süryanice, Arapça

23 — Arşevi Salnameleri :

24 — Kamuselilam :

25 — Mucemelbilden : Kamus

26 — Turizm şehri Mardin : eBhiçe Aksoy

27 — Mardin İl Yıllığı 1967 : Tarihi

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
Önsöz		7
Türkçeye uygulayanın önsözü		9
Metropolit Hanna Dolapönü kimdir?		11
1. Bölüm :	Mardin ve tabii manzarası	14
2. »	Mardin'in adı	15
3. »	Mardin'in kuruluşu	17
4. »	Mardin'in coğrafi durumu	18
5. »	Subariler ve Mardin	19
6. »	Akadlar ve Mardin	21
7. »	İlk Babil devleti ve Mardin	21
8. »	Hititler ve Medler ile Mardin	22
9. »	Asuriler ve Mardin	22
10. »	Urarto devleti ve Mardin	23
11. »	Asurlar ve Mardin	24
12. »	Sityaniler, Midyaniler ve Mardin	24
13. »	2. ci Babil devleti ve Mardin	25
14. »	Persler ve Mardin	25
15. »	Makedonyalılar ve Mardin	26
16. »	Partlar ve Mardin	27
17. »	Mardin ve Urfa Krallığı	28
18. »	Mardin'de Romalılar ve Persler	29
19. »	Mardin'de Arap Fütühatı	32
20. »	Mardin'de Emeviler	33
21. »	Mardin'de Abbasiler	34
22. »	Kundaçoğlu İshak ve torunu Muhammet	35
22. »	Mardin'de Kundaçoğlu İshak ve torunu Muhammet	35
23. »	Mardin'de Hamdaniler	36
24. »	Mardin'de Buveyhliler Kürdeyen ve Hamdanoğulları	38
25. »	Mardin'de Mervaniler	39
26. »	Mardin'de Selçuklular	40
27. »	Mardin'de Hasan Artıkoğlu Ali ve amcaları Sekman ve Necmettin Elgazi	41
28. »	Mardin'de Hüsamettin Demirtaş	43
29. »	Mardin'de Necmettin Alpi	44
30. »	Mardin'de Kutbettin Elgazi	45
31. »	Mardin'de Hüsamettin Yalvak Arslan	46
32. »	Mardin'de Nasrettin Artuk Arslan	49

			Sayfa
33.	»	Mardin'de Necmettin Gazi	50
34.	»	Mardin'de Kara Arslan	51
35.	»	Mardin'de Kara Arslanoğlu Şemsettin	52
36.	»	Mardin'de Kral II. Necmettin Gazi	52
37.	»	Mardin'de Adil Ahmet, İmadettin Alpi, Şemsettin Salih	53
38.	»	Mardin'de Küçük Mansur Ahmet	56
»	»	Mardin'de Melik Mahmut	57
39.	»	Mardin'de Melik Zahir İsa	58
»	»	Mardin'de Şehabettin Ahmet	61
40.	»	Mardin'de Karakoyunlular	62
41.	»	Mardin'de Akkoyunlular	65
»	»	Mardin'de Otlukbeli Savaşı	67
»	»	Mardin Hakkında Rivayetler	67
»	»	Uzun Hasan'ın Çocukları	69
42.	»	Şah İsmail, Safavi Hükümdarı	71
43.	»	Osmanlı Devrinde Mardin	72
44.	»	Mardin İdarecileri	73
45.	»	Mardin Hakimleri, Şehir Halkı	78
46.	»	Mardin Hakimleri ve Hayatları	81
47.	»	Mardin Hakimleri ve Olayları	87
48.	»	Mardin Kaymakamları	96
49.	»	Mardin Mutasarrufları	98
»	»	Büyük Kumandan Mustafa Kemal Paşa Mardin'de	100
»	»	Irak'taki İngiliz Siyasî Hakimi Nuel'in Mardin'den Çıkarılması	102
»	»	Fransız Diplomatı Norman'ın Mardin'e Gelişi	103
50.	»	Cumhuriyet Devrinde Mardin'de İdarî Bölüm ve Eski Eserler	109
»	»	Mardin Halkevi Açılışı	111
»	»	Mareşal Fevzi Çakmak Mardin'de	113
»	»	İsmet İnönü Mardin'de	114
»	»	Mardin Valileri	115
»	»	Celâl Bayar Mardin'de	118
»	»	Mardin'in T.B.M.M. Üyeleri	121
»	»	Bugünkü Mardin Belediyesi	125
»	»	Mardin'deki Turistik Eski Eserler	126
»	»	Mardin'de Kaleler	128
»	»	Mardin'de Cami ve Mescitler	131
»	»	Mardin'de Hamamlar	135
»	»	Mardin'de Çeşmeler	135
»	»	Mardin'de Medreseler	136
»	»	Manastır ve Kiliseler (Deyrulzafaran)	139
»	»	Deyrulzafaran Hatıra Defterinden Hatıra Belgeleri	143
»	»	Mardin'de Süryani Kadim Cemaati	165
51.	»	İl Merkezi ve Çevreye Ait Genel Bilgi	176
»	»	Mardin'in Bugünkü Durumu	177
»	»	İlçeler	177
»	»	Nusaybin İlçesi	178

Sayfa

» » Derik ... 180
» » Cizre ... 181
» » Gercüş ... 182
» » İdil ... 185
» » Midyat ... 187
» » Ömerli ... 189
» » Silopi ... 190
» » Kızıltepe ... 190
» » Mazıdağı ... 193
» » Bugünkü Mardin'e Genel Bakış ... 193
» » Madin'de Kültür ... 194
» » Mardin'de Basın ... 195
» » Mardin'de Folklor ... 196
» » Mardin'de Sportif ... 196
» » Mardin'de Nüfus ... 199
» » Mardin'de Ekonomi ... 199
» » Mardin'de Sanat ... 200
» » Mardin'de Tarım ... 200
» » Mardinde Hayvancılık ... 200
» » Ulaştırma ... 200
» » Bibliyografya ... 203

DUYURU

Selefim, Süryani Kadim Cemaati Metropoliti merhum Hanne Dolapönü'nün yazdığı ve P. Cebrail Aydın tarafından Türkçeye uygulandığı (Tarihte Mardin) adlı eserini basmak biricik ödevimdi. Hayatta iken maddiyattan ziyade maneviyata ne kaadr önem verdiğini ve fakirlere olan düşkünlüğünü bildiğim için, eserin yarı hasılatını Kızılay Cemiyeti'nin Mardin Şubesi'ne, diğer yarısını ise Deyrülzafaran'a bağışlamayı uygun buldum.

Sayın okurun esere ödeyeceği maddî değerin, son kuruşuna kadar adı geçen hayır cemiyetlerine verileceği, bunun ise resmî makamların denetimi altında yapılacağı duyurulur.

Rahip CEBRAEL ALLAF

Mardin
Süryani Kadim Patrik-
Vekili

DÜZELTMELER

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
112	Fotoğrafta	Rıfat Talat	Fehmi Vural
122	31	Kalay	Kalav
123	2	»	»
123	27	»	»
101	Hıdır Çelebi	İlk	Beşinci
175	9	152. sahife	156. sahife
175	3	Vali Kayacan	Garnizon Komutanı
131	7	Kullanılmaktadır	Kullanılmamaktadır
149	İmza	Mehmet Sezgin	Mahmut Sezgin
149	»	Münir Tançelik	Münir Tamçelik
144	»	Kemal Zeytunluoğlu	Kemal Zeytinoğlu
197	1. fotoğraf altı	1938	1935
160	8	Simberi	Simheri

Sahife	Mardin'in 1967 il yıllığına göre Mardin belediye reislerinin listesi		Mardin belediye kayıtlarına göre, belediye reislerinin listesi	
124	Sıffı efendi	1312 - 1324	Hacı Abdulgafur Efendi	7 yıl
	Mecit Çelebi	1324 - 1325	Sırrı efendi	1312 - 1324
	Galip bey	1325 - 1329	Mecit Çelebi	1324 - 1325
	Hıdır Çelebi	1329 - 1336	Galip bey	1325 - 1329
	Kasım Çelebi	1336 - 1337	Hıdır Çelebi	1329 - 1336
	Süleyman efendi	1337 - 1338	Kasım Çelebi	1336 - 1338
	M. Naci Çelebi	1338 - 1926	M. Raci Çelebi	1338 - 1926
	Dr. Yahya Sümer	1926 - 1935	Dr. Yahya Sümer	1926 - 1935
	Atif Ulusoğlu	1935 - 1936	Dr. Aziz Uras	1935 - 1936
	Abdulkadir Kalav	1937 - 1943	Atif Ulusoğlu	1936 - 1937
	Mehmet Saraçoğlu	1946 - 1950	Dr. Aziz Uras	1937 - 1943
	Ethem Aybar	1950 - 1954	Abdulkadir Kalav	1943 - 1946
	Hamit Özdener	1954 - 1955	Mehmet Saraçoğlu	1946 - 1950
	Beşir Güney	1955 - 1957	Ethem Aybar	1950 - 1954
	Vali İlhami Ertem	1957 - 1958	Hamid Özdener	1954 - 1955
	Vali Avni Çırnaz	1958 - 1959	Beşir Güney	1955 - 1957
	Ethem Aybar	1959 - 1960	Vali İlhami Ertem	1957 - 1958
	Vali Enver Kuray	1960 - 1961	Vali Avni Çırnaz	1958 - 1959
	Vali Basri Özpmar	1961 - 1962	Ethem Aybar	1959 - 1960
			Vali Enver Kuray	1960 - 1961
			Vali Basri Özpmar	1961 - 1962
			Vali Bekir Suphi Aktan	1962 - 1963
			Mehmet Saraçoğlu	1963